

Étika v souvislostech problémů dneška

Ladislav Zapletal

Monika Dohnanská

Nová Forma

2020

Název: Etika v souvislostech problémů dneška
Autor: Ladislav Zapletal (Úvod, kapitoly: 1,2,3,4,5,6,7,11)
Monika Dohnanská (kapitoly: 8,9,10, 12, Závěr)
Recenzent: prof. PhDr. Jaroslav Oberuč, CSc., MBA
JUDr. Jozef Králik, PhD., MBA

Počet výtisků: 400 ks

Rok: 2020

Počet stran: 170

Vydalo nakladatelství Nová Forma, s.r.o.

Písecká 413, 375 01 Týn nad Vltavou – Malá Strana

v roce 2016 jako svou xxx. publikaci.

www.novaforma.cz

Tisk: Nová Forma, s.r.o., Týn nad Vltavou, 2016

Vydání první.

Text neprošel jazykovou úpravou

ISBN

EAN

Obsah

Úvod	4
1. Socioekonomické prostředí a globalizace – sociálně etický problém	7
2. Etické principy informatické společnosti	22
3. Mravnost, morálka a etika ve stručném historickém exkurzu	33
4. Vymezení pojmu etika	41
5. Etické pojmy a kategorie	45
6. Institucionální a neinstitucionální regulace vztahů	58
7. Typy morálky	65
8. Profesní etika	70
9. Etika v podnikání	89
10. Etické kodexy	116
11. Poznámky k učitelské etice	121
12. Etika ve vědě a výzkumu	140
Závěr	150
Informační zdroje	152
Přílohy	156

ÚVOD

Etika je vědní obor, kde jsou kladeny otázky a zvažovány odpovědi. V určitých chvílích trápí každého myslícího jedince: Jaký je smysl mého jednání? Co je dobré? Jak mám jednat - teď - v tuto chvíli? Co je spravedlnost? Co je hodnotné a co není? Co je dobro, co je normální a co už je zlo? Kam kráčí lidstvo a kam kráčím já? Tradice novověkého myšlení shrnuje lidské existenční hledání do tří aktuálních otázek: Co můžeme vědět? Co máme činit? V co můžeme doufat? Základním problémem etiky je svoboda jedincovy vůle, tedy otázka, co zásadně ovlivňuje mravní postoj a následně morální výběr. Odborníci se rozcházejí v názoru na lidskou podstatu, ale celkově je můžeme rozdělit do dvou hlavních kategorií: na ty, kteří tvrdí, že lidé jsou produkty výchovy, a na ty, kteří nás považují za plod neovlivnitelné biologické dědičnosti. První přístup tzv. kulturní determinismus předpokládá, že narozený člověk je tzv. tabula rasa tj. nepopsaný list, do kterého teprve společnost a kultura, ve které žije, vepíše, jaký bude. Proces ovlivňování probíhá pomocí socializace a enkulturace a znamená formování osobnosti jedince pomocí již vytvořených a udržovaných hodnot, prostřednictvím kulturních vzorů činnosti a jednání a vlivem již vytvořených modelů společenských institucí a systémů. Druhou krajností je biologický determinismus, který tvrdí, že lidstvo je již předem zformováno, má určité trvalé a neovlivnitelné vlastnosti a jakousi zvláštní vnitřní celistvost a předurčenost. Zastánci této teorie jsou přesvědčeni o genetické determinovanosti nejen jednotlivce v průběhu ontogeneze, ale celé lidské rasy v průběhu fylogeneze (Wright, 1994). Na postoj člověka k etickým problémům má vliv obojí a to ve vzájemné interakci. Jsme tedy jako lidé determinováni jak vrozenými a dědičnými genetickými předpoklady a biologickým druhem *Homo sapiens*, tak výchovou v konkrétní společnosti i její kulturou. Před základní etickou otázkou Co máme činit? stojíme v každém okamžiku. Každá nová situace nám ji znovu klade, v životě na ni musíme znovu a znovu odpovídat, aniž by nás nějaká moc mohla této nutnosti zbavit. A na každou otázku, která se neopakuje ve zcela stejných situacích, je vždy novou odpovědí naše konání, naše skutečné jednání. Neboť čin obsahuje vždy rozhodnutí, které jsme již učinili. Otázce Co mám činit však vždy musí předcházet vědění o tom, co je hodnotné. Někteří filozofové (např. Platón, Akvinský, Kant aj.) předpokládají, že před teoretickými znalostmi významných etických principů, je u každého člověka přirozené tzv. předvědecké poro-

zumění morálním skutečností. Podle něj se utvářejí jeho postoje, jejichž akčním projevem je jednání. Etické předporozumění znamená, že v běžných lidských rozhovorech existují slova vyjadřující mravní skutečnost: dobré-špatné, nezištné-egoistické, ušlechtilé, hrubé nebo slova jako: zakázané, povolené, svědomí, hřích, vina, pokání, ctnost, věrnost, zrada atd. Tato slova jsou užívána i v kontextu jiném než mravním, například dobré jídlo, zlé počasí, přikázaný směr jízdy, ušlechtilé zvíře, ale všichni poměrně bez obtíží dokážeme říci, kdy mají slova morální význam a kdy ho nemají. Jedná se takový typ slov, kterým každý rozumí, ale která se těžko vysvětlují. Výsledkem je, že v běžné komunikaci uplatňujeme ono předporozumění mravní skutečnosti a že ho také předpokládáme u jiných lidí. Bez předporozumění by byla nemožná jakákoliv mravní diskuse. Máme tedy poměrně shodné vědění o významu mravních skutečností. Je ale zcela možné, že při bližší analýze se naše vědění o významu mravních skutečností ukáže jako vágní, nepřesné, chybné. Nejdůležitějším faktem lidského předporozumění je, že svému vlastnímu jednání i jednání druhých lidí, připisujeme mravní hodnotu. Hodnotíme vlastní i cizí jednání jako dobré nebo špatné, schvalujeme je nebo odmítáme. Předpokládáme, že každý nějak ví, co je dobré a co je špatné, alespoň ve všeobecném smyslu. To nevyklučuje, že v jednotlivém případě lidé mohou mít o dobru a zlu zcela rozdílné názory. Předpokládáme také, že každý rozhodně ví, že dobro je nutno konat a zlo nekonat. Jde tu o vědomí, že mravní nárok dobra má povahu nepodmíněné závaznosti. Předporozumění je možno také nazvat přirozeným mravním zákonem. Přirozený zákon nám říká, jak má člověk jednat, aby byl ve shodě se svou přirozeností. Přirozený mravní zákon se nedá změnit, protože je v hloubi našeho lidství. Ve vztahu k mravním normám, které zakazují zlo, neplatí pro nikoho žádná privilegia nebo výjimky. Před nároky mravního zákona jsme si všichni rovni. Ještě dva aspekty jsou v mravním předporozumění důležité. Prvním je tzv. sociální zřetel. Tento aspekt je primárně mezilidský a souvisí se základy humánního lidí, a tím s otázkami spravedlnosti. Znamená to ve svém důsledku, že pro společné soužití je nezbytné, aby se lidé uznávali jako rovnocenné bytosti, a aby každý ve svém jednání bral v úvahu, že druzí lidé mají také potřeby a zájmy jako on sám. Křesťanství tyto hodnoty vyjadřuje v biblickém: Jak chcete, aby lidé jednali s Vámi, tak jedněte Vy s nimi (Lukáš, 6, 31). Druhý aspekt se týká osobní mravní kvality člověka a spočívá ve vědomí vlastní hodnoty. Na základě vývoje etického myšlení a lidského mravního předporozumění je možno stanovit základní etické principy, jež platí

obecně, ale i aplikovaně v různých oblastech lidského konání. Ve všech je možno nalézt ony dva základní principy, bez kterých by nemohla lidská společnost existovat: konat dobro a nekonat zlo. Rozdíl je v přístupu k principům, který může být buď: deontologický, tzv. etika podle smýšlení, což znamená, že jsou principy brány jako nařízené jednání vyšší autoritou a jako jednající se potom nestarám o následky anebo konsekvencialistický, tzv. etika podle odpovědnosti, což znamená, že je považováno za správné takové jednání, které má za následek větší množství výhod než nevýhod; vychází ze zvažování výsledků jednání, přihlíží k následkům, které toto jednání s sebou nese, k jeho užitečnosti, a také k situaci, ve které jednání probíhá. Tento typ jednání s sebou nese větší svobodu rozhodování a jednání, ale také vyšší osobní odpovědnost

1. Socio-ekonomické prostředí a globalizace světa - sociálně etický problém

Při pohledu na problémy současného světa by se chtělo až konstatovat, že zmizely sebe-důvěra a optimismus. Morální a sociálně-psychologické problémy jsou sice upřednostňovány jako základní pilíře tzv. „svobodné společnosti“, ale jsou stále nabourávány mocenskými zájmy, drogovou kulturou, zvyšující se kriminalitou, terorismem, úpadkem rodinné struktury, devastací životního prostředí a neustálou nukleární hrozbou. Na druhé straně většina světové populace, žijící v tzv. rozvojových zemích, (kde i pojem „rozvojové“ je důsledkem ob-rany svědomí bohatých zemí), se snaží o holé přežití pod metlou chudoby, přelidnění a nevědomosti.

Rozdíl mezi chudými a bohatými zeměmi se prohlubuje ze dne na den. V roce 2015 byl podle údajů Mezinárodního měnového fondu rozdíl v HDP na obyvatele mezi nejbohatšími a nejchudšími zeměmi 1 : 229 (Středoafriická republika 619 dolarů a Katar 141 543 dolarů, Lucembursko 101 926 dolarů, ČR 32 759 a SR 29 105 dolarů). Nikdy v historii lidstva nebyl zaznamenán tak velký rozdíl v bohatství a životní úrovni mezi zeměmi. Vzhledem k prohlubování tohoto rozdílu se prohlubují i šance a možnosti řešení až k prahové možnosti řešení situace vlastními silami.

Hovoříme často o pojmech průmyslové revoluce – první, druhá, třetí apod. Při tomto členění se opět uvažuje pouze v kontextu průmyslových elit. Přitom je zcela evidentní, že k ukončení průmyslové revoluce zdaleka ještě ve světě nedošlo. Pro dvě třetiny lidstva tento proces teprve začíná. Řešení tohoto problému na světové úrovni by se mohlo stát i podnětem k překonání ideologické krize Severu – spojit síly s chudým Jihem ve společném boji za rychlou industrializaci světa. I když je dlužno poznamenat, že toto je myšlenka velmi hypotetická a téměř humorná, kdyby nešlo o fakt přežití.

Pro úspěch známé koncepce Vzdělávání světa je především potřebná globální společensko-sociální filozofie, liberální k většině lidí světa. V podmínkách rozdílného socio-ekonomického prostředí realizována být nemůže. Nemůže ani vzniknout jako konstrukce, z logiky samotné, takováto filozofie, její síla, musí být odvozena z ducha lidství, který je

společným jmenovatelem lidstva a největším zdrojem lidské energie. Tímto duchem lidství se pochopitelně nemíní žádné náboženství nebo ideologie.

Stejně jako průmyslová revoluce, i pojem lidská práva je dnes obsahem většiny světových dokumentů a prohlášení. Při analýze obsahu tohoto pojmu je nutno opět konstatovat, že jde zatím pouze o proklamaci. Není možno mluvit o lidských právech, nehovoří-li se i o rovnoprávném postavení a stejných možnostech. Nelze od sebe separovat práva a privilegia.

Všichni chudí na světě se chtějí stát bohatými. Při současném politickém a ekonomickém rozdělení světa je šance zmiňovaných dvou třetin světa nereálná. S rostoucí populací se chudí stávají každým dnem chudšími. Majetek světa je rozdělen a je osudovou otázkou, zda světové životní prostředí unese exploataci zdrojů dalších. Proto pesimisté hovoří o blížícím se „osudovém dnu“, optimisté vidí budoucnost ve skutečnosti, že lidstvo zatím ve své dlouhé historii již přežilo několik „osudových dnů“ a stále existuje.

Je nepochybné, že nastal proces globalizace světa. A to nejen možnostmi komunikačními a provázaností ekonomickou a finanční, ale především v oblasti životního prostředí a únosnosti jeho dalšího zatěžování. Výsledek této globalizace je zatím stále nejistý, protože není nijak regulován a prosazuje se v podstatě živelně, s převládající rolí samoregulačních tržních mechanismů. Globalizace vytváří nové prostředí pro prosazování skupinových komerčních a politických příp. etnických či náboženských zájmů. Otázka regulace procesu globalizace je otázkou rovněž osudovou. Jak udělat tento proces lidským, jak ho podřídít vytčeným humanizačním cílům. Znamená to neprohlubovat izolaci, ale spojovat všechny rozumně uvažující a jednající síly světa k utváření společných záměrů. Takováto spojení mohou sehrát významnou roli v prosazování jednotné světové filozofie, filozofie vzdělávání světa nevyjímaje.

Od roku 1992, kdy vyšla známá publikace Ronalda Robertsona o globalizaci, neucházejí ve světě diskuse o novém charakteru společnosti, která už není redukovatelná na určité teritorium, národ, kulturu, případně lokální formu moci (stát), ale týká se celého světa, celého lidstva. Filozofické pozadí globalizace naznačuje celý okruh otázek a prvků, pro které je charakteristické, že patří k sobě. V této souvislosti je vhodné upozornit na Karla Jasperse, který krátce po II. světové válce napsal: „Naše technická doba není jen technicky relativně univerzální, ale absolutně univerzální, protože je celoplanetární. Není to jen smysl k sobě

navzájem patřícího, ale fakticky odděleného dění, ale je to celek dění, v neustálém vzájemném styku. Dnes se uskutečňuje s vědomím univerzality. Už neexistuje žádné *mimo*“.

Často se setkáváme s pojmy jako „společnost bez hranic“, globální společnost, světová společnost, globalizace lidského chování na sklonku tisíciletí apod. Francouzský termín „mondialisation“, německý „globalisation“, dokonce i čínský „Quan Qui Hua“ dokumentují univerzálnost a světovost problému. V pedagogice existuje směr, nazývaný globalizací, který při vyučování vychází od celku a přirozených situací a usiluje o zachování „životní celistvosti“, do té doby, než jedinec sám nepřistoupí k rozboru této celistvosti přirozeným vývojem.

Globalizace zpochybňuje **modernu**. Zpochybňuje v sociologii důvěrně známou myšlenku, že kontury společnosti se překrývají s konturami národního státu. Globalizace ve svých mnohých dimenzích znamená novou pluralitu vazeb a vzájemných spojení mezi státem a společností. Globalizace v tomto smyslu znamená rozbití jednoty národního státu a národní společnosti. Vznikají mocenské vztahy nového typu, nové konkurenční vztahy, nové konflikty a nové způsoby překonávání těchto konfliktů.

Je nesporné, že i při ekonomickém pozadí lze rozeznat několik dimenzí globalizace:

- komunikativně - technická dimenze,
- ekologická dimenze,
- dimenze světové organizace práce,
- kulturní dimenze,
- občanské, civilní dimenze.

Podle Ulricha Becka můžeme hovořit minimálně o deseti příčinách globalizace společnosti, které přesahují původní teritoriální a státní charakteristiky:

1. Mezinárodní obchod, jeho geografické rozšíření a jeho interakce, jakož i vznik světové sítě finančního trhu způsobily, že žádný stát na světě nedokáže být na nich nezávislý a od nich izolovaný.
2. Pokroky v informační a komunikační technice a technologii způsobily, že je dnes prakticky nemožné zredukovat, příp. zmonopolizovat informace na úrovni státu. Nadstátní a nadnárodní dosah informačních technologií je evidentní. Podobně můžeme hovořit o

světové vědě, o světové vědecké komunitě, o vědeckých objevech, které se stávají, někdy pomaleji, někdy rychle majetkem celého lidstva (např. v medicíně, farmacii, v jaderném výzkumu apod.).

3. Rostoucí moc mezinárodních koncernů proniká do stále většího počtu teritorií, prakticky nezávisle na vůli toho kterého státu.
4. Univerzální principy demokracie a nároky na lidská práva, které se prosadily více či méně prakticky na celém světě způsobily, že globalizace se stala nezvratnou.
5. Vzory masové kultury a průmyslu kultury se staly přitažlivými na celém světě pro naprostou většinu národních společností. Ale ani kultura v užším slova smyslu nezůstává bez vzájemných interakčních vlivů. Do evropské kultury stále více proniká vliv kultury východu i západu. Evropská kultura významně ovlivňuje americkou, zejména jihoamerickou kulturu apod.
6. Vedle politiky států vzniká a rozvíjí se stále víc i mezinárodní politika nestátních organizací, koncernů, ale i organizací jako jsou OSN, OECD, Greenpace apod.
7. V nové „bezhraničnosti“ se stává práce stále lacinější a kapitál stále dražším a úzkoprofilovějším, což vytváří tlak na nadnárodní a nadstátní formy řešení.
8. Podobně i otázky globální chudoby a boje proti ní nemohou být otázkou „národních“ izolovaných společností. Jednak žádný stát nedokáže otázky chudoby řešit samostatně, jednak by takové zdánlivě samostatné řešení okamžitě vyvolalo celou řadu adekvátních reakcí (např. ekonomické přistěhovalství a všechny sociální problémy s tím spojené).
9. Otázky globálního ekologického ohrožení mají jednoznačně nadstátní a celosvětový charakter. Např. znečištění životního prostředí, ovzduší, vod na území jednoho státu se okamžitě projeví přinejmenším v sousedních státech (např. Černobyl).
10. Transkulturální a transnáboženské jevy nikdy nebyly a dnes už vůbec nejsou ohraničené územím státu. Stačí vzpomenout světová náboženství jako katolické náboženství, islám, buddhismus, hinduismus aj.).

Je nevyhnutelné doplnit Beckovy příčiny globalizace minimálně o čtyři průvodní znaky, jakými jsou především nadnárodní a mezinárodní kriminalita, neřízená a silně problematická migrace, mezinárodní turistika a vojenský světový pořádek. Především mezinárodní kriminalita, organizovaný zločin, se stává stále častějším jevem, který doprovází náš každodenní

život. Vedle kriminality se stává neodmyslitelným znakem globalizace mezinárodní turistika. Miliony lidí na světě pravidelně, anebo sezónně překračují hranice svého státu, dokonce i hranice několika států. Navazují kontakty, formální i neformální, dočasné, ale i trvalého charakteru. Desetitisíce lidí studuje či pracuje za hranicemi svého státu, osvojují si, nebo se alespoň seznamují s kulturou, sociálními vztahy a zvyky odlišných společností. Tento jev nemůže zůstat bez zpětného vlivu na společnost. Třetím doprovodným znakem je světový vojenský pořádek, spočívající na mezinárodních konvencích usilujících o rovnováhu sil. Sem je možné zařadit i výrobu a obchod se zbraněmi (legální i ilegální) a vojenskou technikou, který je intenzivnější než drogová kriminalita.

Za zmínku stojí i tolik diskutovatelný pojem v postmoderních sociálních vědách, jakým je mládež. Není tím na mysli jen větší internalizace v porovnání s ostatními věkovými skupinami obyvatelstva, existence stále většího počtu organizací a programů, zabezpečujících mezinárodní výměnu, zahraniční studium a vzájemné mezinárodní setkávání mládeže, jako nejlepší prostředek v boji proti xenofobii a rasové nesnášenlivosti. Máme tím na mysli především názorovou blízkost a všestrannou spontánní podporu myšlenkám globalizace (se všemi pozitivními a negativními doprovodnými jevy), které jsou jakoby bytostně spjaté s nastupující generací.

Proces globalizace, pro který je charakteristická nadnárodnost a nadstátnost, se stal dnes běžně i kritériem politiky vyspělých států světa ve všech oblastech (ekonomické, právní, vojenské atd.).

Globalizace je novým trendem. Postupuje vzájemným propojováním nejen blízkých regionů či států, ale i velkých částí a kontinentů.

Globalizace má bezvýhradné stoupence, kteří ji považují za prostředek zvyšování a vyrovnávání se sociálně ekonomické úrovni různých zemí světa, rovněž má i výrazné odpůrce, kteří globalizaci považují za jistou formu neokolonialismu.

Globalizace je protikladný proces, který přináší šance, ale i negativní důsledky.

Počátky globalizace

Globalizace jako komplexní proces celosvětových souvislostí a důsledků regionálních jevů je evidentní zejména od 90. let. Prvky globalizace, resp. problémů globálního charakteru se však začaly projevovat už koncem 60. let, kdy sílilo vědomí ohrožení budoucnosti lid-

stva celosvětovou krizí. V diskusi na 23. Valném shromáždění OSN v roce 1968 se zdůraznilo, že „poprvé v historii lidstva vznikla celosvětová krize, která zahrnuje jak vyspělé, tak rozvojové země, krize životního prostředí člověka“. Je zřejmé, že když budou pokračovat současné trendy vývoje, může být ohrožena budoucnost života na Zemi.

Problematika globalizace jako vývojového trendu se stala předmětem samostatné vědní disciplíny **rezolutiky**, která se začala zabývat vysvětlováním globálních problémů lidstva a hledáním možností systémového řešení. (Pozn: rezolutika navázala na futurologii, vědu o budoucnosti, kterou jako první pojmenoval K.O. Flechtheim na počátku 40. let 20. století a chápal ji jako vědu o filozofii budoucnosti).

Na teoretická východiska rezolutiky navazuje **globalistika** jako věda interdisciplinární a prognostická, která zkoumá rysy současné doby, megatrendy celosvětového rozvoje a hledá možnosti řešení nových celosvětových problémů. Problematika globalizace je i předmětem zvýšené pozornosti a úvah odborníků jednotlivých vědních oborů (ekonomie, politologie, ekologie aj.), které zkoumají specifické aspekty projevů, negativních důsledků a možností využití tohoto objektivně historického trendu ve prospěch společensko-ekonomického a kulturního rozvoje společnosti a jedince.

Sít'ová povaha globalizace

Ve slovníku cizích slov se pojem *globální* (z lat. celkový, souhrnný, všeobecný) nejčastěji charakterizuje jako přívlastek, vztahující se na celý okruh jevů nebo otázek, patřících k sobě. Život současného světa je charakterizovaný **vzájemně propojenými systémovými vztahy** na nejrůznějších úrovních - v globalitě prostoru a času, v lidských vztazích a problémech. Povaha globálního světa připomíná pavučinu: dotyk v kterékoliv části sítě, může vyvolat vibrace na jiném, často na velmi vzdáleném místě. Základním pojmem a grafickým symbolem globalizace je proto **globální síť**. Na síti jsou všechny uzly i všechny dráhy rovnocennými prvky. V celosvětové síti globálních vztahů jsou vzájemně a specifickým způsobem, reálně i potencionálně propojené a determinované všechny prvky, celek i jeho části. Je evidentní, že v současnosti nic neprobíhá izolovaně, všechno se musí chápat jako dynamický a mnohvrstevnatý systém, ve kterém je všechno se vším v určitém vztahu.

Globalizaci charakterizuje zhuštění času a prostoru - vzájemná a celosvětová propojenost prostorově a časově vzdálených částí (regionů) do celku. Zvyšuje se rychlost informací,

pohybu osob v prostoru a význam zpětné vazby a komunikace na velké vzdálenosti. Sbližuje se globálně i lokálně (regionálně) - regionální jevy mají celosvětové souvislosti. Tvoří se stále hustější celosvětová síť institucí, technických, politických, hospodářských systémů a pod., mezi kterými jsou vzájemné vazby. V důsledku této propojenosti se násobí počet vazeb, směr a síla vlivů. Proto často i malé události a zdánlivě bezvýznamné děje a náhody mají velké a dalekosáhlé (negativní i pozitivní) důsledky. Současné globální vztahy se liší od minulých vztahů tím, že se zvyšuje jejich četnost (frekvence), hloubka (dosah a počet lidí zapojených do činnosti) a měřítko (rozpětí a počet lidských činností a oborů ovlivněných povahou svět). Zvyšuje se vzájemná závislost lidí, povaha a bytí jednotlivce, povaha a stav globální společnosti a lokálních společenstev jsou vzájemně propojené.

Znaky globalizace

Globalizace je složitý, mnohodimenzionální fenomén a komplexní jev, který má specifické, geopolitické, ekonomické, technické a sociálně kulturní kontexty. Je možné je charakterizovat pomocí některých změn, které nastaly v poslední dekádě 20. století.

Jsou jimi:

- **Pluralita vlastnických forem, tržní mechanismus a konkurence** se staly – zejména v důsledku geopolitických změn v Evropě - univerzálními hospodářskými principy ekonomiky světa (mimo některé země). Transformace ekonomiky v bývalých postkomunistických zemích se stala předmětem a součástí globalizačních procesů.
- V mezinárodních vztazích v té souvislosti byl **nahrazen boj ideologických systémů konkurencí v ekonomické sféře**. Politicko - ideologická bipolarita Východ - Západ, založená na studené válce, vyváženosti dvou velmocí a odlišnosti dvou ideologií - USA a SSSR, byla nahrazena multipolaritou velmocí. Charakterizuje ji hospodářská soutěž několika sobě rovných velmocí, jako je USA, Rusko, Japonsko, Indie, Brazílie, Čína a pod. Globalizace v ekonomice se neustále zintenzivňuje, je to zřejmé z rozšiřování počtu států v jednotlivých pólech silné světové triády: EU, USA a Japonsko.
- Pro globalizaci je charakteristický prudký **rozvoj vědeckých poznatků, komunikačních a informačních technologií**, zejména mikroelektroniky a bezdrátové komunikace. Neustále se zhušťuje a technicky zdokonaluje celosvětová komunikační multimediální síť, tzv. informačních superdálnic – vzniká tím síť sítí. Počítač, Internet, elektronická pošta (e-mail), mobilní telefony umožňují globální komunikaci každého s každým, na

kterémkoliv místě světa. Jestliže se před několika lety hovořilo o tom, že hlavním fenoménem změny společnosti bude informatizace, ve světle dnešního poznání lze konstatovat, že hlavním fenoménem dneška je globalizace a informatizace se stává jedním z jejích komponent. Rychlost informací v komunikačních sítích způsobuje, že neustále vzrůstá naléhavost a význam investic do informačních technologií. Informace se staly efektivní výrobní silou a nejefektivnějšími investicemi. Nejnovější informace mají strategický význam pro rozvoj vědy, ekonomiky a politiky, ale i pro další oblasti.

- Rychlost je nejen základní podmínkou přístupu k nejnovějším informacím, ale **rychlost je i sociálním ukazatelem informační vyspělosti společnosti a funkční gramotnosti jedince**. Svět se dnes rozdělil na země, které informační technologie ovládly a země, které je neovládly. Podle informační vyspělosti se dnes rozlišují státy na pomalé a rychlé, resp. země s pomalou a rychlou ekonomikou. Toto rozdělení je podle Tofflera výsledkem rozšíření nového systému vytváření bohatství. Informačně rychlé krajiny se vyznačují bleskovitostí toku - vzniku, šíření a využívání informací. Rychlé ekonomiky pracují na bázi moderní informační techniky, pomalé ekonomiky na bázi zastaralých industriálních technologií.
- Novým zdrojem bohatství národů a světa se staly informace a poznatky. Proto se rychlé ekonomiky rovněž označují jako **ekonomiky informační resp. ekonomiky poznatkové**. Důležitou roli hraje změna hodnotových orientací obyvatelstva na poznatky jako jeden z hlavních faktorů osobnostního a společenského růstu. Nepopíratelný je význam celoživotního permanentního vzdělávání, zejména vzdělávání dospělých. Jednotlivec i společnost jsou účastníky globalizačního trendu, kde poznatky, tj. vzdělání a schopnosti jsou první a základní podmínkou realizace a úspěšnosti a primární formou kapitálu. Ukazuje se, že v době globální konkurence **nestačí vysoké všeobecné vzdělání ve společnosti**. Paradigmatem nové ekonomiky je **učící se společnost (firma, instituce, podnik)**, tedy nejen učící se jedinec. Známé heslo: „Učit se, učit se!“ se v globální ekonomice mění i obsahově na: „Učit se učit se!“.
- Z ekonomického hlediska se globalizace chápe jako permanentní proces fúzování velkých společností do nadnárodních korporací, které svým předmětem podnikání v daném oboru ovládají v některých případech až 90 % trhu. Zkracování vzdáleností a pohyb lidí vytvořili základní podmínky pro dnešní světový systém zboží a peněz. Neustále roste

propojenost a homogenita mezinárodních trhů a konkurence, vznikají globální hospodářské sítě, resp. síťové organizace: stále větší počet podniků se stává součástí globálních sítí, včetně bývalých národních. Tyto nepoznají státní hranice a zeměpisná omezení, stávají se internacionálními. Reálný trh se už neomezuje na jednu zemi, ale orientuje se na celý svět. Zvláštního významu v tomto světě nabývá tzv. „e-business“. Ten je charakterizován jako spojení internetových technologií se současnými informačními systémy. E-byznys však znamená i změnu procesů fungování organizací, nejen obchodních společností.

- Konkurence přerůstá do globální **hyperkonkurence** (superkonkurence), která se projevuje nepřetržitým narušením rovnováhy rozdělení sil na světových trzích. Světový obchod roste v posledních deseti letech dvakrát rychleji než hrubý světový produkt. Projevuje se stále rostoucí úloha nadnárodních korporací, které budují kapacity na celém světě, aby optimálně využily příslušné regionální výhody. Nová vlna fúzí a aliancí v letectví, automobilovém a chemickém průmyslu, ale i v bankovníctví vyústuje do megasloučení. Výsledkem jsou megakolony a superspolečnosti. Jejich roční obrat převyšuje hrubý domácí produkt malých, ale už i středních zemí. Výrazem globalizace je potřeba a schopnost globální hyperkonkurence. Hyperkonkurence neznámá a nevychází ze zintenzívnění konkurence. Vychází z toho, že konkurenční myšlení je založené na konkurenčních výhodách a ne na komparativních výhodách. Hyperkonkurence je proces nepřetržité tvorby nových konkurenčních výhod. Zahrnuje i ničení, zastarávání a neutralizaci konkurenčních výhod. Globální hyperkonkurence vyžaduje nový přístup - globální strategii. Za hlavní symbol globalizace se pokládá globální vidění sebe samého a svého okolí. Odborníci si uvědomují, že hospodářská a politická opatření se dnes nemohou přijímat přes prizmat ryze národního pohledu. Naopak, jakékoliv politické či ekonomické rozhodnutí má svůj národní, ale také globální rozměr.
- Globalizaci charakterizují podstatné **sektorové strukturální změny v národních ekonomikách**. V posledních třech desetiletích je ve vyspělých zemích všeobecným trendem **deindustrializační proces**. V zemích Evropské unie dnes pracuje v průmyslu jeden z pěti zaměstnaných. V USA pracuje v průmyslu jeden ze šesti pracovníků a ve službách pracuje 70 % pracovních sil. Služby získávají v hospodářství globální ekonomiky stále důležitější místo. A to v důsledku toho, že roste jejich úloha v rozvoji společnosti a jedince, dále proto, že se stávají hlavním tvůrcem pracovních příležitostí a v neposled-

ní radě i proto, že jsou i hlavním faktorem růstu HDP. **Čím je stát bohatší, tím menší podíl pracovníků potřebuje průmysl a větší podíl potřebují služby.** Podle ekonomů je deindustrializace v době globalizace nevyhnutelný a pozitivní proces. Za pozitivní se považuje tehdy, je-li doprovázen růstem celkového objemu produkce sektorů a roste-li význam služeb. Deindustrializace nepůsobí negativně na objem průmyslové produkce: výroba je vyšší než předtím, ale klesá podíl průmyslové produkce na hrubém domácím produktu (HDP). Snižuje se i podíl zemědělství na HDP, oproti tomu stoupá na něm podíl služeb.

Sociální souvislosti globalizace

Ve společnosti globální ekonomiky se stále více klade důraz na individuální výkon, proto se současná společnost charakterizuje i jako **společnost výkonová či společnost meritokratická.** V principu meritokracie je implicitně obsažený i předpoklad sociální nerovnosti, která je nevyhnutelným důsledkem individuálních rozdílů mezi lidmi v inteligenci či talentu. Tyto individuální rozdíly vyvolávají potřebu poskytnout lidem s vyššími schopnostmi též vyšší odměnu – finanční i společenskou. „Meritokracie je společnost, ve které existuje a není nikterak zakrývaná sociální nerovnost. To, co ji odlišuje od ostatních typů společností je, že nabízí volné šance v soutěži o moc a ocenění.“ V meritokratické společnosti by proto neměly existovat sociální bariéry, které by bránily přeměně schopností jedince na vzdělávací výsledky a tím v jeho profesní úspěšnosti, měly by se vytvářet ekonomické a sociální podmínky pro celoživotní vzdělávání.

Zvyšují se a specifikují se nároky na sociální a lidský potenciál. Lidské zdroje jsou nejdynamičtější a nejsložitější složkou a limitujícím faktorem výrobní a sociální síly. Globalizace vyžaduje nejen globální nasměrování výrobků, informací, aktivit, ale i globalizaci lidských zdrojů. Vytváření globální personální strategie v podobě firemní sítě lidských zdrojů vedlo v mnohých nadnárodních ke sjednocování firemních vizí a hodnot a následně k efektivnějšímu řízení a k vyšší výkonnosti. V důsledku tohoto trendu se v podnicích zvyšuje význam interorganizačního a klesá význam světa intraorganizačního: roste potřeba meziorganizačního řízení. Investice meziorganizační jsou mnohem efektivnější než investice do intraorganizačních změn.

Globalizace zvyšuje nároky na specifické lidské vlastnosti, schopnosti a výkonnost jednotlivců (jako rodič, řadový pracovník, manažer apod.), skupin (rodiny, firmy, organizace

apod.), společností jako celku (civilizace, národní společenství, etnické skupiny a pod.). Zvyšuje se význam investic do rozvoje lidských zdrojů. Rozvoj lidských zdrojů představuje aktivity, které podporují rozvoj vrozených i získaných osobních vlastností jedince, rozvíjejí schopnosti koncepční tvorby, poznání, využívání lidského potenciálu.

V procesu globalizace se zvyšují rizika a tím roste význam odolnosti subjektů (fyzických i právnických) vůči nim: schopnosti překonávat bariéry, mobilizovat vnitřní potenciál a spojovat síly jednotlivců do synergického efektu.

Globalizace se chápe jako protikladný proces jak ve svém důsledku, tak ve svém průběhu. Někteří prognostici uvádí, že pozitivní efekty z globalizace získávají nadnárodní korporace a negativní efekty, zejména sociální dopad jde na účet národních vlád. Jiní upozorňují na to, že globalizace prohlubuje rozdíly mezi skupinou ekonomicky nejrozvinutějších států světa a stále početnější skupinou ekonomicky zaostávajících států.

Veřejné mínění spolu s většinou politiků přehlíží, že mocnější než jakýkoli stát a volná soutěživost trhu je nový útvar, planetárně fungující systém – globalizace. Podařilo se něco nevídaného: za naší vědomé, avšak z drtivé většiny nevědomé účasti vznikl prazvláštní útvar, dosud nevídané propojení umělé a živé hmoty, technologie a přírody. Tento umělý svět má svá pravidla, funguje podle nich a paradoxně je vnutil svým tvůrcům. Tento útvar není mechanismus, nemá podobu stroje, je to automat nevídaného druhu, pohybuje se sám bez vnějšího zásahu. Podstatou jeho pohybu je růst, bujení, expanze, zdokonalování. Jako konglomerát techniky, vědy a průmyslu, financí, válečnictví a ideologie představuje nej-mocnější sílu naší doby, ve srovnání s níž ztrácejí stát a trh na významu, klesají do podřízeného postavení. Je přehlíženou zvláštností tohoto útvaru, že ke svému chodu nepotřebuje žádnou morálku, pohybuje se mimo dobro a zlo.

Co se stalo s morálkou za vlády tohoto globálního útvaru? Rozpadla se do dvou faktorů, které jsou oba morálně bezmocné. V této pokleslé době existuje morálka jako soubor technických pravidel, jimiž se řídí fungování systému, a jako moralistní krasořečnění, které zakrývá, že fungující systém ze svého chodu morálku vylučuje. Ekonomie fungujícího systému se zbavuje všech zbytečných nákladů a překážek brzdících zrychlování pokroku: morálka patří k rušivým faktorům fungování.

Tento fungující systém zkonstruoval moderní člověk v sebevědomé pýše pána a vlastníka přírody, vladaře nad veškerenstvím. Jeho počátečním účelem bylo usnadnit

a zpříjemnit život. Ale postupně se systém osamostatňuje od člověka, jde svým vlastním chodem, až nakonec dochází k epochálnímu zvratu: člověk-tvůrce ztrácí kontrolu nad svým výtvořem, mění se na objekt, zatímco systém se povyšuje na pseudo-subjekt, pohlcuje člověka a transformuje ho na ukázněné a poslušné příslušenství svého fungování. Doprovodným stínem této záměny je fakt, že člověk setrvává ve svém vladařském a panském sebevědomí, které tak ostře kontrastuje s jeho reálným služebným postavením. Dialektika pána a sluhy se odehrává jako fraškovitá ironie dějin.

Vědecký výzkum, důležitá součást zmiňované moderní symbiózy, dovede vyrobit umělé látky jako rovnocennou a dokonce kvalitnější náhradu přírodních materiálů. Nastoupil věk syntetičnosti. Moderní doba umí vyrobit nejen umělé látky, ale také umělé příběhy a požitky a také umělý život. Žijeme v epoše všeobecné náhražkovosti. Místo diference dobra a zla nastupuje rozlišení zástupné: nikoli dobro a zlo, ale priorita úspěchu, výkonu, profitu, rentability, rychlého obohacení a vzestupu.

Fungující systém vytváří soběstačnou pospolitost, naprosto netolerantní, která nestrpí nic od sebe odlišného, nic nad sebou vyššího, všechno, s čím přichází do styku, pohlcuje a spotřebovává pro své účely. Ničí pluralitu, na její místo jako náhražku dosazuje pestrost.

Bořitelé lokálních a regionálních zdí jsou současně staviteli jedné obrovské zdi globální, která není zastaralou železnou oponou, jde s duchem doby, s pokrokem technologií, a je vybudována z nejmodernějších syntetických materiálů. Lidstvo je zazděno do ošidné zrcadlovosti. Uvěznění do křivého, ale okouzujícího zrcadla masmédií vzhlížejí lidé k planetárním celebritám a zhlížejí se v nich jako v nedostižných vzorech. Jako spoutaní zajatci rozpoutaného imperiálního subjektivismu, charakteristického pro věk globalizace, promítají svou bezmeznou chtivost do prostoru a času: tuto pokřivenou realitu považují za poslední slovo dějin. Planetární vládce – globalizátor – se jmenuje pseudos, česky nepravda. Jeho panování se prosazuje jako globální záměna: účinné a úspěšné, efektivní a efektní nastupuje jako náhražka za osvobozující rozlišení dobra a zla.

Kdo dnes pročítá Platonův spis Charmides, nevyhází z úžasu a ptá se: Je dávný řecký filosof naším současníkem, psal o moderní době, měl všestekný dar předvídat na tisíciletí dopředu, odkud pramení jeho aktuálnost?

Filosof není prorok, který by z letu ptáků věštil budoucnost, ani dobový komentátor, posedlý aktualitou a novinkami. Vycházejí ze zkušeností své doby, zamýšlel se Platon nad

hrozbou, která postihuje každou společnost bez morálky. Co se stane, jestliže se společnost zřekne morálky a zamění ji něčím jiným, náhražkou? Co se stane, když zmizí znalost týkající se dobra a zla? Zdánlivě se nic nezmění, zdánlivě zůstává všechno v pořádku, zdánlivě nic neschází. Nadále lékař léčí, lodivod kormidluje koráb. Zdánlivě nic neschází. Ale milý Kritio, říká Sokrates, aby se všechny věci děly dobře a prospěšně, to nám bude scházet, jestliže se vzdáme znalosti, která rozlišuje dobro a zlo.

Ve společnosti bez morálky jsou na slovo vzatí odborníci na svých místech, každý podává maximální výkon a pracuje s plným nasazením, všechno funguje a klapě, ale v tomto klapotu jako by se ozýval zlověstný jednotvárný zvuk grandiózní bezduché mlýnice, o níž Novalis v roce 1799 prohlásil, že ve svém žernovu všechno rozemele, až nakonec zničí sebe sama.

Růst – magické slovo epochy globalizace. Co chtějí slyšet lidé, redukování na voliče a konzumenty? Vaše životní úroveň poroste, očekává se nárůst národního důchodu, poroste síť dálnic a spojů, porostou informace, požítka, potřeby, investice. Jsme očitými svědky a šťastnými dětmi nevídaného, nezadržitelného, bezmezného růstu.

K tomuto růstu patří nejroztodivnější obměny. V tomto růstu prorůstá vyšší společnost s mafiánstvím a podsvětím, policie se zločinnými gangy, válka a mír srůstají do jednoho nerozlišitelného procesu. V pohybu tohoto růstu roste jak bohatství pro privilegovanou menšinu, tak chudoba pro odepsanou většinu, roste devastace pro všechny. Patří k podstatě tohoto růstu, že poměry přerůstají lidem přes hlavu a jako nekontrolovatelné síly vládnou nad nimi. Fantasmagorické výjevy, které popisuje jazyk všedního dne, přijímá veřejné mínění jako normalitu a nepozastavuje se nad nimi. Nikdo se nezamýšlí nad zvráceností a převráceností, kterou denně oznamují dealeři a makléři ve svých zprávách: měna se dnes chovala nervózně, měna dramaticky poklesla. V pohybech věcí, v těchto mystifikovaných vztazích lidí se splétají a zaplétají osudy smrtelníků.

Rychleji než výroba a životní úroveň vzrůstá a šíří se mor, před nímž je moderní doba stejně bezmocná, jako byl středověk ve vztahu k hladu a choleře, mor globalizační doby – prázdnota. Navenek se projevuje jako nuda, jako neschopnost lidí poradit si s volným časem: nevědí si s ním rady, a proto žádají na institucích, aby jim organizovaly rozptýlení, sami se nedovedou bavit. Vším prorůstající prázdnota, zabudovaná do fungujícího systému a srostlá s ním, znamená pro moderní lidstvo hrozbu nikoli jedinou, ale tu největší.

Tak vzniká moderní čarodějnictví: fungující systém produkuje v rostoucí míře prázdnotu a současně ji obratně, kouzelnickými triky, zakrývá.

Ideologičtí chirurgové zbavují lidi přirozeného orgánu, jímž je smysl pro rozeznání dobra a zla, napojují je na přístroje umělé, jejichž prostřednictvím se skutečnost mění na vyprázdňenou karikaturu: zbývá pouze rozdíl výnosného a ztrátového, výtěžného a prodělečného. Prázdnota a ztráta smyslu jsou hlavním dlouhodobým ohrožením soudobého lidstva. Nejmodernější a nejmocnější válečnické uskupení je proti této hrozbě bezmocné.

Globalizací vstupuje člověk do stadia nejvyššího ohrožení: propadá fatalitě. Na rozdíl od osudu v antických tragédiích nepřichází v moderní fatalitě ke slovu spravedlnost, ale cynická výsměšnost a jízlivost: pán tvorstva se dobrovolně zapřahuje do fungujícího systému a podřizuje se jeho komandu. Morálka je znevážena a vyřazena z dění, na její místo se prosazují náhražky. Morálka je vědění o rozdílnosti dobra a zla. Pokud člověk ve svém uvažování a konání tuto diferenci provádí, pokud je místem, kde se toto rozčlenění děje, existuje morálka jako osvobozující moc. Morální diference má podobu strohého příkazu: Nezabiješ!, nebo otřesného, burcujícího sdělení: Je mnoho věcí úděsných, však všechny děsivosti převyšuje člověk sám. Hned k dobru kloní se, hned zase uchvácen je zlem (Sofokles).

Fatalita znamená kapitulaci: člověk se vydal na milost čemusi (nikoli komusi jako v dřívějších dobách) a jako odměnu očekává zajištění, jistotu a komfort. Zřiká se podstatného v klamně naději, že hromaděním vnějších statků pozemských, zahrnut jimi, dosáhne štěstí, uspokojení, usmíření.

Do nezvratnosti svého procesu zapojuje fatalita člověka celého, s veškerou jeho energií, ale pohání ho k cílům podružným a tak ho transformuje na částečnost, jednostrannost, zmrzačenost.

Morálka se rodí z vědění, co je dobré a co zlé. Víme jednu provždy a bez zkoumání, co je dobré a co zlé? Víme a nevíme. A protože jsme postaveni mezi toto vědění a nevědění, musíme se vždy znovu a znovu ptát. Ptát se je něco jiného než dotazovat se: otázka není dotaz. Dotaz se dožaduje informace, a jakmile ji má, ztrácí se, aby uvolnil místo dotazu dalšímu. Otázka zůstává a trvá, jejím živlem je rozhovor. Záměna otázky s dotazem je jedním z projevů vládnoucí nepravdy. Vymrštění z otázky, co je dobro a co je pravda, posedlí nekonečnou řadou dotazů, neptají se lidé, co je dobré a co je zlé, chtějí pouze znát, co jim prospěje, co je výnosné, co jim zajistí místo nahoře.

Konkrétní formy chování lidí, závislé na názorech a pocitech jednotlivců, jsou podmíněné nejenom mravními a etickými principy dané společnosti, nýbrž i příslušností jednotlivce k určité sociální skupině, k určitému stavu nebo profesi. Tyto specifické mravní požadavky, normy souvisejí s pojmáním profesní cti, pocitem hrdosti na svou činnost apod. Jejich důležitost vzrůstá zejména s probíhajícím procesem globalizace a integrace.

Globalizační proces je přitom vnímán velice nejednoznačně. Na jedné straně se zdůrazňuje doposud jeho bezprecedentní otevřenost pro komunikaci všeho druhu. Komunikace, která přináší možnost dalšího poznávání, vzájemného sblížení a kooperace. Tím je také posílena možnost překonávání nacionálních, ideologických a náboženských bariér, které brzdí uspokojování duchovních a materiálních potřeb v měřítku veškerého lidstva. Na druhé straně však představuje nebezpečí dalšího prohloubení rozdílu mezi bohatými a chudými, ztrátou vlastní identity, před nastolením univerzálního kultu spotřeby apod.

Člověk je schopen jako dobra, tak zla: v tom je jeho svoboda. Není nikdy jednou provždy připoután ani k dobru, ani ke zlu, vždy znovu mezi nimi rozhoduje. Dobro a zlo není jednou provždy zakleto do těch či oněch dějinných postav nebo útvarů, nikdo není trvalým majetníkem jednoho nebo druhého. O rozlišení dobra a zla se vždy znovu vede spor, svět se rodí z tohoto sporu. S každou nastupující generací, s každým technickým vynálezem, s každou sociální změnou hra znovu začíná. Je to neukončený a nikdy nekončící děj, běh na nekonečné trati, kde člověk má možnost svobodného rozhodnutí přiklonit se na jednu, či druhou stranu, ale šanci nezúčastnit se nemá.

2. Etické principy informatické společnosti

V důsledku geopolitických změn v Evropě se v 90. letech staly univerzálními principy ekonomiky světa mechanismus trhu a konkurence. Transformace ekonomik v bývalých socialistických zemích se stala součástí globalizačních procesů. Boj ideologických systémů a bipolaritu nahradila **konkurence, úsilí o jediné globální impérium i nová seskupování nejmocnějších**, nová dělení, nové bariéry. Dochází k prudkému rozvoji vědeckých poznatků, komunikačních a informačních technologií, mikroelektroniky a bezdrátové telekomunikace. Zahušťuje se celosvětová komunikační multimediální síť informačních superdálnic. Informatizace se stala jednou z komponent globalizace. Roste význam investic do informačních technologií, nejnovější informace mají strategický význam, rychlost je ukazatelem informační vyspělosti a funkční gramotnosti jedince. Světové problémy jsou stále propletenější a naléhavější.

Tradiční struktury vlád a vládních institucí se potýkají s korumpujícími vlivy mocných monopolů a mafií. Běžné politické praktiky, archaické a disfunkční způsoby řízení a morální krize nedokáží čelit rostoucí **síle anomických tendencí ve společnosti** (*síle zákonů džungle a bezpráví, ve kterém vládnou ti, kteří mají nepředstavitelné bohatství a moc*). Ve velkých městských aglomeracích se prudce zhoršuje kvalita životního prostředí a narůstají problémy s kriminalitou, drogami, prostitucí a jinými sociálně patologickými jevy.

Humanisté si ve svých vizích budoucnosti lidstva představovali sjednocený svět jako kulturní domov pro všechny. Lze hovořit o **globální krizi lidskosti** a o trojici faktorů, které dekulturní vyvolávají. Jsou to vzájemně spjaté **faktory ekologické, ekonomické a etické**. V zájmu nadspotřeby 20 % nejbohatších obyvatel Země je potlačeno vědomí příslušnosti lidského rodu k přírodě, je potlačeno vědomí vzájemnosti a spolupatříčnosti lidí navzájem, je potlačena životní potřeba jednoty mezi lidmi.

Propast mezi nejbohatšími a nejchudšími stále roste. V roce 1960 měli nejbohatší příjmy 30× vyšší, roku 1980 45× vyšší, počátkem roku 1990 již 60× vyšší než nejchudší. Počet emigrantů, které vyhání z domovů bída a hlad, dosahoval koncem století (počítáno bez Kosova) – miliardu.

Lidská společenství ztrácejí motivaci k odvaze, čestnosti a svědomí, protože je nelze výhodně zpeněžit a jsou překážkou v boji o úspěch, který se měří penězi, bez ohledu na to,

jaký je jejich původ. Nedostatek odpovědnosti a hrabivosti i neomezené sobectví se odráží u vládnoucích elit ve vyhlašování pseudohumánních programů a cílů, v pokrytecké charitativní činnosti a v selektivní ochraně lidských práv a svobod. Mocenské struktury a vládnoucí elity jsou podporovány všemocným vlivem masmédií, zvláště tiskem a televizí. Morální marasmus je charakteristický jak pro *horní patra společnosti*, tak i pro *suterén těchto společností*: zločinnost, vulgarita, násilí.

Lidstvo strádá nedostatkem **globální vize**. Současná společnost je charakteristická ztrátou jistot, zpochybněním hodnot. Lidská společnost preferuje atributy, které jsou charakteristické pro **společnost postmoderní**. Jsou jimi:

- alibistická společnost,
- ludická (tj. společnost, která si ráda hraje, společnost, kdy společenská hodnota práce je jakoby oslabena a kdy roste hodnota hry),
- permissivní (tj. společnost, která dovoluje více, než dovolovaly společnosti tradiční),
- sekularizovaná (absolutní většina aktivit je nenáboženského charakteru),
- postmoralistní,
- postheroistická (společnost, která nepotřebuje hrdiny).

Ke společným problémům lidstva globalizujícího se světa přistupují ještě v každé zemi její specifické problémy. Nepřekonaná rezidua historie vedou národy k nehumánnímu závodění o prvenství, k intoleranci, k enormním nákladům na zbrojení, ožívují imperiální hegemonismus, revanšismus.

Závažný pokus o usměrnění bezbřehé globalizace podnikla v červnu 1992 v brazilském Riu de Janeiru konference OSN. Valné shromáždění tehdy naléhavě doporučilo prosadit v historicky krátké době **koncepti trvale udržitelného života**. Potřeby současné generace by se měly uspokojovat takovým způsobem a takovou měrou, která by neohrozila uspokojování potřeb budoucích generací. Lidský život by se měl zkvalitňovat v rámci únosného ekosystému.

Teoretici evropské výchovy ve Štrasburku a v Bruselu uvažují o nových výchovných cílech pro Evropu, o humánním modelu Evropana, o komponentách evropského vědomí. V

ČR se cítí jako absence vize národní budoucnosti v celé společnosti, přirozeně i v naší škole. Potvrdili to nezávislí examinační OECD ve své zprávě o našem školství:

Orientace na změněné vyučovací postupy a inovační přístupy není sama o sobě s to radikálně přeměnit české školství. Musí se dospět k novým hodnotovým systémům, ztělesňujícím zásady nové společnosti, která je v období svého formování. Školy budou muset ujit ještě dlouhou cestu, než dosáhnou těchto cílů. V jejich programech chybějí hodnoty a není pro ně místa ani ve filozofii většiny učitelů.

Váhání a neochota kriticky prověřit ideje minulosti a vytvářet nové hodnotové koncepce může u jednotlivců vyplývat z různé politické a ideologické zkušenosti. Rozhodující je ideologická atmosféra společnosti, která není tvorbě a ochraně pozitivních duchovních hodnot příznivá. Tuto atmosféru ovlivňují dva směry, které i ve své protikladnosti reprezentují společně krizi soudobé kultury. Je to jednostranný scientismus, jednak postmoderna.

Scientismus odmítá vize, perspektivy, ideály. Na základě absolutizace exaktně vědeckého přístupu, který se vyznačuje svéráznou metodicko-tematickou redukcí: zkoumat jen to, co je definováno jako předmět vědy, tj. určitý přesně vymezený výsek skutečnosti. Tato redukce je provázena jednostrannou abstrakcí: zkoumat lze jen to, co je přípustné a zjištělné exaktními metodami, známými z přírodních věd. Zabývat se lidskými cíli, hodnotami, vizemi, perspektivami a ideály je podle scientistů nelegitimní. Jednostranný scientismus ochromuje i současné pojetí výchovy a pedagogiky zpochybňováním kategorie cílů výchovy. Přípravu budoucích učitelů orientuje na přemíru poznatků z předmětů aprobace bez dostatečného zřetele k úloze učitele jako vychovatele, průvodce a rádce na životní cestě svých žáků.

Druhý směr, který ochromuje vůli vytvářet novou soustavu hodnot a cílů výchovy, je **postmodernismus**. V nejrůznějších souvislostech sugeruje, že pravdu a dobro nelze poznat, že neexistují žádné obecné principy, žádné závaznosti, platí všechno a nic, všechno je dovoleno. Postmodernismus obnovuje neomezený liberalismus, individualismus, subjektivismus, narcismus a obskurantismus. Relativismus je absolutizován až k nihilismu a vytváří tak hráz všem snahám koncipovat nový hodnotový řád.

Stav hodnotově neukotvené společnosti se promítl i do formování životní orientace mládeže. Jestliže počátkem 80. let převažoval mezi mládeží **typ průměrně spotřební** (mít své jisté), od poloviny 80. let přibýlo **peněžní orientace** (peníze na prvním místě). Šance na

rozšíření tvořivého životního stylu po roce 1989 zůstala nevyužita. Průměrně spotřební orientaci vytlačila touha po svobodném životě bez závazků, s cílem užívat si co nejvíce a nelámat si hlavu náročnějšími životními perspektivami. Ideálem pro mladé lidi se stal v 90. letech **typ nestabilizovaný**. Tomu nezáleží na stálém zaměstnání, stačí si vydělávat nárázově, nejdůležitější je volný čas pro zábavu, cestování, kamarády, život plný událostí a změn.

Vakuum skutečných hodnot se snaží různé skupiny mládeže různě zaplnit, příklonem k různým extremistickým skupinám a sektám. Účinná ochrana mládeže před škodlivými vlivy chybí. Šíří se kriminalita mladistvých, prostituce, narkomanie a jiné formy závislostního chování, šikanování, trvalá hrozba AIDS. Tyto projevy se stávají v určitých věkových a sociálních kategoriích životním stylem. Prevence těchto sociálně patologických projevů tedy spočívá **ve výchově, ve výchově k hodnotám**, které ukotví potenciálního jedince inklinujícího k některému z patologických projevů. **Výchova ke zdravému životnímu stylu**, k životnímu stylu bez závislosti, je jedna z možných cest řešení. **Bude účinná?**

V nejrůznějších médiích se denně setkáváme se zprávami o událostech a případech v ekonomice, které nás vyzývají k zaujetí morálního postoje. Například zprávy o přijímání nebo poskytování úplatků, "tunelování" společností, zneužívání přístupu k informacím, o drancování a vývozu surovin, neplnění smluv atp. Seznam by se dal libovolně rozšiřovat. Nelze říci, že všechny tyto události jsou zapříčiněny kriminálními praktikami. Mnoho z nich je zpravidla založeno na suchopádné provozně hospodářské kalkulaci. Mnoho podnikatelů nebo manažerů nevidí v úsilí o dosažení zisku žádný podnět k ohledům na morálně znepokojivé vedlejší účinky vlastního jednání při svých rozhodnutích. Odvolávají se přitom na pravidla tržní ekonomiky, která předepisují požadavek docílení zisku a z toho vyvozují, že kromě podnikatelských aktivit jsou osvobozeni od veškeré další odpovědnosti za svá rozhodnutí. Společensky nežádoucí vedlejší účinky odsouvají do pozadí se zdůvodněním, že etické reflexe mají své místo pouze v soukromém životě a do podnikání nepatří. V návaznosti na uvedené problémy se stále častěji setkáváme s pojmy etika podnikání, image firmy, podniková kultura. Nejedná se o nové sociálně ekonomické pojmy, pouze se jim i v naší zemi začala věnovat větší pozornost. Přesto se jedná o dosud plně neprobádané fenomény, které čekají na uznání své důležitosti a zejména na jejich praktické začlenění do strategie a řízení každé firmy. Etiku v podnikání bychom velmi jednoduše mohli charakterizovat jako odpovědné rozhodování a jednání v komplexních a často i konfliktních ekonomických situacích. Image firmy vyjadřuje zejména to, jak firmu vidí okolní svět, jak vážně ji

berou partneři, zákazníci, jak si váží svého místa zaměstnanci. Podniková kultura charakterizuje osobnost a etiku firmy.

V uplynulých třiceti letech došlo v ČR a SR k mnoha společenským, ekonomickým a sociálním změnám. Mnoho z těchto změn je stále ještě ve stadiu realizace, nebo se teprve nyní naplno projevují jejich důsledky. Mnoho podniků a firem zaniklo, jiné se transformovaly a mnoho nových soukromých firem a obchodních společností vzniklo. Také zahraniční podnikatelé přesunuli své aktivity do naší země. Na trhu se střetávají různorodé subjekty. Jedny s dlouholetou tradicí a silnou podnikovou kulturou, další zcela nové, které si své postavení a image teprve budují. A zejména pro ty druhé zde vzniká řada otázek. Jaké jsou vlastně cíle moderního podnikání? Jaké normy podnikání určují a regulují, jaká je jejich závaznost, vynutitelnost? Postačuje dodržování právních norem, nebo tyto musí být doplněny dalšími normami? Co vede podnikatele k tomu, aby jednali neeticky vůči svým partnerům, svému okolí a proč je důležité etické jednání v podnikání? Ale jsou tady i další otázky. Co je přednější? Vybudování stabilní dlouhodobě prosperující firmy nebo naopak rychlé zbohatnutí, dosažení zisku na úkor etiky podnikání bez ohledu na zaměstnance, konkurenty, zákazníky, ekologii? Je nutno systematicky budovat podnikovou kulturu, jaký je jejich vliv na jednání a motivaci lidí?

Při sledování dění kolem sebe zjišťujeme, že v ekonomické a v sociální oblasti naší země není vše tak, jak by bylo žádoucí. Ponechejme stranou problémy z nejasné privatizace a vlastnických vztahů, hašteření politických stran, které díky svým vnitrostranickým problémům mimo jiné zanedbávají řešení závažných problémů ekonomiky této země. Věnujme se problematice vzájemných vztahů etiky, podnikání a podnikové kultury v současných tržních podmínkách. Hledejme odpovědi na výše uvedené otázky a specifikujme, co je to vlastně etika v podnikání, jaké jsou normy regulující podnikatelskou činnost a jaká je jejich závaznost, vynutitelnost. Co je to podniková kultura a jaký je její vztah k etickým zásadám podnikání, jakou roli v tomto procesu hraje člověk jako vedoucí pracovník, či jako řadový zaměstnanec, jakými normami je vázán a omezován. Proč je nutné zavádět etické principy do podnikatelských činností. Na prosperitě každého podniku závisí vývoj ekonomiky celé naší země, a to zda se zde podniká eticky a podle předem daných pravidel, je pozvánkou pro zahraniční investory a podnikatele, bez kterých nelze při současném propojování národních ekonomik na trhu uspět. Rovněž zamýšlený vstup do evropské unie není možný bez dodržo-

vání zásad stanovených pro fungování právního státu a obecného dodržování etických norem.

Každý z nás se jako zákazník denně setkává s nejrůznějšími výrobky a službami, nad jejichž kvalitou se pozastavuje a kladně či záporně je hodnotí. V rozhovorech se zaměstnanci různých firem či soukromých podnikatelů se dozvídáme skutečnosti o tom, jakým způsobem který podnikatel dosahuje zisků, jak jedná se zaměstnanci, jak je řídí. Při čtení denního tisku, poslechu zpráv nebo sledování televize rovněž získáváme informace zejména o tom, jak je v naší společnosti dosahováno zisku neetickým, mnohdy i protiprávním způsobem. Jak mnozí podnikatelé využívají „mezer“ v zákonech k vlastnímu prospěchu, bez ohledu na etiku podnikání. Na základě těchto informací si spotřebitel, prostý občan utváří svůj názor o podniku, o jeho image a jeho kultuře.

Vzhledem ke společenskému fungování má morálka (a tedy i její etická reflexe) značně blízko k působení práva. Obě tyto oblasti mají své obecnější filosofické zakotvení (viz filozofie práva), mají svoji stránku teoretickou (právní věda a etika) a samozřejmě i svoji praktickou podobu (právo a morálka). I když bývají morální normy považovány za jakýsi historický předstupeň norem právních, nemůžeme tyto dvě oblasti zcela ztotožnit. Rozdíl obou systémů můžeme je vysledovat jak v jejich podobě, tak i v odlišném fungování. Právo usiluje o co nejdokonalejší, nejúplnější systém norem, pokud možno postihující všechny možné alternativy reality (existující i potenciální). Mravní normy jsou obecnější a méně precizní. Současně však také tyto normy mají širší platnost a méně podléhají sociokulturním změnám.

Další oblastí rozdílů je způsob prosazování norem a tedy i jejich vynucování a případných sankcí v případě nedodržování. Morálka se sice velmi často prolíná s tzv. zvykovým právem, ale vesměs nepoužívá jiných prostředků než je veřejné mínění (působí zvenčí) a svědomí (vnitřní vliv). Právo však bývá podloženo násilným vynucením a společnost si buduje pro tento účel celý systém donucovacích a sankčních mechanismů.

V konkrétní společnosti vždy existuje pouze jeden závazný právní systém. Morálek však zde může fungovat více - v souvislosti s pozicí jejich nositelů na společenském žebříčku. Může tedy nastat i situace, kdy právo je v rozporu s morálkou či dokonce s étosem (viz pojem „slepá spravedlnost“ nebo podoba práva v dehumanizovaných společenských systémech). Současně je na místě i upozornění, že existují oblasti právních norem, které jsou do

značné míry mravně neutrální a problematizovatelné jsou spíše konkrétní důsledky jejich případného nedodržení (např. technické normy, pravidla silničního provozu ap.).

I přes uvedené rozdíly však morálka i právo především reagují na společenskou situaci, odrážejí vnější podněty a potřeby. Pokusy o úplné převrácení tohoto pořadí končívají buď zahořklým moralizováním nad zkažeností doby, nebo totalitou (viz Platon).

Jeden názor: k největším zlům na světě patří stát. Až se jeho působení uvede do patřičných mezí, až zeštíhlí a ztratí tradiční božskou svatozář, uvolní se prostor pro volnou hru trhu.

Druhý názor: jakmile budou mít blahodárné síly trhu prostor a volnost, zajistí komfort a svobodu všem.

Není zde však něco třetího, co si stále neuvědomujeme? Veřejné mínění spolu s většinou politiků přehlíží, že mocnější než jakýkoli stát a volná soutěživost trhu je nový útvar, planetárně fungující systém. Podařilo se něco nevídaného: za naší vědomé, avšak z drtivé většiny nevědomé účasti vznikl prazvláštní útvar, dosud nevídané propojení umělé a živé hmoty, technologie a přírody. Tento umělý svět má svá pravidla, funguje podle nich a paradoxně je vnutil svým tvůrcům. Tento útvar není mechanismus, nemá podobu stroje, je to automat nevídaného druhu, pohybuje se sám bez vnějšího zásahu. Podstatou jeho pohybu je růst, bujení, expanze, zdokonalování. Jako konglomerát techniky, vědy a průmyslu, financí, válečnictví a ideologie představuje nejmocnější sílu naší doby, ve srovnání s níž ztrácejí stát a trh na významu, klesají do podřízeného postavení. Je přehlíženou zvláštností tohoto útvaru, že ke svému chodu nepotřebuje žádnou morálku, pohybuje se mimo dobro a zlo.

Co se stalo s morálkou za vlády tohoto globálního útvaru? Rozpadla se do dvou faktorů, které jsou oba morálně bezmocné. V této pokleslé době existuje morálka jako soubor technických pravidel, jimiž se řídí fungování systému, a jako moralistní krasořečnění, které zakrývá, že fungující systém ze svého chodu morálku vylučuje. Ekonomie fungujícího systému se zbavuje všech zbytečných nákladů a překážek brzdících zrychlování pokroku: morálka patří k rušivým faktorům fungování.

Tento fungující systém zkonstruoval moderní člověk v sebevědomé pýše pána a vlastníka přírody, vladaře nad veškerenstvem. Jeho počátečním účelem bylo usnadnit a zpříjemnit život. Ale postupně se systém osamostatňuje od člověka, jde svým vlastním chodem, až nakonec dochází k epochálnímu zvratu: člověk-tvůrce ztrácí kontrolu nad svým

výtvořem, mění se na objekt, zatímco systém se povyšuje na pseudo-subjekt, pohlcuje člověka a transformuje ho na ukázněné a poslušné příslušenství svého fungování. Doprovodným stínem této záměny je fakt, že člověk setrvává ve svém vladařském a panském sebevědomí, které tak ostře kontrastuje s jeho reálným služebným postavením. Dialektika pána a sluhy se odehrává jako fraškovitá ironie dějin.

Vědecký výzkum, důležitá součást zmiňované moderní symbiózy, dovede vyrobit umělé látky jako rovnocennou a dokonce kvalitnější náhradu přírodních materiálů. Nastoupil věk syntetičnosti. Moderní doba umí vyrobit nejen umělé látky, ale také umělé příběhy a požitky a také umělý život. Žijeme v epoše všeobecné náhražkovosti. Místo diference dobra a zla nastupuje rozlišení zástupné: nikoli dobro a zlo, ale prioritá úspěchu, výkonu, profitu, rentability, rychlého obohacení a vzestupu.

Fungující systém vytváří soběstačnou pospolitost, naprosto netolerantní, která nestrpí nic od sebe odlišného, nic nad sebou vyššího, všechno, s čím přichází do styku, pohlcuje a spotřebovává pro své účely. Ničí pluralitu, na její místo jako náhražku dosazuje pestrost.

Bořitelé lokálních a regionálních zdí jsou současně staviteli jedné obrovské zdi globální, která není zastaralou železnou oponou, jde s duchem doby, s pokrokem technologií, a je vybudována z nejmodernějších syntetických materiálů. Lidstvo je zazděno do ošidné zrcadlovosti. Uvěznění do křivého, ale okouzujícího zrcadla masmédií vzhlížejí lidé k planetárním celebritám a zhlížejí se v nich jako v nedostižných vzorech. Jako spoutaní zajatci rozpoutaného imperiálního subjektivismu, charakteristického pro věk globalizace, promítají svou bezmeznou chtivost do prostoru a času: tuto pokřivenou realitu považují za poslední slovo dějin. Planetární vládce – globalizátor – se jmenuje pseudos, česky nepravda. Jeho panování se prosazuje jako globální záměna: účinné a úspěšné, efektivní a efektní nastupuje jako náhražka za osvobozující rozlišení dobra a zla.

Kdo dnes pročítá Platonův spis Charmides, nevyhází z úžasu a ptá se: Je dávný řecký filozof naším současníkem, psal o moderní době, měl věštecký dar předvídat na tisíciletí dopředu, odkud pramení jeho aktuálnost?

Filozof není prorok, který by z letu ptáků věštil budoucnost, ani dobový komentátor, posedlý aktualitou a novinkami. Vycházejí ze zkušeností své doby, zamýšlel se Platon nad hrozbou, která postihuje každou společnost bez morálky. Co se stane, jestliže se společnost zřekne morálky a zamění ji něčím jiným, náhražkou? Co se stane, když zmizí znalost týkající

cí se dobra a zla? Zdánlivě se nic nezmění, zdánlivě zůstává všechno v pořádku, zdánlivě nic neschází. Nadále lékař léčí, lodivod kormidluje koráb. Zdánlivě nic neschází. Ale milý Kri-
tio, říká Sokrates, aby se všechny věci děly dobře a prospěšně, to nám bude scházet, jestliže
se vzdáme znalosti, která rozlišuje dobro a zlo.

Ve společnosti bez morálky jsou na slovo vzatí odborníci na svých místech, každý po-
dává maximální výkon a pracuje s plným nasazením, všechno funguje a klape, ale v tomto
klapotu jako by se ozýval zlověstný jednotvárný zvuk grandiózní bezduché mlýnice, o níž
Novalis v roce 1799 prohlásil, že ve svém žernovu všechno rozemele, až nakonec zničí sebe
sama.

Růst – magické slovo epochy globalizace. Co chtějí slyšet lidé, redukování na voliče
a konzumenty? Vaše životní úroveň poroste, očekává se nárůst národního důchodu, poroste
sít' dálnic a spojů, porostou informace, požitky, potřeby, investice. Jsme očitými svědky
a šťastnými dětmi nevidaného, nezadržitelného, bezmezného růstu.

K tomuto růstu patří nejroztodivnější obměny. V tomto růstu prorůstá vyšší společnost
s mafiánstvím a podsvětím, policie se zločinnými gangy, válka a mír srůstají do jednoho ne-
rozlišitelného procesu. V pohybu tohoto růstu roste jak bohatství pro privilegovanou menši-
nu, tak chudoba pro odepsanou většinu, roste devastace pro všechny. Patří k podstatě tohoto
růstu, že poměry přerůstají lidem přes hlavu a jako nekontrolovatelné síly vládnou nad nimi.
Fantasmagorické výjevy, které popisuje jazyk všedního dne, přijímá veřejné mínění jako
normalitu a nepozastavuje se nad nimi. Nikdo se nezamýšlí nad zvráceností a převráceností,
kterou denně oznamují dealeři a makléři ve svých zprávách: měna se dnes chovala nervózně,
měna dramaticky poklesla. V pohybech věcí, v těchto mystifikovaných vztazích lidí se splé-
tají a zaplétají osudy smrtelníků.

Rychleji než výroba a životní úroveň vzrůstá a šíří se mor, před nímž je moderní doba
stejně bezmocná, jako byl středověk ve vztahu k hladu a choleře, mor globalizační doby –
prázdnota. Navenek se projevuje jako nuda, jako neschopnost lidí poradit si s volným časem:
nevědí si s ním rady, a proto žádají na institucích, aby jim organizovaly rozptýlení, sami se
nedovedou bavit. Vším prorůstající prázdnota, zabudovaná do fungujícího systému a srostlá
s ním, znamená pro moderní lidstvo hrozbu nikoli jedinou, ale tu největší.

Tak vzniká moderní čarodějnictví: fungující systém produkuje v rostoucí míře prázdno-
tu a současně ji obratně, kouzelnickými triky, zakrývá.

Ideologičtí chirurgové zbavují lidi přirozeného orgánu, jímž je smysl pro rozeznání dobra a zla, napojují je na přístroje umělé, jejichž prostřednictvím se skutečnost mění na vyprázdňenou karikaturu: zbývá pouze rozdíl výnosného a ztrátového, výtěžného a prodělného. Prázdnota a ztráta smyslu jsou hlavním dlouhodobým ohrožením soudobého lidstva. Nejmodernější a nejmocnější válečnické uskupení je proti této hrozbě bezmocné.

Globalizací vstupuje člověk do stadia nejvyššího ohrožení: propadá fatalitě. Na rozdíl od osudu v antických tragédiích nepřichází v moderní fatalitě ke slovu spravedlnost, ale cynická výsměšnost a jízlivost: pán tvorstva se dobrovolně zapřahuje do fungujícího systému a podřizuje se jeho komandu. Morálka je znevážena a vyřazena z dění, na její místo se prosazují náhražky. Morálka je vědění o rozdílnosti dobra a zla. Pokud člověk ve svém uvažování a konání tuto diferenci provádí, pokud je místem, kde se toto rozčlenění děje, existuje morálka jako osvobozující moc. Morální diference má podobu strohého příkazu: Nezabiješ!, nebo ořesného, burcujícího sdělení: Je mnoho věcí úděsných, však všechny děsivosti převyšuje člověk sám. Hned k dobru kloní se, hned zase uchvácen je zlem (Sofokles).

Fatalita znamená kapitulaci: člověk se vydal na milost čemusi (nikoli komusi jako v dřívějších dobách) a jako odměnu očekává zajištění, jistotu a komfort. Zříká se podstatného v klamně naději, že hromaděním vnějších statků pozemských, zahrnut jimi, dosáhne štěstí, uspokojení, usmíření. Do nezvratnosti svého procesu zapojuje fatalita člověka celého, s veškerou jeho energií, ale pohání ho k cílům podružným a tak ho transformuje na částečnost, jednostrannost, zmrzačenost.

Morálka se rodí z vědění, co je dobré a co zlé. Víme jednu provždy a bez zkoumání, co je dobré a co zlé? Víme a nevíme. A protože jsme postaveni mezi toto vědění a nevědění, musíme se vždy znovu a znovu ptát. Ptát se je něco jiného než dotazovat se: otázka není dotaz. Dotaz se dožaduje informace, a jakmile ji má, ztrácí se, aby uvolnil místo dotazu dalšímu. Otázka zůstává a trvá, jejím živlem je rozhovor. Záměna otázky s dotazem je jedním z projevů vládnoucí nepravdy. Vymrštění z otázky, co je dobro a co je pravda, posedlí nekonečnou řadou dotazů, neptají se lidé, co je dobré a co je zlé, chtějí pouze znát, co jim prospěje, co je výnosné, co jim zajistí místo nahoře.

Konkrétní formy chování lidí, závislé na názorech a pocitech jednotlivců, jsou podmíněné nejenom mravními a etickými principy dané společností, nýbrž i příslušností jednotlivce k určité sociální skupině, k určitému stavu nebo profesi. Tyto specifické mravní požadav-

ky, normy souvisejí s pojmáním profesní cti, pocitem hrdosti na svou činnost apod. Jejich důležitost vzrůstá zejména s probíhajícím procesem globalizace a integrace.

Globalizační proces je přitom vnímán velice nejednoznačně. Na jedné straně se zdůrazňuje doposud jeho bezprecedentní otevřenost pro komunikaci všeho druhu. Komunikace, která přináší možnost dalšího poznávání, vzájemného sblížení a kooperace. Tím je také posílena možnost překonávání nacionálních, ideologických a náboženských barier, které brzdí uspokojování duchovních a materiálních potřeb v měřítku veškerého lidstva. Na druhé straně však představuje nebezpečí dalšího prohloubení rozdílu mezi bohatými a chudými, ztrátou vlastní identity, před nastolením univerzálního kultu spotřeby apod.

Člověk je schopen jako dobra, tak zla: v tom je jeho svoboda. Není nikdy jednou provždy připoután ani k dobru, ani ke zlu, vždy znovu mezi nimi rozhoduje. Dobro a zlo není jednou provždy zakleto do těch či oněch dějinných postav nebo útvarů, nikdo není trvalým majetníkem jednoho nebo druhého. O rozlišení dobra a zla se vždy znovu vede spor, svět se rodí z tohoto sporu. S každou nastupující generací, s každým technickým vynálezem, s každou sociální změnou hra znovu začíná. Je to neukončený a nikdy nekončící děj, běh na nekonečné trati, kde člověk má možnost svobodného rozhodnutí přiklonit se na jednu, či druhou stranu, ale šanci nezúčastnit se nemá.

3 Mravnost, morálka a etika ve stručném historickém exkurzu

Morálka a etika

Pojem morálka je odvozen z latinského „mos“ (mn.č. mores) a bylo používáno rovněž ve významu mrav, zvyk, obyčej, rozmar, povaha, nálada, charakter. S vývojem společnosti dostával pojem morálka obecnější význam – zákon, řád, pravidlo, mravní či právní řád. Pojem etika se odvozuje od řeckého „ethos“, také „éthhos“. I tento pojem byl chápán v mnoha významech: zvyk, obyčej, mrav, chování podle norem. Nicméně je třeba podotknout, že oba sledované pojmy prošly v průběhu času určitým vývojem od konkrétních významů až po velmi obecné filozofické termíny.

V současnosti je výraz **etika** spojován s označením pro vědu o morálce (konkrétně o mravním chování, cítění, rozhodování, hodnocení). Morálka tedy představuje předmět, který zkoumá etika. I zde však nalezneme určité disproporce v pohledu význačných filozofů současnosti. Např. česká filozofka J. Popelová definuje etiku jako vědu zkoumající mravní vztahy jako jednu ze složek společenských vztahů, kdežto E. Kohák vnímá etiku jako souhrn pravidel a zásad lidského chování a operuje s termínem morální filozofie, která se neomezuje odpovědí na otázku Co je dobré, ale klade si otázku mnohem obecnější – Co je dobro? Z toho pak vyvozuje další otázky: Co je cílem a smyslem života? Proč stojí za to žít?. Kohák poukazuje na zaměření morální filozofie, které zní: Základní otázkou k porozumění mému životu není otázka po příčině, nýbrž po tom, k čemu jsem svůj život zaměřil. Jinak řečeno: morální filozofie si klade otázku: Jaký smysl dává lidský život?.

U dalších filozofů (např. E. Kant) se objevuje termín praktická filozofie v podobě disciplíny zabývající se definováním a zdůvodněním norem jednání.

A **morálka**? Ta je spojena spíše s praktickým uplatňováním etických zásad. Představuje časově a kulturně podmíněný souhrn hodnotících soudů, zvyků, názorů, ideálů, pravidel, institucí a norem, kterými se lidé řídí ve svém praktickém mravním jednání. Morálkou označujeme samotnou mravní praxi, prožívanou lidskou mravností. Lze také konstatovat, že morálku je možné chápat jako schopnost člověka reflektovat a řídit se svým svědomím, posuzovat činy své i druhých z hlediska dobra a zla. Např. švýcarský psycholog Piaget vymezuje morálku jako respekt vůči pravidlům a jako čestnou aplikaci pravidel osobami pro něž jsou vy-

tvořena, i těmi, jimiž jsou vytvořena. Slovo morálka je velmi obecný pojem, proto se o něm hovoří jako o etické kategorii.

Než přejdeme ke genezi termínu morálka a systému jeho významů je nezbytné uvést charakteristiku a význam dalších pojmů. Slovem **étos** označujeme charakter určitého člověka ve vztahu k společným a obecným normám, způsob jednání, postoje, celé morální smýšlení člověka, případně také mravní charakter, mravní základ, mravní duch doby, určitý typ mravnosti, který vzniká převládnutím nějaké hodnoty.

V souvislosti s teorií o etice a etickými koncepcemi se setkáme s pojmem metaetika, která zkoumá jazyk morálky. Usiluje o objasnění sémantického významu mravních pojmů, rovněž se zabývá formálně logickou správností obecných etických soudů a možností normativní etiky. Jinou etickou kategorií je mravnost, označující jednání, které odpovídá mravním normám, zvyklostem a standardům. Ovšem o skutečnou mravnost jde jen tehdy, pokud dotyčné jednání počívá ve svobodném rozhodnutí.

Adjektivum **etický** se používá jako synonymum morálního a mravného jednání. Přídavné jméno **morální** je chápáno buď jako výraz obecně se týkající morálky nebo jako morálně žádoucí. Naproti tomu výraz **mravné** označuje to, co je morálně žádoucí. **Mravní** a **morální** se používají jako synonyma, **morálnost** značí mravní zásadu. Moralita vyjadřuje určitý morální názor, výrok, který má formu poučení.

Geneze termínu „morálka“

Evropská tradice chápání a vysvětlování slova *morálka* má své kořeny v rané antice. Etymologicky pochází *morálka* z latinského *mos*, množní číslo *mores* – *mravy*, tedy *zákon*, *pravidlo*, *příkaz*. Mravní význam slova *mos* – *mores* je jenom jeden z mnoha významů, ze kterých většina nemá přímý vztah k morálce. V nejabstraktnějším významu znamená *mos* „vzor“, „pořádek“ jakéhokoli druhu.

Latinské slovo *mos* je analogické s řeckým *étos*. *Éthos* (řec.) v původním významu znamenal „obvyklé místo k pobytu“, „místo k bydlení“. Německý filozof M. Heidegger ve svých *Listech o humanismu* říká, že *étos* znamená bydliště, místo k prodlévání. (Heidegger, 1977, s. 233). A pobyt znamená zakotvenost, zdomácnelost, tedy v přeneseném slova smyslu prostor, v němž doímanantní roli hraje tradice, zvyk či obyčej. Možno tedy říci, že *étos* ve smyslu obyčeje a je něčím tradovaným, něčím, co představuje jakousi sociálně zděděnou normu, která podmiňuje chování jedince v souladu s tradicí. Později nabyl pojem

éthos ještě dalšího významu. Řádné konání již není redukováno pouze na dodržování tradic, to jest na navyklý způsob chování a jednání dle tradice, nýbrž znamená i **dobré** konání, tedy pochopení toho co je nutné činit na základě svého rozumového vhledu – v souladu se svým svědomím a v zájmu polis. Slovo *étikos* znamená mravný, pokorný, obvyklý, laskavý, jemný.

Mnohoznačná, terminologicky nepřesná interpretace slov *étos a mos* vedla k tomu, že v antické filozofii se na označení oblasti morálky používaly termíny, které s nimi neměly terminologickou příbuznost: *arete* – ctnost, spravedlnost.

Arete označovalo jakoukoli přednost, nebo hodnotu člověka (rozum, bohatství, urozenost, schopnosti, sílu), nebo dokonce i neživých předmětů (kvalita zbraně, oděvu apod.). Slovo *diké* označovalo pořádek, obyčej, zákon, rituál.

V antice, včetně starověké filozofie tedy neexistoval úplně jednoznačný termín pro oblast mravnosti. Jinak to bylo s pojmem *etika*, který se ve vlastním kategoriálním významu vytvořil již dřív. Aristotelova *Nikomachova etika* byla nazvaná pravděpodobně jeho žáky, kteří zapsali rozhovory svého učitele. On sám nazýval vědu o výchově ctnosti *politikou*. *Etika* byla množným číslem od učení nebo poučení o mravnosti. Pravděpodobně až stoici zavedli termín *etika* do vědeckého používání. Etiku začali pokládat za jednu ze tří součástí filozofie (spolu s fyzikou a logikou). Současně se stala *etika* dalším synonymem *morálky*, a to i v novověku.

V období středověku a renesance se slovo *morálka* jako všeobecné označení oblasti mravnosti téměř nepoužívalo. Autoři filozofických traktátů používají uvažování o *ctnosti*, *dobru* a *zlu*.

V české a slovenské literatuře se slovo *morálně* používalo a používá v těchto významech:

- Jako společenské, sociální, ekonomické (na rozdíl od přírodně tělesného), jako duchovní, ideální na rozdíl od materiálně ekonomického,
- jako psychické ve smyslu duševně volního stavu jednotlivce nebo společenského subjektu („morální duch“ jednotlivce nebo národa),
- morálnost znamená, že jde o shodu konání se svědomím člověka nezávisle na obsahu, který je motivem,

- mravnost, mravný, etický znamená konání v souladu se všeobecnými normami platnými v určitém společenství.

Morálka a etika v období antiky a ve středověku

Ve starověku se etika konstitovala kolem otázek, jak má člověk žít, jak se má stavět k tomu co se děje s ním a kolem něho. Je to oblast *praktického* poznání (termín v jeho etickém významu zavedl Aristoteles), která má naučit člověka určitému jednání a vypěstovat v něm volní a duševní vlastnosti a schopnosti. Taková představa o poslání etiky obsahovala i představu o osobitosti morálky – jako životní moudrosti a praktického návyku v chování.

Ve starověkém Řecku, zejména ve spisech Platóna a Aristotela najdeme diskusi o tom, v čem spočívá dobrý život, o ideálních vlastnostech, které by měl člověk mít a o vztahu mezi ctností a hledáním štěstí.

Starověká řecká etika hledá pro člověka normy života, které mají obecný význam. Předsokratovští myslitelé, stoici a epikurejci jsou přesvědčeni, že mravnost může být přímo odvozena z jednotného vesmírného „logu“. Proto se morálka chápe naturalisticky (kosmologicky) – je světovým řádem, který se promítá na člověka. V tehdejší etice chybí ještě chápání oblasti mravů a ctnosti jako specificky společenská, jedinečná lidská oblast.

Samotná mravnost se chápe jako život „v souladu s přírodou“ (Demokritos 460 – 370 př. n. l., kyrénská škola, kynická škola, stoici, epikurejci). V etice se řeší nejenom vlastní morální problémy a povinnosti dobra a zla, ale také otázky rozumu a smyslovosti vůbec, touhy a zdrženlivosti, snahy po vlastnění a střídmosti, vášně a apatie, požitku a blaženosti.

Antická etika (Platón a Aristoteles jsou výjimkou) byla především učením o hygieně tělesného a duševního života, návodem životní rozvážnosti, hlásáním správného zdravého vztahu člověka k věcem, osudu a k sobě samému.

Individualistická orientace rané antické a helenistické etiky se svou problematikou omezovala v podstatě na okruh čistě osobních otázek. Učení o životě se tu omezuje na osobnost „mudrce“ (sofos) a je v podstatě programem nacházení sebe samého a záchranu individua, kultivování v něm schopností k duchovní svobodě. U Sokrata (469 – 399 př. n. l.) se mravnost redukovala na filozofickou moudrost, racionální schopnost lidského uvažování.

Platón (427 – 347 př. n. l.) a Aristoteles (384 – 322 př. n. l.) – u těchto představitelů antické etiky jde o orientaci mravnosti na službu společnosti. Etiku chápou jako učení o státním zřízení a ctnostech, které jako samostatné části tvoří sociální celek (Platón), nebo jako „politika“, věda o tom jak udělat člověka společensky užitečnou osobností.

Sociální obsah Platónovy etiky se do značné míry dosahuje zřeknutím se idey všeobecnosti mravního zákona – mravnost má stavovsko-kastovní charakter, každý stav má svou osobitou ctnost (jednomu se připisuje moudrost, druhému statečnost, třetímu umírněnost), za hranice které se nemá vycházet.

Aristoteles si uvědomuje normativní charakter mravnosti (ctností) – není to něco, co je v člověku, ale je to něco, co je třeba v něm vypěstovat.

Aristoteles sestavuje schéma čtyř základních antických ctností: moudrost, střídmost, statečnost, spravedlnost. Jeho chápání spravedlnosti je spojené s tím, že spravedlnost není dána nikomu osobně, ale může charakterizovat jenom společnost jako celek, jako systém.¹ Stejně jak moudrost, střídmost a statečnost jsou skvělé, absolutní ctnosti člověka ve vztahu k sobě samému, tak spravedlnost je kvalitou člověka v jeho vztahu k jiným a ke společnosti.

Aristoteles tak postihuje samotnou podstatu specifičnosti morálnosti: morální činnost předpokládá nejenom uskutečnění požadovaných činů, ale taky uvědoměle motivovaný vztah k nim. Ne tedy jenom dosažení požadovaného výsledku, ale i splnění povinnosti. Podřízení se všeobecnému principu nezávisle od konkrétních důvodů užitečnosti.

Etika v období středověku: Přirozený zákon Tomáše Akvinského vyjadřuje středověkou snahu sloučit Aristotelovu myšlenku, že všechno by mělo spět ke svému účelu či cíli, a křesťanskou nauku, podle níž jsou všechny věci stvořeny Bohem, s cílem získat ucelený obraz toho, co lze považovat za přirozené a správné.

Etika evropské feudální společnosti měla v podstatě stavovsko-korporativní charakter. To znamená, že byla zaměřená na lokální sociální skupiny, na jejich osobité postavení ve společenské hierarchii. Idea všelidské morálky a rovnosti všech lidí „před bohem“, kterou hlásalo rané křesťanství, se dostala do popředí zájmu a postupně se stala i vrcholem ideologického vědomí středověkého člověka.

---

¹ **Poznámka:** Sokrates umístil do čela ctností moudrost a jí podřídil ostatní – statečnost, střídmost, spravedlnost. Platón postavil do čela ctností spravedlnost, která představuje sociální harmonii ve společnosti.

Korporativní etika, osobností neuvědomovaná, do značné míry splývala s tradičními ustanoveními určitého sociálně-lokálního společenství. Ve svém ideologickém výkladu tato etika vystupovala jako princip boží autority, jako systém příkázání, která pocházejí od boha. Etické konání člověka se pokládalo za službu bohu a v souladu s tím se morální nahlížení na svět a poslání člověka a společnosti neoddělovalo od náboženského světonázoru.

Morálka a etika v novověku

Pro etiku na počátku novověku je charakteristické úsilí o redukci pojmů etiky, pojmů dobra a zla do antropologie a psychologie. Později se setkáváme se čtyřmi různými přístupy:

- Podle T. Hobbesa by měla být etika postavena na smluvní dohodě mezi lidmi,
- D. Hume byl přesvědčen, že by měla být založena spíš na citech než na rozumu, neboť lidé k sobě přirozeně pocítují vzájemné ohledy, zastánci utilitarismu soudili, že by etika měla vycházet z očekávaných výsledků jednání,
- I. Kant se domníval, že základní etické principy by měly být postaveny jen na čistém praktickém rozumu.

Podle anglického materialisty Thomase Hobbesa (1588 – 1679) v člověku jako ve společenském jedinci je všechno determinované na bázi jediného a přitom nevyhnutelného zákona – zákona sebezáchovy. Zákona, na základě kterého člověk myslí a mluví, souhlasí se životem ve společnosti, předepisuje morální normy, po něčem touží a o něco usiluje. Tento zákon platí pro všechny věci světa a je základem lidské morálky.

Protože lidé „měří dobro a zlo různě“ vznikají mezi nimi války. Od přírody je člověk nepřátelsky zaměřený vůči jiným lidem a uznává jenom právo silnějšího. Je tedy společenský a nachází se ve stavu boje všech proti všem (homo homini lupus). Všichni chtějí pro sebe i dobro a taky nikdo nepokládá za dobro boj všech proti všem. Proto člověk hledá spojence, v čemž se řídí citem a zdravým rozumem.

Jednotné měřidlo ctností a neřestí se vytváří jenom ve státě (zákony, které se v něm zavádějí). Ctnost jako vyjádření osobních úsilí a soukromého užitku se mění na spravedlnost, která je určená státní užitečností.

„Dobrymi mravy, tj. morálními ctnostmi jsou takové mravy, s jejichž pomocí je možné nejlépe udržet vzniklou státní organizaci“. Morálka se tak redukuje na právní zákon

a založení a formování mravních požadavků na zákonodárny proces a ctnost na podrobení se zákonu.

Etické názory Emmanuela Kanta (1724 – 1804) – Kantova etika je vyvrcholením novověké etiky. Podle něho mravnost není psychologií člověka jako takového, ani se neredukuje na nějaké elementární úsilí, pocity, sklony, podněty vlastní všem lidem, ani na jakési osobité, jedinečné zážitky, emoce, podněty, které se odlišují od všech ostatních psychických činitelů člověka.

Vcelku se morálka neredukuje na „vnitřní mechaniku“ duševních impulzů a zážitků člověka, ale má normativní charakter, tj. ukládá člověku určité činy a taky i podněty k nim z hlediska jejich obsahu, a ne podle různých emocí, duševní nálady atd. Morálka tedy nemůže být tím, co psychologicky nabádá člověka, co utváří vnitřní mechanismus jeho přirozených sklónů a úsilí. Právě naopak, člověku něco předepisuje, něco od něho požaduje, ukládá mu, omezuje jeho bezprostřední živelné touhy. Morálnost je tedy povinnovanost, zaměřená na člověka, ne tedy vrozené úsilí nebo cit.

Mravnost (morálnost) vystupuje jako oblast univerzální transcendentální (tj. smysly nepozorovatelné, nadpřirozené) povinnosti, jako oblast vyšší možnosti, která povznáší člověka nad celou ostatní přírodu. Morální zákon (povinnost) má objektivní charakter, determinuje psychiku člověka zvenčí a jenom ve vědomí může vystupovat jako něco „vnitřní“, zakořeněné v samotné duši člověka.

Kant nastoluje tento problém: orientace na osobní zájem a naděje na odměnu nebo na dosažení úspěchu musí nevyhnutelně vyvolat „labilnost duše“ člověka. Tito ho budou neustále svádět, aby se zřekl povinnosti, majíc na zřeteli předpokládané důsledky konání – naděje na štěstí a odměnu „jenom velmi náhodně vedou k dobru, mnohem častěji vedou ke zlu“. Ale jenom ten člověk, který se ve svých činech řídí skutečně morálními motivy, podřizuje se povinnosti, potlačuje v sobě všechny cizorodé podněty, „se postupně může stát jejich pánem“. V životě lidé sledují různé cíle (nebo zájmy), ale z těchto osobitých, jednostranných (podle Kanta „empirických“) cílů není možno odvodit morálnost. Naopak, právě mravnost uznává jedny cíle za oprávněné a druhé odsuzuje. Tedy ne pojem cíle

zdůvodňuje morální povinnost, ale naopak, z hlediska morálky empirické cíle mohou být zdůvodněny nebo zavrženy.²

Proto už cíl, který se staví, předpokládá mravní principy. Například, idea nejvyššího blaha ve světě vyplývá z morálky, ale není jejím základem. To znamená, že v samotné morálce pojem blaha a dobra nezdůvodňuje pojem povinnosti, ale naopak z pojmu povinnosti vyplývá pojem dobra: dobro je to, co odpovídá povinnosti.

Kant je v morálce zastáncem priority povinnosti před hodnotou a právě v tom vidí její specifickou: dobrý bude ten cíl, který zodpovídá kritériu žádoucího. Morální povinnost nemá žádné „empirické“, tj. historické sociálně praktické základy, má bezpodmínečnou povahu.

Apriorní, všeobecně platný a nevyhnutelný Kantův kategorický imperativ zní: „Jednejte tak, aby maxima vaší vůle mohla vždy být současně uplatněna jako princip vytvářející univerzální zákon“.

Podle Kanta se v každém člověku napříč jeho egoismu a osobním zájmům ozývá hlas, který ho nutí respektovat taky druhé lidi a konat tak, aby s tím, co dělá podle své osobní zásady, tj. maximy, mohli souhlasit a případně si to i osvojit jako maximu všichni lidé. V mravním konání jednotlivce jde vlastně o úctu k celému lidstvu, o uznání důstojnosti člověka jako takového, jeho hodnoty nepodmíněné ničím empirickým. Proto Kant formuluje kategorický imperativ taky jinak: „*Jednejte tak, abyste lidskost – ať už svou vlastní nebo druhého člověka – považovali nejen za pouhý prostředek, ale za samotný cíl*“.

Někteří myslitelé 19. a 20. století (např. Nietzsche a Sartre) zkoumali etiku ve světle vývoje jedince nebo osobních otázek, které si lidé kladou. Etika není objevena, my ji vytváříme svými vlastními rozhodnutími.

Ve 20. století teorii etiky z velké části formovaly spory o tom, zda má etický jazyk význam. Někteří myslitelé chápali etiku jako skrytý způsob, jak vyjadřovat vlastní preference nebo dávat příkazy. Poslední desetiletí 20. století zaznamenala oživení zájmu o aplikovanou etiku a také o teorii smlouvy a ctností spolu s přezkoumáním mnoha dřívějších etických sporů.

---

² **Poznámka:** Skutečně, jedny zájmy, úsilí, přání se uznávají za „mravní“, „pravé“, „skutečné“ a „oprávněné“ a druhé za „pochybné“, „zvrácené“, „neoprávněné“.

4 Vymezení pojmu etika

Etika je *teorie morálky*. *Morálka* vyžaduje, aby se člověk choval určitým způsobem. Zároveň člověku zdůvodňuje, proč se má chovat právě tak a ne jinak. Morálka tedy představuje *společenskou instituci, která plní úlohu regulátora chování a konání lidí ve všech oblastech života*.

Podle J. Vaňka je etika „nauka o lidských záměrech a konání z hlediska **dobra a zla, o štěstí a smyslu života. Je teda teorií morálky ... a mravnosti ...** (Vaněk, 1992, s. 7).

J. Miedzgová charakterizuje etiku jako „vědu, která zkoumá morálku a hledá všeobecnou zásadu, která by člověku ukazovala, co má dělat, oč má v životě usilovat, jak se má chovat k jiným lidem.“ (Miedzgová, 1996, s. 12).

A. Sharplin považuje etiku za „vědu, která se zaobírá dobrým a zlým, správným a nesprávným, jako i morální povinností a závazkem.“ (Sharplin, 1985, s. 24)

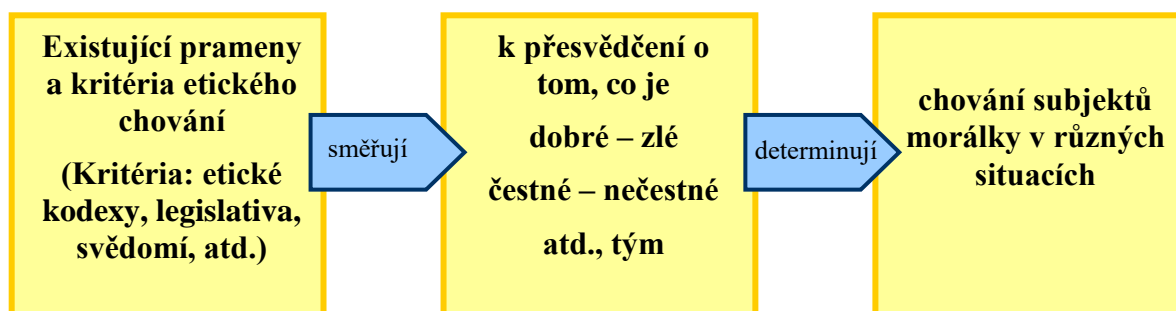
Slovník cizích slov vysvětluje etiku takto: 1. „jedna z filozofických disciplín“ a 2. „nauka o mravnosti, o pravidlech mravního jednání, o mravních zásadách. Na rozdíl od morálky představuje obsahový, motivační aspekt mravnosti.“ (Klimesš, 2002, s. 164)

Etika tedy zkoumá vztahy lidí k jiným lidem, vztahy lidí ke společnosti a člověka k sobě samému. Zároveň poskytuje praktické návody na chování a konání lidí v soukromém, praktickém a veřejném životě.

Etika je teoretickým zevšeobecněním morálky, je kritickým objasněním morálního chování lidí. Etika je určitým způsobem strukturovaná.

Na první pohled se zdá, že etika poskytuje velmi málo konkrétních návodů pro praktický život. To však není jejím cílem. Etika má poskytnout člověku **orientaci pro samostatné zvažování mravních problémů**. Základní normy chování platí a jsou známé. Záleží na jednotlivcích, zda se rozhodnou jednat v souladu s nimi, nebo se rozhodnou je ignorovat.

Naznačené vztahy, jako i praktické návody na chování a konání lidí jsou obsahem tzv. *modelu etiky*.

Obr. 1: Model etiky

Zdroj: SHARPLIN, A. *Strategic Management*. New York, McGraw – Hill 1985, s. 24

Jedno z možných členění etiky je následující (Thompson, 2004, s. 11):

- **Deskriptivní etika** tj. etika popisující mravní rozhodnutí a hodnoty, které zastává konkrétní společnost. Popisuje nejen to, co lidé dělají, ale může také objektivně popisovat důvody, kterými lidé své činy vysvětlují. Deskriptivní etika je zčásti sociologií a zčásti psychologií morálky. Jejím klíčovým rysem je skutečnost, že se nesnaží zjišťovat, co je a není správné. Pouze popisuje danou situaci.
- **Normativní etika** – zkoumá normy, principy i kodexy morálního chování, jimiž se ve svém mravním rozhodování lidé řídí. Zabývá se otázkami týkajícími se *povinností* (co by „měl“ člověk dělat – jde o deontologické otázky) a *hodnot* (co utváří „dobrý“ život – jde o axiologické otázky). Normativní etika se zaměřuje na výrok o nějakém chování. Ptá se na normy chování, na jejichž základě lidé odlišují správné od nesprávného.
- **Metaetika** – je specifická disciplína, která se vyvinula v průběhu 20. století především v anglosaských krajinách. Je důsledně nenormativní a snaží se zkoumat především jazyk etiky logicky a lingvisticky. Je pro ni charakteristické zkoumání obsahu a významu morálních výroků. Jedním z cílů metaetiky je nalezení formálního kritéria na odlišení morálních dimenzí života od ostatních.
- **Aplikovaná etika** – je to nejdůležitější a nejnaléhavější oblast etiky. K nejvýznamnějším oblastem aplikované etiky dnes patří etika života a smrti, lékařská etika, etika sexuality

a vztahů, feministická etika, biotika (zejména otázky týkající se genetiky), právní etika, etika životního prostředí, obchodní etika a další. Téměř v každé oblasti života existují morální otázky. Teorii etiky a aplikovanou etiku je třeba zkoumat ve vzájemném vztahu. Na jedné straně můžeme vyzkoušet nějakou teorii tak, že ji uplatníme v konkrétní situaci, na druhé straně se můžeme podívat na rozhodnutí, která v konkrétní situaci dělají lidé na základě zdravého rozumu, a ptát se, z jaké teorie etiky vycházejí.

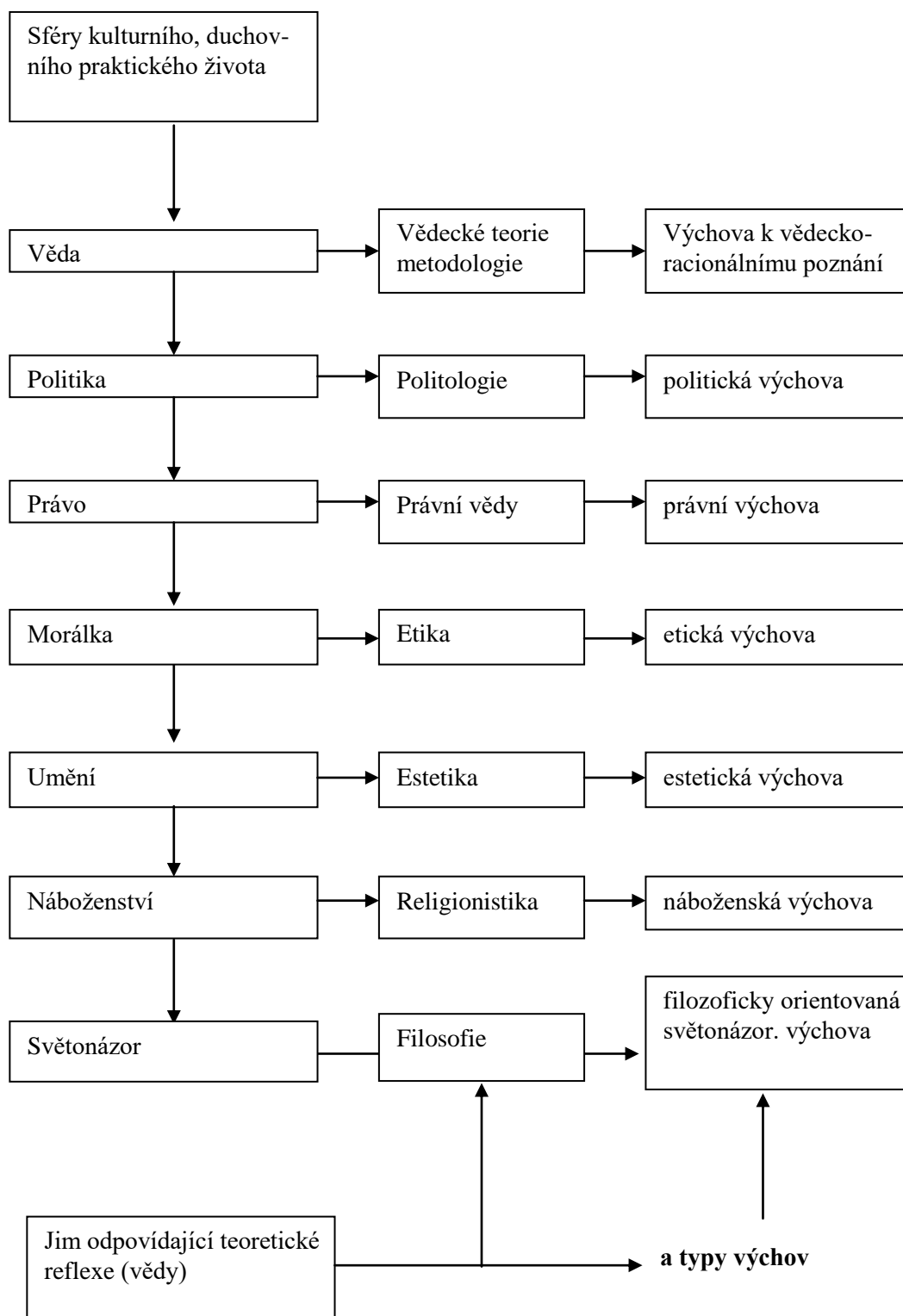
Nové proudy etizace

V minulosti byla etika považována za jakýsi vrchol tzv. praktických disciplín lidského poznání. V současné době se od rozvoje etiky očekává vyřešení mnohých životních, rodinných, pracovních i společenských otázek. Ožívá dávná představa, že je potřebné *najít ztracený klíč k lidskému štěstí*.

Pro celé dějiny etických teorií je příznačné, že napříč často převládající laické představě, v nich nedochází v krátkém časovém období k zásadním kvalitativním změnám. Nové v etice vzniká jenom postupně. Je to podmíněné mnohými okolnostmi. Kromě jiného tím, že etické představy mají tendenci určitého opožďování se za ekonomickými nebo politickými přeměnami společnosti. To však neznamená, že v určitých historických situacích by se nemohli dostat do čela společenských procesů. Tak je tomu i dnes v období globalizace a integrace jako i naplňování konceptu *otevřené společnosti*.

Postupně se vytvořili předpoklady nejenom na obnovení původních etických proudů (jako jsou: náboženská etika, liberální etika, pragmatická etika, etika egoismu atd.), ale i pro postupné formování nových etických systémů - jako jsou: **ekologická etika, liberální sociální etika, všelidská etika, etika smrti, různé profesní etiky** atd.

Sféry kulturního, duchovního a praktického života:

Obr. 2: Rozdělení sfér kulturního, duchovního a praktického života

5 Etické pojmy a kategorie.

Etické pojmy a kategorie

Podobně jako ostatní teorie si i etika vytváří speciální vyjadřovací aparát - odbornou terminologii, pojmy a kategoriální systém. Ten slouží k pojmenování a charakterizování eticky významných jevů a problémů.

- Etické pojmy vyjadřují obecné znaky nejrůznějších stránek morálního myšlení a chování, problémů a zákonitostí, které etika studuje.
- Termíny slouží k označování pojmů. Zabezpečují jejich významovou určitost a jednoznačnost.
- Etické kategorie jsou nejobecnější pojmy (např. dobro, zlo, mravnost, morálka, étos). Jsou vysoce abstraktní a definují se v podstatě cestou vzájemného srovnávání.
- I když bývá terminologie v konkrétních etických teoriích budována s jedinečným významem, můžeme se pokusit o objasnění významu některých odborných výrazů, které se v etických systémech pravidelně vyskytují.

Étos označuje ve společnosti přítomnost smyslu pro dodržování morálky, vědomí mravní odpovědnosti a cit pro morálku. Původně étos znamenal mrav, zvyk či obyčej. Novodobá etika jej chápe jako určitý mravní náboj (jistou charakteristiku společnosti a doby) ve smyslu směřování k uskutečňování mravního řádu. Étos je tedy pozitivně vymezeným pojmem a odráží uznávání jistých hodnot společností i jednotlivci.

Etická hodnota je předmět a cíl, o který v mravním životě člověka jde. Příkazy a zákazy jako měřítko naplňování tohoto cíle se nazývají morálními normami. Hodnoty (obecně) jsou předmětem zkoumání axiologie. Jde o předměty, ideje, činy, záměry i představy, které z hlediska lidského zájmu (individuálního i skupinového - např. společenského, národního) nabývají určitého smyslu či významu. Hodnocení je tedy z významňováním skutečnosti i našich pocitů a prožitků. Jeho výsledkem je vytvoření určité hierarchie (žebříčku) hodnot - v individuálním i společenském smyslu. Historie uvažování o hodnotách nabízí v podstatě dvě koncepce. Podle první z nich jsou hodnoty objektivními kvalitami (hodnoty „o sobě“). Nejsou závislé na člověku, jeho zájmech, cílech či přáních. Jsou dány (viz např. Platonovy

ideje, hodnota přírody v soudobém biocentrismu atp.). Druhé - tzv. relační (nebo subjektivistické) pojetí hodnot uvažuje o jejich danosti významem pro lidský subjekt. Člověk je zde považován za tvůrce hodnot, za subjekt, naplňující bytí smyslem a významem.

Morální norma slouží jako měřítko, míra, pravidlo i předpis pro lidské záměry i činy a pro jejich hodnocení. Je vždy konkrétnější než morální hodnoty. Hodnoty jsou totiž vždy do jisté míry ideálem, k němuž se vztahujeme. Normy jsou potom měřítkem správnosti i měřítkem naplňování onoho ideálu. K němu může vést i více cest. Norma potom slouží jako míra správnosti nastoupené cesty. Normy jsou doplňovány donucovacími sankcemi (v morálce takto funguje především tlak veřejného mínění, působení výchovy a vlastní svědomí).

Morálních norem je velmi mnoho. Týkají se biologické (např. zdraví, reprodukce) i sociální (vztah k vlastnictví, svobodě, důstojnosti, cti atd.) stránky lidského života. Můžeme hovořit o normách individuální morálky (např. láska k bližnímu, pravdomluvnost, čestnost, soucit, důvěryhodnost atp.) i o normách pro společenský život (solidarita, tolerance, humanismus ap.). Je zřejmé, že toto rozdělení neplatí v absolutním smyslu a že se individuální a společenská sféra sbližují a prolínají. Podle celkové povahy zastávaných hodnot a přijatých norem ovšem můžeme charakterizovat jednotlivé typy morálky (viz dále).

Dobro a zlo jsou ústředními pojmy každé teorie morálky. Etika bývá také mnohdy charakterizována jako nauka o rozlišování toho, co je dobré a co zlé. Dobrem rozumíme ty stránky světa, děje a jednání, které jsou považovány za správné a žádoucí. Dobro je považováno za ideál, shrnující kladné stránky bytí a celku lidského života. Zlo je obvykle chápáno jako nepřítomnost dobra (a to nejen v lidském životě, ale i v bytí světa).

Dobro a zlo jsou tzv. párové kategorie. To znamená, že význam jedné bývá vysvětlován prostřednictvím opačných vlastností kategorie druhé. Dobro bývá velmi často chápáno jako absolutní, nejvyšší hodnota (viz Platon). Rovněž tak bývá dobro ztotožňováno s něčím, co je vlastní člověku a světu. Takovéto pojetí dobra je orientováno nenábožensky. Jiné koncepce spojují dobro s nadpřirozenou bytostí – bohem. V takovém případě je původ dobra chápán mimo člověka. Dobro je vnímáno jako transcendentálie, která prostupuje všemi kategoriemi. To může znamenat jeho pojetí jako nejvyššího, podstatného jediného principu, hierarchicky nadřazeného všem hodnotám. Takto pojímané dobro ovšem zaujímá legitimizující pozici. Ta se projevuje v obhajobě společenské hierarchie i jejích mocenských projevů. Znamená poža-

davek věčnosti, neměnnosti společenského uspořádání a jeho danosti jako řádu bytí světa. Dobro v tomto smyslu je nezávislé na člověku, je mu nadřazeno. Často je takto pojímané dobro odvozováno od ne-lidské autority (bůh, příroda, duch zákonů). Jedinou zárukou je v konečné podobě hrozba sankcemi (boží hněv atd.).

V každodenním životě vnímá člověk dobro nejprve jako užitečnost. Člověk se vztahuje nějak – svět mu vyhovuje nebo překáží. Podle toho máme sklon ho oceňovat. Pak považujeme za dobro to, co je podle naší zkušenosti vyhovující. Je však nasnadě, že zde pojetí dobra hrozí silná relativizace, neboť je zde reálné nebezpečí, že dobro závisí na momentální situaci a osobním zájmu jednotlivce.

Dobro také můžeme vnímat jako dokonalost. Člověk mnohdy porovnává svoje ideální představy se skutečností, na čemž je založena teorie etického formalismu. Je to označení pro etiku, která svoje principy odvozuje z rozumu a z apriorních principů (I. Kant)

Dobro, které nevyplývá ze žádného vztahu, je dobro jako **vlastnost bytí**. Takovéto pojetí dobra je vlastně dobro pro sebe, kde dobrem pro mne je míněno dobro k něčemu vztahované, dobro jako hodnota, o kterou se nějaké jsoucno uchází.

Vzniká tedy otázka: můžeme poznat, co je dobro? Na jedné straně stojí tvrzení, že dobro jako užitečnost či dokonalost je poznatelné. Na straně druhé nalezneme ty, kteří tvrdí, že poznatelnost dobra je pouze empirická a intuitivní. Další pak poznatelnost dobra zcela vylučují.

Zlo – kategorie chápaná jako protiklad dobra. Zpravidla se za zlo označuje to, co záměrně a úmyslně škodí, je tedy člověku neprospěšné. Platí zde axiom, že zlé mohou být nejen výsledky činu, ale i úmysly. Důležitou roli hraje tento princip zla v dualistických koncepcích, jejichž základem je nauka o věčném sváru dvou v člověku přítomných principů dobra a zla a to skrze duši a tělesnost.

V křesťanské tradici je zlo chápáno jako nedostatek nebo nepřítomnost dobra, v tomto učení není zlo božím dílem, ale je chápáno jako nemoc vymykající se moci boží. Člověk se dopouští zla proto, že byl bohem obdařen svobodnou vůlí a právem chybné volby.

Nicméně pohledy jednotlivých ideových proudů jsou rozdílné. Např. buddhismus a hinduismus chápe dobro a zlo jako dvě strany téže mince, přičemž rozdíl mezi zlem a dobrem je spíše iluzí.

Není možné opomenout ani názor zakladatele moderní etologie K. Lorenze, který na zlo a dobro nahlíží v dimenzi biologického a psychologického fenoménu. Zlem označuje vnitrodruhovou agresi, která slouží k udržení druhu. Je takzvaným zlem, jako jedna z podmínek dobra. Za skutečné zlo považuje teprve agresi, která byla zbavena svých přirozených zábran a stala se bezuzdnou. Zlo bychom mohli stoicky pojímat jen jako náš nesprávný postoj k věcem. Personalismus vidí jádro zla v srdci, jako centru lidské osoby. Jeho vnitřní proměnou by se pak mohla uzdravit nemocná společnost.

Hodnoty

Hodnoty jsou určité cíle, o něž nám v životě jde. Příkazy, které nám vymezují cestu k dosažení hodnot, označujeme jako morální normy. Výraz hodnota je však mnohovýznamový, používají jej jak společenské vědy, tak vědy přírodní a technika, avšak v jeho definování nejsou jednotné. Pokusme se je vyjmenovat:

- Hodnota znamená v běžné řeči něco významného, důležitého, cenného, jsou to dle I. Hodovského „...předměty, myšlenky, ideje, činy, závěry...., které nabývají z hlediska lidského zájmu nebo potřeby žádaný, očekávaný či chtěný význam“.
- Hodnota může být chápána jako kvalita, která je nezávislá na lidské subjektivitě, je objektivní. Člověk nemůže hodnoty vymyslet nebo změnit, ale může je objevovat, když se dostává do nových situací, které musí řešit. Vědomí člověka jen vykrajuje z celé škály hodnot určitý okruh a měnit se může jen výběr. Hodnoty v tomto případě jsou považovány za nadčasové entity.
- Podle jiné koncepce může být hodnota daná vztahem a vzniká až při vztahu, souvislosti mezi hodnotícím subjektem a hodnoceným subjektem. Kvality objektu a subjektu samy o sobě ještě nejsou hodnotami. Lidské vědomí vytváří hodnotovou dimenzi světa, ale neznamená to, že vytváří svět sám. Člověk je vnímán jako tvůrce hodnot, které vznikají skrze záměry člověka. Není možné je nějak zpředmětnit a nemohou platit obecně, současně hodnoty procházejí proměnami.

Je třeba brát v úvahu, že podle různých životních zkušeností a okolností nabývají jevy rozdílnou hodnotu. V tom případě můžeme mluvit o hodnotách individuálních či osobních, na nichž se určitě všichni neshodnou, ale mohou se vzájemně tolerovat. Existují však hodnoty, kde lze nalézt širší konsensus, to v případě určitých společensko-historických situací.

Dále hodnoty rozlišujeme:

- Přírodní hodnoty jsou podmínkami tělesné existence jako je zdraví, tělesné blaho
- Civilizační hodnoty jsou definovány jako prostředek k dosažení ostatních, souvisejí s materiální kulturou.
- Duchovní hodnoty, kolem nichž vyrůstá vnitřní kultura člověka (citové bohatství, mravní hodnoty, vzdělanost aj).

Přemýšlivý člověk stojí před otázkou: kterou z těchto hodnot upřednostnit? Má snad život sám o sobě menší či větší hodnotu v protikladu s mravním ideálem? Je zdraví a pohoda člověka větší či menší hodnotou než veřejné prosazení? Odpověď není jednoduchá, protože v životě člověka se spojují různé a mnohdy velmi rozdílné složky. Např. hodnoty, které vztahujeme k nějakému účelu, můžeme označit hodnotou „pro mne“ protože jí dosahujeme nějakého užitku pro vlastní potřebu, užitek (zdraví, seberealizace, úspěch v zaměstnání ad). Současně zde stojí z hlediska společenského vyšší hodnoty, tzv. hodnoty „pro sebe“, kdy už se nejedná o „já“, ale o to co je nad námi.

Svoboda a odpovědnost jsou dvojicí pojmů, které vycházejí z toho, že mravní rozhodnutí i mravný čin jsou skutečně mravními jedině tehdy, jsou-li výsledkem svobodného lidského rozhodnutí. Tedy že se k nim člověk odhodlal s plným vědomím svého vlastního chtění a svobodně. Determinismus předpokládá, že každý lidský čin je příčinně podmíněn a v tomto smyslu neexistuje absolutní svoboda. Opačný (indeterministický) názor tuto podmíněnost zpochybňuje. Voluntarismus potom předpokládá, že člověk díky duchovní podstatě své bytosti je vždy schopen se rozhodovat a jednat podle vlastní nezávislé vůle.

Svoboda v morálním smyslu je chápána jako nezávislost jednání (nebo i jako odmítání závislosti) a souvisí s možností volby. Kde neexistuje možnost volby, nemá smysl mluvit o morálce. Takto je konstruován i Kantův kategorický imperativ: *jednej jen podle té maximy (= zásada, platící pro jednotlivce), po níž můžeš zároveň chtít, aby se stala obecným zákonem*. To znamená, že vnitřní povinnost má všeobecně závazný charakter. Toto pojetí přivedlo Kanta i ke druhé formulaci onoho imperativu: *jednej tak, abys používal lidství jak ve své osobě, tak i v osobě každého druhého vždy zároveň jako účel a nikdy pouze jako prostředek*.

Svoboda není účelem sama o sobě, ale je nutnou podmínkou mravní odpovědnosti. Znamená to sloučení dvou tendencí lidského vědomí a jednání. Jednou z nich je směřování

ke svobodě, druhou lidskost jednání. Člověk je ten, kdo se může rozhodnout a tím se odlišuje od zvířat. V soudobé etice se ovšem stále silněji projevuje snaha toto pojetí člověka a lidskosti jednání uplatňovat i vůči mimolidským formám bytí (zvířata, celek přírody atd.).

Ptáme se, jaký význam má v lidském chování svoboda. Vyjděme z předpokladu, že svoboda je základní podmínkou možnosti etiky. Rozlišujeme vnitřní a vnější svobodu (např. jsme z vnějšku omezováni zákonem, kterému se však dobrovolně a vědomě podřídíme a necítíme se nesvobodnými). Rozlišujeme svobodu či nesvobodu z hlediska psychologického, právního, ve společenské a politické oblasti, v oblasti filozofické, teologické a morální. A zde je třeba konstatovat, že velmi rozdílná jsou i jednotlivá filozofická určení svobody. Sofisté se cítili svobodni tehdy, kdy jejich jednání nebylo limitováno zákonem, ale řídilo se výlučně přirozeností. Aristotelova svoboda spočívala výhradně v možnosti volby. Naopak jiní myslitelé odírali člověku svobodu, když tvrdili, že svobodným se člověk může stát jen vykoupením od Boha. Jiní naopak připouštěli možnost svobody člověka i vůči Bohu. Typický vnější pojem svobody pochází od anglického filozofa T. Hobbese, který razil tezi, že svoboda je nepřítomnost nátlaku. Svoboda je také chápána jako poznání nutnosti (Hegel), nahlédnutí toho, co je nutné z absolutního ducha, jako utvářející složka lidské existence, dle Sartra jako její základní složka, podle Heideggera jako otevřenost vůči bytí nebo dle konstatování Nietzscheho jako omyl.

Podle deterministů má veškeré lidské konání nějakou příčinu, je naprogramováno, proto je po ně svoboda jen preludem. Tvrdí, že pokud člověk není schopen porozumět skutečnosti a nezná příčiny a účinky, pak má jen pocit svobody. Naopak indeterministé zdůrazňují, že člověk ze své duchovní podstaty je vždy schopen rozhodování podle své vlastní vůle a proto mu lze přiznat určitou míru svobody, jak konstatuje I. Kant a rovněž J. P. Sartre.

Stručně řečeno máme dvě rozdílné koncepce. Negativní pojetí svobody vychází z teze, že lidskému konání nestojí v cestě žádné vnější překážky a člověk je tedy svobodný „od něčeho“. Naopak pozitivní pojetí vychází z předpokladu, že člověk je svobodný „k něčemu“ při zdůraznění schopnosti člověka aktivně utvářet sebe sama. S tím souvisí nepřehlédnutelnost dvou úrovní, na nichž svoboda vystupuje: svoboda na úrovni jednání – svoboda jednání, a svoboda na úrovni chtění – svoboda vůle. V knize *Obecná etika* vymezuje německý filozof F. Ricken tři formy svobody: svobodu jednání, svobodu rozhodování a svobodu transcendentální. Svoboda jednání spočívá v možnosti člověka uskutečňovat své „budiž“, což je podmíněno jeho schopnostmi, majetkem, sociálními předpoklady ad. Naopak schopnost člo-

věka jednat podle racionálních úvah a dle nich volit racionální prostředky k dosažení cílů představuje svobodu rozhodování. Třetí svoboda – svoboda transcendentální – představuje svobodu jako způsobilost člověka určovat sám sebe a tím být jedinou příčinou svých rozhodnutí a činů.

Otázkou svobody vůle se obšírně zabýval I. Kant vycházející z teze, že morální rozhodnutí a čin může být mravný jen potud, pokud se k němu člověk odhodlá s plným vědomím a svobodně a jen v případě, pokud měl možnost volby. Svobodné jednání člověka spatřoval I. Kant v nadsmyslné lidské rozumnosti, která nepodléhá zákonu kauzality a proto je zde možnost rozhodování. Také proto může člověk rozlišovat mezi dobrým a zlým. Nejvyšším dobrem je dobrá vůle. S touto myšlenkou zformuloval I. Kant svůj slavný kategorický imperativ jako nejvyšší princip morálky: jednej jen podle té maximy, o níž můžeš zároveň chtít, aby se stala obecným zákonem. Tato formulace byla Kantem později precizována takto: Jednej tak, aby používal lidství jak ve své osobě, tak i v osobě každého druhého vždy jako účel a nikdy jako prostředek. Toto se pak stává skutečnou lidskou povinností – svoboda v morálním smyslu je podmínkou vědomí morální odpovědnosti.

Problémy vůle v morálce

V dějinách etického myšlení se svoboda lidské vůle obvykle chápala jako ontologický předpoklad a základ morálky, prvotní podmínka její možnosti. Ve skutečnosti je svobodná vůle fenoménem samé mravnosti, výtvorem jejího specifického mechanismu lidského konání.

V morálce znamená svoboda vůle (anebo volby) především vztah sociálně-masového a individuálního konání.

„Svobodná volba“ znamená především individuálnost osobního konání, možnost uskutečnit činy (žádoucí, mravní), které se liší od sociálně-masového chování většiny. Svoboda vůle se vyjadřuje v relativní samostatnosti jednotlivce ve vztahu ke svému okolí, ve výběrově-kritickém vztahu k zákonnému chování, které pozoruje ve svém prostředí, v té míře, v jaké se jednotlivec stává nositelem „idejí dobra“. Je to svoboda, schopnost člověka konat podle vlastního přesvědčení a schopnost svoji vůli stavět oproti živlu vnitřního okolí.

Člověk má však svobody tolik, kolik „nabral od sebe“ jisté kulturně-duchovní bohatství, které historicky vytvořila lidská společnost.

Svoboda vůle dále znamená, že člověk může udělat z příkazu, který dostal zvenčí, předmět vědomého uvážení a samostatného rozhodnutí, může si ho zdůvodnit, a tím „vnitřně“ motivovat a omlouvat svoje činy.

Člověk je svobodný v tom smyslu, že se u něj předpokládá schopnost a právo „zákonodárství pro sebe“, vyjasnění si mravní úlohy. V tom případě se praktický životní problém neřeší v závislosti od toho, jako v dané situaci „uvažuje většina“, ale podle principu „důvodů rozumu“.

Svoboda tu má ten smysl, že každý člověk je schopný myslet, má právo rozhodovat o morálních otázkách do takové míry jako společenství, protože k němu duchovně patří. Svoboda volby reálně znamená osobní zodpovědnost člověka za činy i tehdy, když je uskutečňuje se souhlasem svého bezprostředního okolí.

Smysl osobní zodpovědnosti „rozumnost vůle“, schopnost být „sám sobě zákonodárcem“ – nejsou předem ustanovené vlastnosti člověka jako takového, parametry jeho psychiky anebo myšlení. Takovéto schopnosti morálka klade člověku jako povinnost. Člověk se musí vždy povznést i na úroveň požadavků, které se na něj kladou (to znamená musí být osobně zodpovědný, uvědomělý, samostatný, rozumný atd.), a to nezávisle od jeho momentální psychické konstituce, stavby vědomí, zformované na základě předcházejících zkušeností.

V návaznosti na filozofa I. Hodovského, který definoval svobodu „jako nezávislost jednání člověka na vnějších příčinách, které působí na lidské vědomí v podobě různých představ“ je třeba jen dodat: svoboda je pro člověka nejtěžší odpovědností, jak vůči sobě samému, tak stejnou měrou vůči ostatním.

Odpovědnost

S etickou kategorií svobody je úzce spojena odpovědnost jako pojem představující morální vlastnost, která předpokládá komplementární vztah mezi skutky člověka a jeho svědomím v rámci morálního systému, v němž žije a se kterým se ztotožnil. Je to jeden ze základních rysů lidství a podmínka svobodné společnosti, kdy je jedinec vybaven schopností, ochotou a povinnostmi přičítat si a nést následky činů svých, případně jiných osob. Pokud tato vnitřní a dobrovolná odpovědnost absentuje, pak nastupuje odpovědnost vnější autority.

Současně je třeba konstatovat, že i když jde o bezprostřední rozhodnutí a činy člověka, není zcela jednoduché určit míru odpovědnosti. Protože člověk má nejen udělat to, co mu doporučují či nařizují normy, ale i to, co může udělat z vlastní vůle. Jenže rámec dění, v němž se dnes pohybuje člověk, nabyl nebývalých rozměrů. Dnešní člověk je ve velmi obtížné situaci, když má vyjádřit svoji angažovanost ne jevech a událostech jdoucích mimo jeho osobní rozměr. Dokonce se mluví o morálním přetížení jednotlivce. Informační propojení světa svojí intenzitou nutí lidské individuuum vstupovat do konfrontace se značně závažnými morálními otázkami. Jedinec pak stojí před závažnou otázkou vlastního postoje, před dilematem jak správně jednat. Jaké si má položit cíle a jaké prostředky má na cestě k dosažení těchto met použít? V této souvislosti nám nabízí M. Weber dvě východiska: etiku odpovědnosti, která klade důraz na kvalitu jednání podle výsledného efektu a etiku smýšlení, zdůrazňující jako kritérium pro posouzení především záměry, motivy jednání.

Svědomy jako morálně-psychologický mechanismus sebekontroly osobnosti

Lidské svědomí se nám ozývá jak po činu, tak i před činem samotným. Svědomí představuje lidskou schopnost morální sebekontroly, samostatného formulování morální povinnosti, vyžadování jejich dodržování od sebe samého a hodnocení svých vlastních činů. Svědomí je projevem mravního sebeuvědomění, je důležitým činitelem jednání, který se může uplatnit nejen po činu, ale i před uskutečněním nějakého záměru v okamžiku, kdy si jedinec tento záměr uvědomí. Svědomí spočívá v tom, že já, jakožto bytost s vědomím, mohu své činy zvážít a tedy za ně nést odpovědnost.

I při klasifikaci svědomí nalezneme různé přístupy:

Tradičně je chápáno jako projev božského principu v jedinci, který pobízí k dobrému a varuje před špatným. Jindy je svědomí považováno za vrozený cit, jakýsi hlas vnitřního já. Do charakteristiky svědomí vstupuje také společenský původ, kdy je svědomí pokládáno za zvnitřnělou sociální normu. Svědomí je integrovaný systém morálních hodnot, který se vyjadřuje k našemu jednání tím, že to schvaluje nebo odmítá. Podle S. Freuda je svědomí nadjá, které vzniká zvnitřněním rodičovských zákazů a příkazů, přijetím jejich názorů za své.

Svědomy je jedním z nejintimnějších osobních regulátorů chování člověka. Spolu s pocitem povinnosti, cti a důstojnosti umožňuje člověku uvědomit si svou morální zodpovědnost sám k sobě jako subjekt morální volby, k jiným lidem, či celé společnosti.

Svědění je odrazem mravního sebevědomí a morálního postoje osobnosti – jde o závaznost morálních pohnutek, které nutí člověka být morálně důsledným. Je mravním strážcem chování osobností v nejrůznějších situacích a hlavně v těch, kdy kontrola veřejné mínění neexistuje anebo je omezená.

Cit svědomí byl přehlasovaný za vrozený, v lidech vždy existující (A. Shaftesbury), za hlas vnitřního „já“ nezávislý od společenského postavení, za „opravdovou“ autoritu v morálce (J. Fichte), za jedinou „oázu“ intropersonální ctnosti, která má čelit (vzdorovat) vnějším požadavkům a zákazům, které ukládá člověku společnost (J. P. Sartre), anebo za hlas boží.

Svědění podle Fromma je dané člověku zároveň s jeho přirozeností, nachází se ve sféře nevědomého, a je jevem nehistorickým, není formovatelné veřejným míněním. Svědomí můžeme považovat za takový subjektivní odraz určité společensky-historické **imperativnosti** (kategoričnosti) v člověku, který vytváří relativně samostatný regulátor v chování, sebehodnocení a všeobecného morálního postoje člověka.

Normativní obsah svědomí je podmíněný postavením člověka ve společnosti, jeho místem v pracovní činnosti, profesionální orientací, duchovní kulturou, jeho charakterem, temperamentem a dosaženými mravními zkušenostmi.

Hlas svědomí není subjektivní svévolí, ale je výsledkem projevu souladu (nesouladu) morálních norem stanovených danou sociální skupinou a vnitřního mravního přesvědčení osobnosti o správnosti (morální pravdě) svého konání, chování libovolné oblasti duchovně-praktické činnosti a hlavně v oblasti profesionální činnosti spojené se životem a osudem ostatních členů společnosti. V tomto případě svědomí plní specifickou mravní regulaci – orientuje se na zdokonalování osobních a společenských vztahů, tedy to, co existuje, dává do souladu se žádoucím.

Důkazem morální vyspělosti člověka je to, že morální zákony (principy, normy, ideje) demokratické a humanitní společnosti se staly organickou součástí jeho duchovního profilu a že jeho svědomí nepřipustí takové činy, skutky, způsoby řešení, které neodpovídají jeho vnitřnímu mravnímu přesvědčení. Takže, svědomí vystupuje jako emotivní síla pohnutek, jako motiv konání. Pomáhá osobnosti k jeho uvědomělému sebeurčení ve vztahu k určitému jedinci či sociálnímu společenství, profesionální skupině, k činnosti atd.

Formování svědomí. Svědomí je osobité propojení racionálního (rozumového) uvědomování a smyslového prožívání v psychice člověka. Vytváří se vzájemným působením všech vrstev psychiky (racionálních a smyslových). Důležitou úlohu v mechanismu svědomí sehrává intuice (smyslová i racionální), která pomáhá člověku objektivně určit hodnotu jeho motivů a činů. Například výčitky svědomí často začínají intuitivním pocitem nespokojenosti a potom ve světle uvažování prorůstají do vědomého mravního pocitu utrpení. Tento proces charakterizuje svědomí jako cosi nezávislé na vnějších příkazech mravnosti, jako nepostihnutelné, záhadné a ničím nepodmíněné, jako cosi, co se spontánně objevuje, ovládá duši člověka a hned zase mizí a ponechává člověka lhostejnému k dobru anebo zlu.

Racionální prvek svědomí je tvořený rozumovým chápáním mravního významu realizovaného činu, chování či řešení, který má charakter nestrannosti soudu, úsudku. Reflexy svědomí o souladu anebo nesouladu s mravní normou (pokud má o ni člověk představu) probíhá v mysli člověka rychlostí blesku anebo se táhne zdoluhavým vyprávěním člověka se sebou samým (proběhl tzv. „soud svědomí“).

Jedna ze specifických částí svědomí spočívá v tom, že je vnitřním soudcem lidského konání, myšlení a cítění. Svědomí může „obviňovat“, „usvědčovat“, „omlouvat“, „odsuzovat“ hlavně člověka s vyspělým mravním citem a morální kulturou, především v tom případě, když porušil z různých příčin určitý požadavek – normu ze strany společnosti (lidskost, spravedlivost, nestrannost, čest, důstojnost) a přitom má výčitky svědomí, nehledě na společenské (kastové, skupinové) odsouzení.

Racionální schválení anebo odsouzení mravního významu vykonaných činů, skutků, řešení je doprovázené adekvátním citem, přičemž emocionální charakter svědomí se projevuje v pocitu mravní spokojenosti (tzv. čistého svědomí), anebo nespokojenosti se sebou samým (ve formě lítosti, výčitek svědomí, pocitu zahanbení), vyplývající z nesplnění si svojí povinnosti.

Podstatnou složkou svědomí je i prvek vůle. Můžeme předpokládat, že morální hodnoty jsou spojené výhradně s aktivitou vůle. Člověku nestačí jen vysoké city, subjektivní cítění, prožívání, tyto morální hodnoty získávají jen za předpokladu, že se realizují v adekvátním chování, konání.

Vůle může být charakterizována jako schopnost člověka překonávat překážky a dosahovat vytyčené cíle. Projevuje se v takových konkrétních vlastnostech charakteru, jako jsou cílevědomost, rozhodnost, vytrvalost, houževnatost, statečnost atd.

Rozdílná úroveň rozvoje svědomí u lidí závisí v rozhodující míře od stupně uvědomění si osobní zodpovědnosti, individua vůči jiným lidem, sociální skupině, národu, národnosti, či společnosti. Zodpovědnost není subjektivním základem jen svědomí, ale jakékoli mravnosti všeobecně.

Vysoký stupeň pochopení morální zodpovědnosti vzniká tam, kde povinnosti jednotlivce vůči jinému člověku, sociální skupině přeměňují se na povinnost člověka vůči sobě samému, na vnitřní potřebu osobnosti. A tak svědomí se stává důsledkem toho, nakolik se občanské povinnosti (včetně pracovních, profesních) staly součástí individuálního vědomí osobnosti, nakolik se staly jejími vlastními požadavky. Nastává situace, kdy smysl pro povinnost získává nové utvrzení v tom, že se částečně mění na pocit sebeúcty. Bezmyšlenkovité podřizování se nějaké autoritě a slepá realizace cizí vůle, požadované za povinnost, člověka omlouvat a také neosvobozovat ho od zodpovědnosti. Od jiných povinností je třeba odlišovat soukromé závazky, plnění soukromých pravidel a požadavků, které se dotýkají etikety.

Snažení o spravedlnost a nesmiřitelnost s nespravedlivostí tvoří důležité prvky svědomí, napomáhající člověku uvědomovat si objektivní, skutečný smysl, úvahu a cíle vlastních skutků, činů a jakéhokoli chování se správně, nezaujatě, nestranně je posuzovat.

Rozdílnost mezi svědomím a spravedlností je potřeba hledat především v osobitosti té úlohy, kterou hraje v mravním životě lidí.

Spravedlivost zahrnuje nejen oblast vzájemných vztahů lidí, ale zachycuje i reálně-ekonomické, politické a právně postavené osobnosti a sociálního společenství.

Svědomí vystupuje jako vlastnost osobnosti a projevuje se ve schopnosti vlastní sebekontroly individua, hodnocení svého chování, myšlení a cítění. Zahrnuje oblast vztahů člověka především k sobě samému, druhým lidem a nakonec i k sociálnímu společenství.

Spravedlnost je především projevem vztahů k celé společnosti, k složitým sociálním procesům a jevům, a až potom k druhým lidem a k sobě samému. Odráží bezprostředně to,

co je morálně nevyhnutelné a vystupuje jako společenské měřítko. Svědomí zase mění požadavek spravedlivosti na osobní měřítko.

Se svědomím je úzce spjata čest. V lidské řeči se používají tyto pojmy jako rovnocenné. O člověku, který se ctí, splňuje svou společenskou (pracovní, profesionální) povinnost, hovoříme, že má svědomí čisté a klidné. Vážít si cti, dobré jméno občana anebo představitele státu, státních orgánů a jiných organizací státu, profesionála v určité oblasti činnosti znamená, nikdy se nezříkat svého svědomí, neustupovat ze svého vnitřního mravního přesvědčení, žít v souladu se zákonem svědomí. Nejen samotná představa o cti, ale i její reálná existence je často spjata nejen s osobními schopnostmi a morálními vlastnostmi každého člověka, ale i s bohatstvím a příslušností k privilegovanému vztahu, k určité profesionální anebo jiné sociální skupině.

I když základním měřítkem cti člověka bývá práce, vztah k práci, což je nejlepší profesionální realizace, smysl pro čest se projevuje i při plnění jiných občanských a rodinných povinností. Svědomí člověka často varuje před nadutostí bezduchým kariérismem, a to mu napomáhá zachovat si čest a osobní důstojnost.

Svědomí, jako subjektivní uvědomění si povinností a zodpovědnosti člověka vůči jinému člověku, sociální skupině či společnosti se projevuje nejen v oblasti čistě mezilidských vztahů, ale i v jiných důležitých specifických sférách života, například v oblasti profesionální činnosti učitelů, lékařů, vědců, novinářů, právníků apod.

Svět třetího tisíciletí je světem nevídaných změn, kde není neobvyklé dostat se do situace, kdy dodržování mravních norem a naslouchání vědomí připadá lidem jako absurdní a nereálné. Svědomí si člověk dokáže nahradit jakousi vnitřní analýzou, na jejímž základě pak racionalizuje svoje chování a jednání. Výsledkem je ztráta tradičního svědomí.

6. Institucionální a neinstitucionální regulace vztahů

Institucionální normy jsou ve společenském životě jasně vyčleněné: funkce regulace jsou oddělené od praxe plnění normy, jsou vyjmuté do osobitné oblasti činnosti speciálních ustanovení a lidí. Norma však existuje jakoby i samostatně, mimo chování mas, tj. neprodukuje se jen bezprostředním chováním samým, ale i činností speciálních instancí. Původ institucionálních normativ je historicky spjat s organizačně strukturální diferencí společnosti, se vznikem jejich osobitných orgánů, s vyčleněním funkcí „řízení“ sociálního organismu do osobitné oblasti společenského života.

Jinou podstatu mají neinstitucionální normy (například obyčejově-tradiční a mravní normy), které se formují bezprostředně v procesu společné životní činnosti lidí a ve vzájemném styku. Historické nahromadění sociální zkušenosti a jejich krystalizací v sociálně nevyhnutných normách chování závazných pro člověka probíhá v každodenní praxi a každodenním vědomí společenství. Proto tu neexistuje rozdělení na subjekt a objekt regulace; společenství, které vypracovává a sankcionuje normu, je obyčejné i tím společenstvím, které tuto normu plní.

Společný subjekt, který vytváří normu (lokálně etnické anebo národnostní společenství, sociální vrstva), může mít jisté hranice a odlišné charakteristiky. Tyto kvalitativní zvláštnosti patří k jeho životně-historickému bytí, k objektivním podmínkám existence a k vlastnostem masového vědomí, rozhodně se však nefixují ve formálně zabezpečeném právu na zákonodárství. Toto „právo“ normotvorby je reálnou historickou možností, schopností a posláním, a ne normálně dohodnutou prerogativou (i když se v dějinách s takovými fakty střetáváme, například ve stavovské společnosti).

Sociální mechanismus působení neinstitucionálních (včetně morálních) normativ: jde tu o živelný proces zkušenostně-praktického nacházení, výběru a upevnění jistých forem chování do všeobecně přijatých vzorů a závazných norem. Tento proces probíhá někdy za života mnoha pokolení.

Normativní standardy chování se upevňují jak v masové a individuální psychice, návycích a vědomí lidí, tak i v jejich vzájemných vztazích, způsobu styku a vzájemném působení. Tyto mezilidské a masové vzájemné vztahy plní funkci „sociální kontroly“ (kterou v institucionálních regulacích plní ustanovení): síla kolektivního a osobního příkladu a v mezilidských stycích přirozeně vznikající úsilí zachovávat to, co je zaužívané; vzájemné

očekávané. Odsouzení vyjadřované okolím a zainteresovanost jednotlivce na tyto reakce okolí přenášení sociálně normativní zkušenosti z pokolení na pokolení a od společenství k jednotlivci, které se uskutečňuje i v procesu činnosti mas, v podobě názorných paradigmat, vzorů, chování, i v duševní formě v podobě verbálních pouček, maxim a jiných hodnot, „znaků“, „symbolů“, které obsahují znalost toho, jak je třeba konat.

Činitele mravní (etické) regulace chování:

- Formování forem kolektivity, vytváření bezprostředním stykem a životním vzájemným působením (na rozdíl od čistě rodově-genetických, manželsky-příbuzenských a sakrálních, náboženských společenství);
- vznik fenoménu společenského mínění a jeho vyčlenění z celkového souhrnu tradičně zděděných představ;
- oddělení prostředků specificky duchovního působení společenství na jednotlivce od fyzického, materiálního a emotivně psychického tlaku;
- formování osobnosti a její osvobození od absolutní nadvlády lokální skupiny;
- historicky vzrůstající úloha osobních stimulů ve společenském chování jednotlivců a tím podmíněné přesunutí některých funkcí sociální kontroly z čistě „vnějšího“ působení k „vnitřním“ pohnutkám (rozvoj systému individuální výchovy, formování subjektivních motivů činnosti a pocitu osobní zodpovědnosti);
- vyčlenění systému představ o žádoucím a hodnotném do samostatné oblasti společenského vědomí (na rozdíl od utilitárně aplikovaných a teoretických poznatků nábožensky-mytologické víry atd.)

Všechny normativní předpisy mají zdroj v nějakých objektivních potřebách společenského života, v jeho historických podmínkách a zákonitostech; jednoduše v jiné – tzv. povinovatostní – formě vyjadřují sociálně-historickou nevyhnutelnost jistých způsobů společenského konání.

Neinstitucionální charakter požadavků morálky je črtem, který je společný s obyčejem, tradicí a některými jinými formami společenských normativ (např. rituály, obřady, etiketa, zdravotně-hygienické normy atd.).

Obyčej můžeme chápat jako nejjednodušší formu každé normativní regulace:

- nejprve jako její historický zárodek, synktertickou jednotu rozličných, ještě
- nesespecializovaných normativních systémů (právo, morálka, tradice, rituál);
- dále jako nejjednodušší součást, bezpodmínečnou stránku už rozvinutých a složitějších
- regulací;
- a nakonec jako samostatný útvar, odlišný od jiných druhů regulace, ale koexistující
- s nimi.

V jednoduchém obyčeji vzory žádoucího chování formuje sama praxe masového konání; norma je výsledkem souhrnu aktů stejného typu a jejich přeměny na všeobecně přijaté stereotypy. Proto sám fakt obyčejného chování je celkem dostačujícím základem, abychom od každého osobitně mohli požadovat ty jisté činy.

Jinými slovy, v obyčeji se žádoucí a existující úplně shodují; něco je žádoucím právě proto, že to existuje, nebo tak konají všichni.

Od vzniku kriticky myslícího vědomí, schopného položit si otázku, či je existence ve všech směrech žádoucím jedině možným a nejlepším společenským stavem; od tohoto okamžiku se vytváří ve vědomí protirečící si vzájemný vztah mezi pojmy existujícího a žádoucího, vztah, který vyjadřuje historické změny v mechanismu sociálně-normativní regulace. A tak se mravnost už odděluje od jednoduchého obyčeje – do jeho archaických a konzervativně-tradičních živelných forem.

V morálce není přímé shody mezi tím, jak lidé konají ve společnosti, co je zaužívané, a tím, jak by měli konat podle toho, co jim předepisují mravnosti.

V etice vzniká známá dichotómie (dvojitost) existujícího a žádoucího (tedy toho, jak to všechno doopravdy probíhá a toho, jak by to všechno „mělo probíhat“ – např. I. Kanta).

Vzájemný vztah mravnosti a obyčeje

V morálce zaužívané (převažující anebo velmi rozšířené) chování už není žádoucí, povinné, tím, jak má člověk ve skutečnosti konat. Klade se mu za povinnost konat „správné“, dokonce i tehdy, kdy toto „správné“ se zásadně odlišuje od zaužívaného.

Obyčej, existující praxe chování sama o sobě už není základem morálního konání; naopak musí mít „opodstatnění“, musí zodpovídat a podřizovat se požadavkům mravnosti („spravedlivosti“, „tomu, co je lidské“ atd.).

Logika morálního myšlení vyjadřuje takovou zvláštnost morální regulace, že objektem zaměřené vůle, příkazů a hodnocení není jen chování jednotlivce, ale i stav společnosti, způsob života společenství, vlastní „mravy“.

Obyčejově-tradiční vědomí a způsob regulace odráží jen faktický stav věcí, a protože tento se reprodukuje hotovými sociálními vztahy, držívá se dlouho.

V morálním vědomí se odráží a vyjadřuje i nevyřešený praktický problém (vzniknuté protirečení, konflikt), který existující skutečnost obsahuje jen v zárodku. Etika často neřeší sociálně-praktický problém, ale jen nastoluje, dělá ho předmětem společenské pozornosti a zájmu.

Tedy funkce mravnosti se neredukují jen na podporu už existujícího uspořádání věcí, ale vyjadřují se i v požadavku jeho změny a sama morální pozice ve společnosti často odhaluje svůj „nekonformistický“ charakter.

Morální vědomí může vyjádřit „žádoucí“, „ideální“ světový systém a zřízení života nejen v podobě společenského ideálu, sociálních utopií anebo konkrétních sociálních programů přeměny společnosti na jiné principy (v této svojí funkci morální vědomí přechází do sociálně-politického, společensko-reformačního a sociálně-filozofického vědomí, splývá s ním). Ale ve svojí představě vytváří i jisté „skutečně morální“ uspořádání mezilidských vztahů, které se již zúčastňují skutečnosti a působí jako kritérium jejího každodenního hodnocení.

Morální normy, principy, požadavky, pojmy dobra a spravedlnosti, požadavky svědomí a důstojnosti člověka nestaví před člověkem jen cíl do budoucnosti, který se má dosáhnout v jistém časovém rozpětí, ale ukazují i možnost a nevyhnutelnost „skutečně dobrých“ činů v už existující situaci. A když se tato nevyhnutelnost úplně nerealizuje v každodenních mravech lidí, stále vzniká napětí mezi dokonalým světovým pořádkem a jeho empirickou existencí na úrovni každodenního života.

V osobním sebeuvědomění se toto napětí někdy projevuje v nespokojenosti člověka se sebou samým a v úsilí k vnitřní změně (výčitky svědomí a soud nad sebou, často převyšující svojí náročností odsouzení společenským míněním). Tato protirečení mají důležitou kulturně-tvořivou úlohu nejen z hlediska jisté perspektivy a možnosti, ale i při udržování jisté úrovně společenských mravů, protože tím, že působí „vnitřně“ dovolují lidem, kteří jsou vychováváni v duchu mravních zásad, poddávat se celkem tlaku vnějších okolností.

Z protirečeného vztahu žádoucího dál vyplývá, že v morálce je individuální subjekt konání o mnoho samostatnější, více autonomní a svobodnější. Ve vztahu ke svému bezprostřednímu okolí, než v rámci obyčejje (i kdyby se obyčejně ostatní chovali jakkoliv, musí se všichni chovat tak, jak se má a jak se patří). Ve skutečnosti vytvořená praxe chování společnosti sama o sobě už není pro něj neoddržitelným a samozřejmým zákonem (na co jako první upozornil Hegel).

V oblasti konání často vznikají konflikty mezi lokálním společenstvím (které ve svém každodenním chování zachovává konzervativní tradici, osobitý „kodex cti“ stavu, korporace anebo je věrné představě o „normálním“ a „přípustném“) a mezi jednotlivcem, který se postavil proti této zaužívané normě ve jméne vlastního mravního principu. Vlastně jen v tomto morálním vztahu, když si člověk osvojí společenský normativ a začíná být samostatným nositelem principu, mění se z jednotlivce „stejného s ostatními“ na mravní osobnost, která má už v souvislosti od úrovně svého morálního vědomí individualizované právo posuzovat.

Podstatně se mění struktura společenského donucení, které člověka nutí realizovat příkázané činy. V jednoduchém obyčejji příčinou, která určuje vůli k individuálním činům, je živelný souhrn afektivně- volních působení nejbližšího okolí na každého jednotlivého člověka (síla masového příkladu, napodobování, sugesce, očekávání, vypočítavost a zainteresovanost okolí). Když už samo obvyklé a všeobecně uznávané už zdůvodňuje normu, proto tento emotivní nátlak společnosti nepotřebuje nijaké „rozumové“ zdůvodnění; psychická energie člověka je silou, která ho zavazuje. Jinak je to v morálce: obyčejně a všeobecně uznávané musí být zdůvodněné zhodnocené z hlediska jeho „správnosti“ anebo zamítnuté jako to, co „se člověku nepatří“. V tomto případě se oddělují vlastní duchovní, ideální způsoby působení společnosti na jednotlivce od emocionálního a volního nátlaku; odděluje se oblast stabilních normativně-hodnotových představ, které se uchovávají ve společenské paměti; na tyto systémové představy – normy, principy, pojmy dobra a zla, spravedlivosti a jiné – se může odvolávat i společenství i jednotlivec tehdy, když vznikne praktická alternativa, protirečení mezi tím, co přikazuje a očekává od člověka okolí, a tím, jak je sám ochotný konat. Jinými slovy, společenská vůle nemá v morálce zavazující sílu bezprostředně a sama o sobě, ale prostřednictvím všeobecné normy a principu, které vystupují v morálním vědomí jako její „pravda“, kritérium a důvod.

Mravní normy a principy neodrážejí jednoduše odjinud daný, jen empirický vnímaný jev, bezprostřední bytí, ale jejich podstatu, historický základ. A právě tato osobitost morálních normativ, jako základu žádoucího konání poskytuje jednotlivci relativní samostatnost a autonomii v rámci společenství: nezávisí od společnosti bezprostředně, prostřednictvím systému vnějších, psychologických působení, ale odpovídá všeobecnému „principu“, „podstatě“ společenského života jako „rozumová bytost, schopná konat na základě vnitřního uvědomění „zákona“. To samé se vztahuje i na mravní sankci.

V morálce se hodnocení činu a člověka, který ho vykonal, odděluje od bezprostředního psychologického reagování okolí – hodnocení nevyjadřuje expresivně jen city odebrání a pohoršení společenství, ale stanovuje, v jakém vztahu je vykonaný čin k normativu. V obyčejí reakce okolí následuje automaticky za odchylkou a sama tato reakce je sankcí odchýlného chování. Tady nevzniká jednoduchá otázka, kdo je v daném konfliktu „v právu“, společnost anebo jednatel „není v právu“ už proto, že porušuje zaužívanou normu, necht' by byla jakákoli.

V morálce nemá reakce okolí význam sama o sobě, ale jen jako výraz, vyjádření „pravdivého“ společenského názoru. Podle logiky morálního vědomí musí být hodnocení „správné“ („spravedlivé“, „zasloužené“ apod.), aby mělo zavazující význam. Jednatel ho nepřijímá, jen jako projev všeobecné nespokojenosti anebo povzbuzení, ale jako odraz skutečného stavu věci, který musí uzнат (anebo odmítnout, jak je hodnocené „nesprávně“).

Morální hodnocení nepřijímá význam vykonanému činu, ale vysvětluje ho (proto může být „pravdivé“ anebo „nepravdivé“). Emocionálně-expresivní forma jeho projevu (pohoršení, obdiv) není jeho vlastním obsahem, ale jen psychologickým ztělesněním, nevyhnutelnou součástí volných vztahů mezi lidmi.

Splnit povinnost z hlediska morálky, často znamená, klást vnitřní a vnější odpor, zříct se navyknutého a nepočítat s pomocí odjinud. Mravní konání tady už není je spontánní, „bezprostředně přirozené“, jak tím chápeme jeho determinovanost „druhou přirozenost“ člověka, který je výsledkem nahromaděné životní zkušenosti a usadila se v psychice člověka v podobě efektivně-podněčujících stereotypů. Přesto se systém vnitřní sebedeterminace jednotlivce podstatně mění. V mechanismu motivace se vytvářejí dvě rozdílné roviny. Na jedné straně člověk koná v souladu se svou vnitřní psychickou konstitucí, na druhé straně musí konat ve shodě s požadavky, které mohou i podporovat jeho předcházející zkušenosti

a nejbližší pohnutky; konat podle „vyššího“ příkazu mravnosti, protože tento se ještě nestal částí jeho „vnitřní přirozenosti“; konat na základě „rozumné vůle“ a nejen projevovat svou „empirickou povahu“.

Subjektivní bytí člověka, stav jeho vědomí se tak jakoby rozdvíhal: v něm se rozlišuje to, „jaký je“ ve skutečnosti, a to, „jakým se má stát“.

7 Typy morálky

V dějinách evropské morálky můžeme vysledovat více zdrojů této stránky lidského života. Tato pluralita také určuje pestrou podobu morálky soudobé.

Vedle antické tradice tu po značně dlouhou dobu spolupůsobí především morálka židovsko-křesťanská. Jejím poněkud novějším rozvinutím, které znamenalo obrovský vliv na vznikající podobu moderní civilizace, byla i morálka protestantismu. Další nesmírně vlivnou silou v tomto vývoji jsou pak různé vlivy, pocházející z jiných kulturních okruhů (např. celek tzv. východního myšlení). Tyto „importované“ vlivy jsou často provázeny i novými projevy religiozity. Přes různorodost oněch zdrojů a tedy i přes pestrost konkrétních podob evropské morálky můžeme pro lepší orientaci vytyčit několik jejích základních typů.

Eudaimonistická morálka je zřejmě vůbec nejrozšířenějším typem. Slovo eudaimon (řec.) znamená radost či veselost. Jde tedy o podobu radostného, optimistického, aktivně

tvorivého vztahu k životu. Je to morálka radosti, která za nejvyšší cíl považuje dosažení blaženosti. Nemusí se ovšem vždy jednat o tělesné požitky. Tzv. duchovní eudaimonismus (např. Sokrates, Platon, Aristoteles, stoikové, později Akvinský, Bentham) zastává názor, že nejvyšší slast spočívá v dosažení moudrosti. Eudaimonistická morálka velmi výrazně ovlivnila pozdější vznik tzv. utilitarismu.

Hedonismus považuje za nejvyšší dobro rozkoš a slast. Je tedy převážně materialisticky pojímanou podobou eudaimonismu. Tzv. negativní hedonismus (Epikuros) však za nejvyšší slast považuje především nepřítomnost strasti. Touhu po štěstí, radosti a slasti z požitků tak pojímá uměřeněji. Na hedonismus navázala pozdější pojetí. Požitkářská renesance si poněkud neprávem vypůjčila Epikurovo jméno. Posun od egoisticky pojímaného hedonismu představuje J.Bentham nebo J.S. Mill s hlásáním potřeby štěstí a blaha pro celé lidstvo. Hedonismus se stává předmětem kritiky v soudobých úvahách o úskalích konzumního životního stylu.

Asketická morálka představuje do jisté míry protiklad eudaimonismu a hedonismu. Jde o mravní jednání, založeném na cílevědomém ovládnutí tělesných žádostí. Jde tu o cvičení vůle k odříkání se materiálních radostí. Cílem je soustředění na dosažení duchovní dokonalosti. Tuto verzi morálky rozvinulo zejména křesťanství (prototyp morálky mnicha), které

však současně dospělo k jisté formě eudaimonismu (konečným cílem a odměnou za odříkání je věčná blaženost). Zvláštní podoby nabyly askeze v protestantismu (zejm. puritánství), který se neodříká majetku a bohatství, dosažených pílí a užitečně užívaných. Nemají být ovšem cílem samy o sobě, ale mají napomáhat člověku k lepší službě bohu (odmítání luxusu i dobročinnosti). I tyto názory velmi silně ovlivnily utilitaristickou a pragmatickou morálku.

- **Altruistická morálka** je chápána především jako protiklad egoismu. Preference druhého (alter-ego) před sebou samým (ego) je překonáním živočišné instinktivní úrovně a uskutečněním lidskosti. Mnohdy je tak založeno křesťanské pojetí. Výrazně je odpor vůči egoismu obsažen v utilitarismu, sociální etice i v projektu tzv. světového étosu H. Künga. Širší kontext odmítání egoismu ve vztahu vůči celku světa obsahuje i environmentální etika.
- **Utilitaristická morálka** je spjata s moderní dobou a s civilizačním úsilím zmocnit se světa cestou lidské aktivity. Jde o morálku, jejímiž kritérii jsou užitek a prospěch. Utilitarismus vzešel z osvícenského pojetí přirozených lidských práv. Proto je sice individualistický, odmítá však egoismus jako překážku plného rozvinutí svobody individua. Cílem je tedy (Hutcheson) dosažení největšího možného štěstí pro co největší počet lidí. Úkolem společnosti je korigovat zhoubný egoismus, vedoucí k „válce všech proti všem“. Nástrojem úspěchu i dosažení svobody je podle utilitarismu především osobní aktivita, pro kterou je ve společnosti třeba vytvořit odpovídající prostor (demokracie jako rovnost příležitostí). Utilitarismus je prodchnut úctou k člověku jako nositeli civilizace a tvůrci hodnot. Obsahuje víru v samozřejmost pokroku jako uskutečňování lidských schopností využívat svět.
- **Morálka pragmatismu** považuje za nejdůležitější měřítko praktické důsledky lidského konání. Morálka je především oblastí praktického jednání a jeho efektů. Správné a pravdivé je potom to, co se prakticky osvědčuje. Otázka objektivní pravdy tak v pragmatismu ztrácí smysl. Důležitější je vždy to, co se osvědčuje jako funkční na cestě za lepším životem. Člověk je tu svobodnou bytostí, která se může vždy rozhodnout pro dobro. Ze svobody tak vyplývá možnost volit dobro, prospěch a užitek. Pragmatismus má tedy značně blízko k utilitarismu a také

k různým podobám soudobého konsekvencialismu (etika sociálních důsledků). Velmi silný vliv má pragmatismus dodnes zejména v USA.

- **Perfekcionistická morálka** se podobně jako utilitarismus a pragmatismus zabývá především lidskou činností. Nehodnotí však (jako ony) výsledky, ale především podobu činnosti samé. Důraz je zde položen na dokonalost podávaného výkonu, důležitou roli hraje sebezdokonalování. Právě tímto aspektem se perfekcionismus poněkud podobá askesi. Kritikové upozorňují na jistou samoučelnost, která může fakticky problematizovat humanitu. Dalším rizikem je neautentičnost kritérií, která stojí v cestě svobodnému rozhodování. J. Rawls upozorňuje na rozpor s ideou sociální spravedlnosti (úkolem společnosti je dopřát prostor všem, ne pouze těm nejlepším).
- **Morálka povinnosti** je založena na ochotě člověka dodržovat své závazky. Ty se týkají jej samého i ostatních lidí (event. i dalších bytostí). Podle Kanta je právě dodržování povinnosti (mravního zákona) jedinou autentickou formou morálky, protože nachází zdůvodnění v sobě samé a není motivována jinak (např. vidinou odměny či společenského uznání atp.).

Morálka povinnosti tvoří svým hodnotícím měřítkem určitý protiklad eudaimonismu. Považuje dodržování mravních pravidel za formu lidské důstojnosti. V současnosti je v etice velice často kladen důraz na lidskou odpovědnost (např. za příští lidské generace - H. Jonas aj.). Jde tu i o otázku uznání hodnoty jiného (styk různých kultur) a také o odpovědnost za celek světa a za možnost jeho dalšího trvání (environmentální etika).

Uvedený přehled jistě není úplným výčtem možností a podob morálky v její historii i současnosti. Přesto je zřejmé, že uvedené typy morálky se často k sobě značně přibližují a navzájem se inspirují a doplňují. Proto není možné zcela zavrhnout či naopak kategoricky upřednostnit žádný z nich. Takovéto pokusy vždy hrozily a dodnes hrozí nebezpečím nastolení totality, potlačující odlišné názory a stanoviska. Pokrytecké a povrchní moralizování (např. skandály politiků) je k tomu prvním krokem.

Shrnutí:

Teorie morálky, filozofická disciplína, zabývající se mravními jevy, v nejširším slova smyslu, usilující především o vzájemné promítnutí základního stanoviska toho kterého filozofického směru k základním mravním postojům a problémům lidského živo-

ta, zejména o posouzení lidských úkonů z hlediska svědomí (tj. jakožto „dobrých“ a „zlých“, tj. jakožto záměrné užitečnosti či škodlivosti, procházející lidským vědomím).

Společenská podoba morálky

Člověk není svou přirozeností izolovaná monáda, svébytná a soběstačná jednotka, ale bytost společenská, která nabývá svých specifických vlastností díky sounáležitosti se širším společenským celkem - jednáním a komunikací v jeho rámci. Již Aristoteles charakterizoval člověka jako „živočicha společenského“ a novodobé přírodní a společenské vědy potvrdily bezpočet svazků, které sdílí jednotlivec se svými vrstevníky v současnosti i v minulosti.

Může-li být člověk skutečně a trvale šťasten toliko v širším společenském celku, pak rovněž jeho mravní orientace sleduje hodnoty a normy vysloveně sociální povahy. Takový charakter má např. princip solidarity ve významu soucitu a pomoci lidem trpícím. Také požadavek spravedlnosti ve smyslu práva a sociální morálky, nikoli pouhé individuální ctnosti, plní funkci sociální normy.

V moderní společnosti se společenská podoba morálky uplatňuje zejména prostřednictvím tolerance, respektování a úcty k jinak smýšlejícím a jinak jednajícím lidem, dodržování principů svobody náboženského vyznání, politického přesvědčení a osobitých kulturních zvyklostí a obyčejů. Značný význam má hledání určité společenské rovnováhy, kterou podporuje výstavba a fungování právního státu, jenž má zabezpečovat svobodu a důstojnost člověka na jedné straně, na druhé však důsledně postihovat libovůli a zlovolné povyšování jedněch nad druhými, kořistění z lidské práce a jejích výsledků, krádeže materiálních a duchovních hodnot ap. Morálka v tomto případě vstupuje do nejběžnějších mezilidských vztahů, do života rodiny, práva, politiky a fungování nejrůznějších společenských institucí.

Společenskou podobu morálky studuje sociální etika. Na rozdíl od etiky individuální zkoumá sociální etika povinnosti a cíle, jež vedou k naplňování obecného blaha, dobra pro všechny. Obecné dobro jako sociálně etický cíl může být definováno jako osobní dobro mnoha lidí, pokud o ně lze usilovat pouze společně užitými prostředky. Sociální etika, stejně jako etická teorie vůbec, má část normativně deskriptivní. V jejím rámci se studují nejrůznější okolnosti naplňování sociálně etických hodnot a norem, zkoumá se stav sociální morálky, její vývoj, dynamické zvraty v průběhu kulturních dějin, krize morálky ap.

V poslední době vzbuzuje značnou pozornost krize moderní rodiny a s ní spojené změny představ o plnění morálních povinností v rámci rodinného života nebo problému sociální spravedlnosti i v širokých planetárních měřítcích a s nimi spjaté změny v pohledu na obsah společenského blaha (ekologická etika, teorie morálky odpovědnosti).

Sociální zřetele spojují společenskou podobu morálky i teorie sociální etiky s rozličnými sociálně ideovými proudy.

V tradici evropské morálky to je zvláště:

- liberalismus,
  - socialismus
  - křesťanské sociální učení.
- Liberalismus vychází z představy o původní svobodě individuí, která v průběhu civilizačního procesu část své svobody dobrovolně ukládá do státních a právních institucí a tak zajišťuje vzájemné soužití všech lidí podle zásad spravedlnosti, ochrany vlastnictví a veřejného dobra.
  - Socialistická ideologie rovněž považuje všechny lidi za sobě rovné v přirozeném stavu, obrací se však kriticky vůči nesvobodě a sociální nerovnosti. Odmítá vykořisťování pracujících lidí prostřednictvím „trhu práce“ a staví do popředí společenské angažovanosti odstraňování nejrozumnějších forem nadřazování jedněch lidí nad druhými.
  - Křesťanská sociální teorie, zvláště katolická, pokládá člověka za samoúčel (osobní princip), požaduje solidární seberealizaci (princip solidarity) a zastává podpůrný a nápomocný charakter společnosti (princip subsidiarity).

8 Profesní etika

Profese (z lat. *professio* – přiznání k povolání, řemeslu) – povolání, odbornost, resp. odbornou přípravou podložené povolání. Pro jakoukoli profesi je charakteristický relativně autonomní, konzistentní systém trvale vykonávaných aktivit, které si vyžadují náročnou a rozsáhlou přípravu na vykonávání profesní praxe. Příprava bývá ukončena formálním potvrzením kvalifikace, která je nevyhnutelným předpokladem získání privilegia odborné praxe.

Podstata idejí profesionality spočívá v tom, že v ní dominuje tvořivá činnost, která předpokládá rozvinutou individualitu, samostatné, nestandardní, často s rizikem spojené řešení profesních úloh.

Pojem, předmět a charakteristika profesní etiky

Různé profese získávají různou formu svojí realizací. Rozdíly nevyplývají jen z rozlišných způsobů uspořádání společnosti, ale i z uznávání různých společenských hodnot, a tedy i z příslušnosti k jistému typu společenské kultury. Příslušníci určité profese tvoří sociální skupinu – (stavovskou organizaci – určující si vlastní poslání a postavení ve společnosti, podmínky přijetí do daného profesního stavu; regulující a kontrolující chování svých jednotlivých členů), v rámci které psychologická „klíma“ vytváří specifický jazyk, pocit vzájemnosti a spolupatříčnosti, pramenící z hrdosti na tradici povolání a z jednoty služebních zájmů. K profesní komunitě se vztahuje velká míra samosprávy a kontroly, zejména v záležitostech odborné kvalifikace. Morální kodex bývá také přísnější než požadavky na průměrného člena společnosti. Do profesní etiky patří reflexe norem a morálního jednání v rámci profese.

Co je charakteristické pro řešení otázek, které spadají pod oblast profesní etiky? Podle Banksové:

- řešení, která by měla podporovat spokojenost lidí, uspokojit jejich potřeby
- řešení zahrnují akci

- řešení by měla být univerzální ve smyslu obdobného postupu u klientů, kteří se ocitli v obdobné situaci
- řešení by měla být oprávněná vzhledem k profesním a obecným hodnotám.

V tom případě, když práce a rozhodování odborníků má do jisté míry nezávislou, autonomní povahu, můžeme hovořit o etickém, či mravním aspektu jejich činností, o etické, mravní zodpovědnosti před společností.

Čím je moderní společnost závislejší od fungování jednotlivých profesí, čím větší hodnoty svěřuje rozhodování odborníkům, tím víc se usiluje podřídit jejich určité regulaci a demokratické kontrole, stanovit etické hranice toho, co ve své odborné praxi smí a co nesmí.

Profesní etika fixuje nejen všeobecné etické normy dané společností, které se zvláštním způsobem modifikují konkrétní profesi, ale i specifické mravní **postuláty**, vyplývající ze statusu dané profese. Jde o etické aspekty určitého povolání, profese, v našem případě o „manažerskou etiku“, „etiku podnikatele“ a „profesní etiku učitele“ všeobecně.

Profesní etika, ať již manažerská, učitelská, lékařská ad. je vždy *etikou*. Jednotlivé profese mají však své specifické atributy. Proto profesní etiky jsou orientovány konkrétněji a více praktický.

Profesní etika ve své teoretické formě analyzuje (očekávané z hlediska celé občanské společnosti) poslání dané profese ve vztahu k hodnotám, které daná společnost preferuje a akceptuje. Jde o formulaci určitých etických principů hodnocení profese a nejvšeobecnějšího návodu na chování, které by pomohly daným odborníkům v tzv. eticky problémových situacích. Důležitým momentem pro stanovení pravidel etického kodexu je jejich adekvátnost v životní realitě, kterou nejlíp poznají právníci – praktici. Měly by se tedy respektovat stereotypy, obyčeje, které zformoval a ověřil každodenní život profese, ale vždy v konfrontaci, či v souladu se všeobecnými etickými občanskými a společenskými hodnotami, hodnotami právního státu.

Profesní etiku charakterizují následující problémy:

- Zvláštní podmínky, které jsou dané subjektem a jsou náplní jeho pracovní činnosti, modifikované všeobecně etickými postuláty dané společností.

- Specifické situace, jako např. vztah školy, učitele, rodičů a žáka apod., regulované specifickými pravidly chování.
- Zvláštnosti profesních (profesionálních) povinností charakterizující specifikum obsahu a cíl činnosti příslušného subjektu, včetně prostředků na dosažení těchto cílů.

Všeobecné normy a principy profesní etiky

Při výkonu své profese se každý pracovník řídí právními normami, které specificky upravují činnost konkrétních profesí. Jde především o právní normy, které tvoří ve společnosti jednotný systém. Jsou zveřejňované (v rámci principu „formální publicity“ práva) v oficiálních publikačních prostředcích, kde má každý možnost se s nimi seznámit. Právní normy poměrně stanovují (kvalifikují a do značné míry kvantifikují) povinné chování i nepříznivé důsledky spojené s porušením právní povinnosti. Tyto nepříznivé důsledky mohou být velmi diferencované a je možné je citlivě přizpůsobit okolnostem jednotlivého případu i osobnosti toho, kdo porušil právní příkaz.

Za právními normami stojí stát; pomocí rozvětveného systému svých orgánů a institucí vynucuje dodržování právem stanovených pravidel chování, resp. sankcionuje nerespektování těchto pravidel.

Zároveň se daný odborník ve své činnosti řídí i normami profesionální (profesní) morálky, ze kterých jsou některé zahrnuty i v právních předpisech.

Morální normy vytvářejí hierarchický systém základních morálních hodnot, které se fixují ve vědomí společnosti či jednotlivce. Tyto normy regulují chování lidí.

Ve společnosti existuje více systémů mravních (morálních) norem; existují relativně uzavřené systémy skupinové morálky, které všeobecně přijatou morálku doplňují, rozvíjejí (případ pravidel profesionální, profesní etiky) nebo jsou s ní v rozporu. Povinnosti, které vyplývají z morálních norem, bývají méně určité (konkretizované) než povinnosti právní; většinou nejsou „kodifikované“ (což nemusí platit o pravidlech profesionální, profesní etiky – morálky).

Morální normy si vyžadují vlastní svědomí jednotlivce (sankcí jsou výčitky svědomí), a taktéž veřejné mínění (sankcí je odměření lidských kontaktů, případně tzv. satirická sankce v podobě výsměchu).

Morálka a její normy se neredukují pouze na normy chování; zahrnuje v sobě i představy o takových hodnotách jako je svoboda, ochrana před bezprávím, dobro a zlo, spravedlnost, povinnosti, čest a důstojnost, kritéria mravních pocitů (lítost, výčitky svědomí, hanba, apod.), kritéria morálního hodnocení atd.

Soubor morálních norem, které dodržující manažeři a učitelé při výkonu svojí profese je možné dělit na normy platné všeobecně a normy platné pro konkrétní profesi. Specifické morální normy se formují na základě objektivních potřeb dané společnosti a pro manažery a učitele bývají závazné. Jsou spojené s regulací demokratických a humánních, spravedlivých vztahů mezi lidmi, s činností starostlivosti státních orgánů na základě zákona o jednotlivci či sociální skupině.

Tzv. etický kodex, zahrnující v sobě morální normy a principy, v aplikaci na manažerskou nebo učitelenskou praxi by měl upravovat vztahy mezi odborníky a jejich klienty, hlavně pokud jde o systém distribuce a finanční dostupnost služeb, dále by měl upravovat vztahy odborníků, kteří jsou zaměstnanci, k jejich zaměstnavatelům a také limity loajality či autonomie rozhodování odborníků. Kodex by měl regulovat i vztahy odborníků k třetím osobám, poskytovat vzor kontaktu se státními a společenskými institucemi a veřejností. Patřila by do něj i úprava vztahu v rámci profese, omezování či vyloučení jejich nekalých forem, což souvisí i s tzv. profesionální manažerskou etiketou.

Dodržování práva (zákonitosti) všemi subjekty naší společnosti nevyplývají jen z právních předpisů. Je to i povinnost, která dosahuje i čistě morální aspekt, patří mezi základní principy profesionální etiky. Pro vysvětlení vztahu morálních norem a principů třeba uvést, že morální normy jsou takové zásady, které regulují některou stránku chování (např. mluv pravdu, neponižuj osobnost člověka atd.) a morální principy jsou všeobecnější morální požadavky, které se dotýkají jedné celé linie chování a určitým způsobem spojují do jednoho celku morální vědomí a morální kvality osobnosti (spravedlivost, zodpovědnost, dobro, zlo, dodržování zákonitostí, osobní čest a lidská důstojnost atd.).

Princip profesionální cti manažera a učitele vyplývá z předpokladu jejich čestnosti, pravdivosti a přesnosti při plnění jejich povinností. Předpokládá schopnost odmítání takových zájmů, které by byly v rozporu se společenskými zájmy. Tento princip předpokládá eliminaci takových vlastností a projevů v jejich chování jako je lhostejný vztah k osudu lidí, formalismus, povýšenost, zneužití pravomoci, atd.

Profesní etika a etiketa

Velmi blízký je vztah morálky k etice. Morální zralost člověka je vyjádřena v jednotě jeho morálního vědomí a chování. Kultivovanost jedince je objektivním ukazatelem kultury morálního chování a morálního cítění. Projevuje se v něm jednota morálních a estetických zásad vnitřního a vnějšího světa osobnosti. Charakteristický pro ni je konkrétní způsob realizace požadavků morálky v chování, hloubka interiorizace (zevnitř, osvojení) morálních pravidel a kritérií jedinců.

Kulturu chování charakterizuje především stupeň osvojení všeobecně uznávaných způsobů (forem) a pravidel slušnosti. Tento souhrn způsobů a pravidel chování se nazývá etiketa. Jinými slovy je etiketa pravidly chování, které předepisují formy a způsoby chování lidí ve společnosti (například etiketa diplomata, etiketa advokáta a soudce, pracovníka státních orgánů apod.)

Etiketu není možné považovat za čistě morální jev. Pro vyjádření obsahu slova etiketa se často používají synonyma, jako jsou: slušnost, dobrý tón, taktnost, zdvořilost atd. Charakteristiku etikety je možné doplnit takovými vlastnostmi osobnosti jako je například vychovanost, taktnost, jemnost, korektnost, zdvořilost, jejich opakem je hrubost, hulvátství, drzost apod.

V tomto případě, když etiketa manažera napomáhá styku s lidmi, vede každou chvíli k hlubšímu dorozumění se s nimi, respektuje osobnost člověka, chrání lidskou důstojnost a formuje patřičnou úctu k právnímu pořádku, můžeme hovořit o její adekvátní morální hodnotě. Etiketa plní v mravním chování určitou služební - komunikativní funkci.

Racionální uvědomění si norem etikety je určené jejími základními principy, ze kterých jsou nejdůležitější zdvořilost (vyjadřující humanitnost motivu) a taktnost (vyjadřující účelnost způsobů objektivitu tohoto motivu).

V principu zdvořilosti je zahrnutý motiv úcty k důstojnosti člověka a motiv laskavosti ve styku s lidmi. Taktnost předpokládá potřebu přihlížet na konkrétně vzniklou situaci a potřebu chovat se v této situaci tak, abychom druhého neponížili. Taktnost předpokládá realizovat pravidla etikety v konkrétní situaci v duchu jejich všeobecného principu – zdvořilosti.

Etiketa podnikatele, manažera a pedagoga (slušné, vlídné a taktní chování) má velmi blízký vztah k jejich kultuře. Některá pravidla chování, která jsou součástí etikety konkrétních profesí, jsou předepsaná právními normami.

Celková etiketa jako forma chování je však vždy odrazem toho systému morálních hodnot, který převládá ve společnosti, příp. v sociálně profesně orientované skupině.

Eticko-psychologická charakteristika manažera

Morální vlastnosti

Profesionální činnost v manažerských pozicích zahrnuje široké spektrum funkcí, od referentů v orgánech státní správy, přes pedagogy ve školách a školských zařízeních, až po vedoucí pracovníky různých firem a institucí a podnikatele. Jde především o pracovníky, kteří jsou v přímém kontaktu s jinými lidmi v rámci rozhodování o konkrétních sociálních vztazích regulovaných právní normou. Nevystupují však pouze jako představitelé a reprezentanti, pracovníci určitého orgánu, ale i jako nositele lidských vlastností, jako individuality, osobnosti. Z toho vyplývá, že jejich vystupování a oficiální rozhodování je do značné míry ovlivňované sociálně – etickými a psychologickými faktory.

V této souvislosti vystupují do popředí některé žádoucí, nevyhnutelné morální vlastnosti:

- *Zásadovost*, tj. pevné přesvědčení a také i aktivní úsilí o jeho realizaci, uvedení do života, bez ohledu na překážky a nebezpečí pro vlastní osobu. Tato vlastnost napomáhá vzdorovat nežádoucím vnějším vlivům (např. pokusem o korupci) i vlastním slabostem (např. u mužů slabost vůči ženám, alkoholu apod.). Je zárukou úspěšného řešení vnitřních konfliktů, napomáhá lehčímu překonávání rozporů mezi nevyhnutelným a nežádoucím, společenským, veřejným a osobním, soukromým.
- *Kritičnost*, tj. připravenost kdekoli přísně a objektivně hodnotit fakta, události, skutky a projevy lidí, snaha odhalit podstatu a všechny potřebné souvislosti daného případu.
- *Vytrvalost*, tj. schopnost překonávat překážky, sledovat stanovený cíl, tj. objektivní posouzení věci, mobilizace všech sil k jeho dosažení.

- *Sebehodnocení*, hlavně v souvislosti s veřejnými pravomocemi. S tím souvisí míra sebekritičnosti, zodpovědnosti při hodnocení vlastních závěrů, názorů a činů, posuzování a překonávání chyb a omylů.
- *Sebedisciplína*, tj. vědomá kontrola sebe samého, svého vystupování, vyjadřování, nálad a různých jiných projevů. Schopnost potlačovat emoce, trpělivost (hlavně při osobním styku, konání), sebeovládání, duchapřítomnost.
- *Tvořivý přístup* v rozhodování vylučuje (spolu se sebehodnocením a kritičností) tzv. profesionální deformaci, vznikající na základě zlých návyků, mechanického přístupu k občanům, rutinního stereotypu při rozhodování.

Intelektuální vlastnosti

- *Všímavost* je nevyhnutelným předpokladem správného hodnocení obsahové stránky daného problému, ale i osoby žáka, pracovníka, občana apod.
- *Plasticita* zaručuje připravenost získávat nové poznatky, učit se a nově získané poznatky aplikovat.
- *Paměť* zahrnuje nejen odborné vědomosti, získané zkušenosti a faktické údaje, vztahující se na daný druh profesní činnosti, ale i osvojení všech nových informací.
- *Jazyk, řeč* jsou hlavními prostředky při styku s jinými lidmi, kteří jsou subjekty konkrétního vztahu. Vedoucí pracovník musí nejen myslet, ale také své myšlenky přesně a jednoznačně formulovat a vyjadřovat. Tato potřeba vyžaduje umění přejít na různé úrovně komunikace v závislosti od toho, jaký je věk a intelekt či další vlastnosti konkrétního občana, s kterým je manažér, resp. pedagog v kontaktu.
- *Fantazie* je nevyhnutelnou vlastností – jde především o rekonstruuující fantazii, tj. o schopnost představit si něco, co člověk předtím nevnímal, na základě slovního popisu nebo vyobrazení (náčrtu, plánu, schématu), také o tvořivou fantazii, umožňující vytváření nových obrazů a představ, bez předcházejícího popisu či záznamu.

Profesní deformace

Povolání manažera a pedagoga je mimořádně náročné. S celospolečenskými změnami roste i jejich úloha, zároveň se prohlubuje demokracie ve společnosti a posiluje se zákonnost.

Tvoří a přijímají se nové právní normy, které mají prohloubit charakter právního státu a zvýšit ochranu občanů.

Aktuálnost této problematiky zvyšují i mezinárodní aspekty. Vídeňská konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE), přijala za účasti Československa vícere závazky v oblasti respektování všech lidských práv a svobod, jako i dalších humanitních otázek.

Tyto závazky byly pak zakotveny jak do Ústavy České republiky, tak i do Ústavy Slovenské republiky.

Při dlouhodobém výkonu určité profesní pozice dochází u některých pracovníků k profesním deformacím, k nežádoucím změnám v jejich osobnosti, které se negativně odrážejí v úsilí o dodržování zákonnosti, v narušení principu spravedlivosti a profesionální cti. Tyto deformace nemusí vznikat ze zlého úmyslu, ale při určitém návyku, stereotypní činnosti.

Signalizací vzniku profesní deformace se projevují předpojatosti, unáhlenosti, tendenčnosti, jednostrannosti, zaujatosti atd. Je potřebné čelit i takovým osobním vlastnostem, jako jsou formalismus, lhostejný vztah k lidem, povýšenost, bezdůvodná podezřívavost, zneužívání pravomoci atd.

Podezřívavost je jednou z nejnebezpečnějších částí profesní deformace. Svádí k tendenci a sklonům k obviňování, nežádoucně působí na objektivitu, úplnost a všestranný pohled na člověka a jeho chování, na plnění si svých povinností a celkově může dojít i k rozporu se zákonností.

Nejdůležitější vlastností manažera a pedagoga je kritičnost, která zabraňuje vzniku jiné negativní vlastnosti – malověrnosti a podléhání cizím vlivům. Kritičnost umožňuje přísné, ale objektivní hodnocení výkonu, událostí, činů a projevů lidí. Důležitý je i kritický vztah k případným amorálním projevům v činnosti spolupracovníků a sebekritický vztah k osobním amorálním návykům a vlastnostem. Proto velký význam má i schopnost vlastní chyby a nedostatky nejen poznat, ale i především je odstraňovat. Aktivní úlohu při formování těchto vnitřních částí sehrává morální výchova a odborné vzdělání, mravní kultura, v rámci kterých je potřebné naučit se systematicky analyzovat a objektivně hodnotit svoje závěry, hodnocení a činy, skutky.

Často svou úlohu sehrávají při práci i emoce. Některé emocionální stavy aktivně působí na mobilizaci psychických sil, a tím napomáhají řešení složitých úloh. Neadekvátně

emocionální vzplanutí naopak může vést k unáhleným rozhodnutím a chybám. Zmíněné nežádoucí jevy a stavy je potřebné včas sebepoznáním odhalit a zvýšeným úsilím vůle odstranit. To si vyžaduje dostatek sebedisciplíny, duševní rovnováhy, duchapřítomnosti a klidu.

9 Etika v podnikání

Původně bylo jednání člověka řízeno tradicí, obyčejem. Jednotlivec se řídil obyčejem, který mu připadal přirozený a zjednodušil si tak rozhodování. Již v raných vyspělých kulturách, když docházelo ke společenským změnám a s nimi spojeným změnám mravních názorů, se postupně ústní tradice a obyčeje nahrazovaly písemně fixovanými pravidly a zákony. Když došlo ke zpochybňování mravních tradic, nebo když se objevily nové společenské nebo individuální problémy, pro něž nebyly k dispozici žádné normy, uskutečnil se přechod k etice. (Leissman et Ženatý, 1994,). Za rozhodující momenty, proč se uvnitř nějaké kultury zpochybňují mravy uznávané jako přirozené, můžeme uvést například chování jednotlivce, případně celých skupin, které se od stávajících norem vzdaluje tak silně, že nemůže být kontrolováno sankcemi. K odklonu od vlastních tradic může vést i vzájemný konflikt různých mravů. Dále se může vytvořit takové kritické vědomí, které podrobí vlastní tradice přísnému zkoumání rozumem.

Pod etikou rozumíme morální filosofii, tedy kritickou reflexi existující morálky. Etika se ptá na podmínky a možnosti morálního jednání, na zdůvodnitelnost morálních norem a pokouší se je sama formulovat. Každá morální filosofie neboli etika, spočívá přinejmenším na třech předpokladech. Na předpokladu, že člověku je možné svobodné, vědomé, záměrné a tím i plně zodpovědné jednání. Na předpokladu, že morální normy a příkázání jsou rozumově zdůvodnitelné a ospravedlnitelné a na předpokladu, že člověk není odkazován na svědomí, hlas přírody, náboženské nebo světské autority. Filosofická etika začíná tam, kde jednotlivec neprovádí svá rozhodnutí jen na základě jistých předem daných hodnot, nýbrž kde se vnořuje i otázka platnosti a zdůvodnitelnosti hodnot vůbec. „*Filosofické etice šlo především vždy o to, zdůvodnit nebo ospravedlnit, proč určitá jednání nebo cíle jednání jsou o sobě dobré, tzn., že jsou vždy žádoucí, nebo mají být dokonce vyžadovány*“.(Leissman et Ženatý, 1994, s. 84). Morálními normami se označují taková pravidla chování, která se dají odvodit z hodnoty ”dobra”, ať už je jakkoliv definováno. Vzhledem k tomu, že takové normy jsou v různých společenstvích různé, dá se hovořit o různých ”morálkách”. Pod morálkou je třeba rozumět pravidla, příkazy, hodnoty a normy (přijaté jako platné pro určité společenství), které mají vést ke společensky žádoucímu jednání uznávanému společenstvím za dobré. Od morálky musíme odlišovat konvence a zákony. Konvencemi bývají označovány

dohody, které řídí způsoby chování, a které mají určité praktické funkce. Jedná se například o pozdravy, předpisy oblékání, způsoby stolování, pravidla vzájemných kontaktů atp. Jestliže takové konvence mají dlouhou tradici, bývají označovány jako obyčejy a zvyklosti.

Ze základních poznatků, které spadají do oblasti noetiky a metafyziky vyvozují etikové praktické důsledky pro lidské jednání. Etika je relativně samostatná filosofická disciplína, která se zabývá otázkami, jak se má člověk chovat a proč se tak má chovat, jaký má zaujmout postoj. (Anzenbacher, 1994). Vznikla již v antice. Nový impuls a perspektivu přináší křesťanství. Etika zde opouští půdu lidské přirozenosti a dostává se na metafyzický základ. Ve středověku je pevně zaklíněna v soustavě křesťanského náboženství a spoutána teologií. Renesance postavila etiku opět na světský základ. Ani ona jí však nevrátila samostatnost a jistou výlučnost, která jí náležela v systému filosofického zkoumání v antice. Mravnost se postupně navrácí do lůna lidské přirozenosti a etika dovršuje proces konstituování svého předmětu, metod výzkumu a prokazuje svoji životnost. Přes rozdílnosti a protiklady v jednotlivých směrech etického myšlení lze vysledovat určité společné rysy. Každá etika věří, že existuje dobro, věří v lidskou sounáležitost a důstojnost člověka. Uznává svobodu a zároveň odpovědnost v lidském konání. Není však receptem, ale kontinuální analýzou hodnot a mechanismů regulace, která má za cíl též překračovat stávající morální konvence. Úzce souvisí se socializačním procesem člověka. Má dvourozměrný charakter, který ji orientuje na řešení dvou základních otázek. Co je dobré a co je spravedlivé?

Život každého člověka je prostoupen množstvím norem³, příkazů a předpisů, které ovlivňují jeho jednání. Zároveň pak jeho činy bývají podle těchto norem hodnoceny jako správné nebo nesprávné. Například trestní zákoník, náboženská přikázání, pracovní předpisy, úřední nařízení, ale také vžití mravy a zvyky, občanské, rodinné a profesionální povinnosti. Od příkazu „nezabiješ“ až po „kouřiti zakázáno“. (Neff, 1993). Všechny tyto normy se ale v průběhu času mění. I když se jimi člověk řídí a neprotiví se jim, i když jim přesně podřizuje své jednání, každý svůj čin, takže mu nelze vytknout sebemenší prohřešek, přesto jeho jednání může být mravně bezcenné, neboť mravnost, etická hodnota nezáleží pouze na činu samém, ale také na úmyslu. Dobrý čin, který je proveden pod vlivem strachu před trestem, nebo společenským odsouzením, je sice správný, nikoli však mravný. Stejný čin může být

---

³ **Poznámka:** NORMA - Latinsky pravidlo, vzor, předpis. V morální filosofii generální imperativ.994, s. 365).

mravný, jestliže jej někdo vykoná proto, že jej považuje za dobrý a naopak jeho opak považuje za špatný. Splnění normy příkazu, stanoveného cizí vůlí je vnějškový mechanický proces, prostý opravdové morality. V tomto případě, kdy je mravnost opřena o jakýkoliv donucovací prostředek, hovoříme o mravnosti nepravé, tj. řízené cizími pohnutkami a zákony. Pravá etika musí být soběstačná – autonomní. Věcí autonomní etiky není stanovit povinnosti (smíš, nesmíš), jejím jediným úkolem je najít princip, který by člověku umožnil přesně a neomylně rozlišit dobré od špatného. (Anzenbacher, 1994).

V praktickém životě jsou lidé neustále konfrontováni s otázkami morálky, na něž jsou dávány odlišné, mnohdy dokonce protikladné odpovědi. V případě, kdy jsou složitá rozhodnutí přijímána na základě nekonkrétních pocitů, hovoříme o intuitivním chápání morálky. Takto ji chápe většina lidí a otvírají se tak dveře k široké individuální relativizaci mravních hodnot. Pouhý "přirozený" pocit nebo instinkt ale k opravdovému zdůvodnění mravního jednání nestačí. Každý člověk v rámci svého jednání tříbí svou schopnost kritické reflexe skutečnosti, včetně sebereflexe, učí se transformovat přesvědčivé, tj. především racionálně zdůvodnit argumenty pro či proti, zvažovat důsledky té nebo oné varianty svobodné volby, svého rozhodnutí konat. Morálka je tradičně definována jako soubor pravidel, hodnot, postojů a přesvědčení, které ovlivňují a regulují lidské jednání. Tato charakteristika však nezahrnuje dynamiku a rozvoj morálních kritérií. Morálka v dnešním pojetí překračuje uvedený rámec regulace a koordinace jednání a chování lidí a pravidla, jimiž se řídí soužití lidí v reálném čase a prostoru. Znamená nejen pouhou registraci toho co je vžité, zděděné, ale i snahu dané překonat a přiblížit se k ideálu. To znamená, nastolovat nová kritéria, která učiní mravní jednání prospěšnější, funkčnější a hlavně lidsky hodnotnější. (Steinmann et Lohr, 1995, s. 10-16). Pokud hovoříme o morálce, musíme se zmínit i o mravních normách, které hrají v rámci morálky velmi důležitou úlohu a přitom zdůraznit pojmové rozlišení etiky a morálky. *"Morálka je míněna jako stav fakticky panujících norem ohraničeného kulturního prostoru. Za etiku je označováno metodicky ukázněné myšlení o této morálce"*. (Steinmann et Lohr, 1995, s. 10).

Základem každého jednání je rozhodovací proces, ve kterém jedinec nebo instituce volí mezi dobrem a zlem. Dobro chápeme jako vědomé jednání, které je v souladu s mravními zákony. Dobré je to, co je lidsky hodnotné pro člověka. Dobro činí lidský život smysluplný, zvyšuje kvalitu lidského života. Za dobro je považována úcta, láska k člověku, ochota, na druhé straně zlo je především násilí a zabíjení. Podmínkou tohoto rozhodovacího procesu je

dobrovolnost neboli svobodná volba. Jednání je třeba zdůvodnit a nést za něj odpovědnost. Člověk se rozhoduje pro nějaký čin. Jde o to, zda je něčím nucen, nebo zda je jeho rozhodování svobodné⁴. Rozhodovací proces je ovlivňován mnoha vlivy. Jedná se například o výchovu, zvyky, předsudky, vlivy okolí atp. Sám fakt možnosti svobodné vůle tak ukládá povinnost pečovat o co nejširší spektrum možností pro rozhodování. Šíře spektra možností rozhodování je určována především dokonalostí širší poznání světa i sebe samého. Rovněž svědomí jako kritérium rozhodování hraje v etice podnikání důležitou roli. Je to jakýsi vnitřní hlas, který ovlivňuje jednání člověka tím, že jej varuje před určitým činem, nebo jej následně trestá výčitkami, jestliže předcházelo jednání proti mravním zásadám.

Tyto výčitky se mohou dostavit i tehdy, jestliže byl takovýto čin spáchán nevědomky, nebo bez náležitého promyšlení všech jeho důsledků. Svědomí můžeme chápat jako soustavu vnitřně přijatých mravních norem. Podstatou výčitek svědomí je skutečnost, že si uvědomuji, nebo podvědomě vnímám špatnost určitého činu, který již nemohu vrátit. Tento mechanismus je velmi podobný a často totožný jako ten, který nám pomáhá rozhodovat se v mravních situacích. Mravní rozhodování je založeno na porovnávání konkrétního činu s nějakou mravní normou, kterou jsme si dříve osvojili. Zvolíme-li správně, tj. podle zažitých mravních norem, výčitky se nedostaví, svědomí naopak může působit v opačné pozitivní úloze, což se projeví pocitem uspokojení. Mravní situace v běžném denním životě jsou velmi rozmanité a dochází při nich často ke konfliktu několika mravních norem. Pak je pro člověka rozhodující vyrovnat se se svým svědomím.

V současné době pozorujeme růst zájmu o etiku v podnikání zejména v západních zemích. Zavádění teoretických analýz nového vědního oboru (business ethics) do podnikatelské praxe má za cíl zdokonalení praktik v podnikatelských činnostech. Takto chápaná podnikatelská etika má širší záběr než pouhé dodržování právních norem. Ty jsou jednoznačné, ale zejména proto nemohou postihnout složitost rozmanitých konfliktů na různých úrovních. Na právo se pohlíží jako na minimum etiky. (Němcová, 1994, s. 161). Základním úkolem etiky je zde hledání rovnováhy mezi ekonomickými zisky a společenskými důsledky podni-

---

⁴ **Poznámka:** SVOBODA - Pojem z praktické filosofie, který je obvykle určován třemi způsoby: jako "svoboda volby" (možnost volit mezi dvěma alternativami), "svoboda jednání" (možnost jednání bez vnějších, např. Politických tlaků) a "svoboda vůle" (schopnost sebeurčení a tím i k zodpovědnosti). (Leissman et Ženaty, 1994, s.368).

katelské činnosti. Cílem je neformálními prostředky usměrňovat podnikatelské jednání na všech úrovních.⁵

„Pod pojmem podnikatelská etika rozumíme aplikovanou integrativní normativní etiku, která se zabývá zkoumáním interakce mezi etikou a ekonomikou. Podnikatelská etika se zabývá analýzou morálních norem a principů ve všech sférách hospodářského systému, zkoumáním etických předpokladů pro funkční podmínky moderního trhového hospodářství. Podnikatelská etika je kritickou reflexí ekonomických aktivit na základě hodnot humanismu, spravedlnosti, solidarity, svobody a tolerance. Podnikatelská etika je normativní etika, která se zabývá působením morálních norem a principů na všech úrovních ekonomiky.“ (Remišová, 2001, s. 35).

Při hledání odpovědi na otázku, proč je důležité etické jednání v podnikání, se dostáváme k velmi širokému spektru motivů sahajícím od křesťanských hodnot, nedostatečné důvěry v instituce, strachu o přežití, strachu z nových technologií, přes tradiční víru v dobro a spravedlnost, politické programy až ke kritice, či odmítání současného ekonomického řádu. (Steinmann et Lohr, 1995, s. 5).

Společným jmenovatelem těchto motivů je zřejmě odmítnutí takového chápání podnikání, které odděluje etiku a byznys, kdy neplatí morální pravidla a jediným cílem podnikatelů je zisk. Z tohoto pohledu bychom hlavní ideu etiky v podnikání mohli vyjádřit tezí, že etika, tedy reflexe dobrého a správného v životě jednotlivců i společnosti, ovlivňuje vytváření a legitimizaci podmínek pro rozvoj podnikatelských aktivit.“ (Steinmann et Lohr, 1995, s. 5).

Ty nesmějí být ospravedlňovány pouhou silou nebo přesilou. Etiku v podnikání je nutno chápat jako reflexi etických principů do veškerých podnikatelských činností zahrnujících individuální, korporativní i společenské normy a hodnoty. Týká se všech ekonomických subjektů, tedy firem, manažerů, dělníků, spotřebitelů, investorů, ale i celé ekonomiky jak v národním, tak i mezinárodním kontextu.

---

⁵ **Poznámka:** Na úrovni jednotlivých osob (zaměstnanců, zaměstnavatelů, dodavatelů), na úrovni organizace (firmy, odbory, svazy), na úrovni ekonomického systému jako celku (firma-stát, mezinárodní vztahy a pod.).

Podnikatelská etika čerpá ze tří teoretických zdrojů. Z učení církví, společenských věd (filosofie, sociologie, ekonomie) a ze samotného podnikání. Také kultura a historie národů hraje důležitou roli v chápání morálky a etiky. Evropské chápání ekonomiky a role podnikatele v ní má dlouhou tradici a vývoj. Od kritiky podnikatelského ducha až po uznání rozhodujícího významu podnikatele pro hospodářský růst. Hlavní snahou etiky v podnikání je přispět ke zdokonalení praktik v podnikání, zejména zdokonalování etické kvality rozhodování a jednání na všech úrovních. Ústřední myšlenkou je, uvědomit si vazby mezi rozhodnutím, jednáním a odpovědností. V praxi jde o vytváření takové kultury jednání, která je založena na důvěře a odpovědnosti.

Odpověď na otázku, v čem spočívá podstata etiky v podnikání, není jednoduché. Vyžaduje to znalost základních etických pojmů, zejména *morálky, svědomí, spravedlnosti, odpovědnosti, svobody* atp.

Cílem zavádění etických principů do podnikání je zejména rozvinout morálku v podnikání, vrátit do podnikání mravnost. Jejím prostřednictvím působit na ekonomický růst. Absence morálních hledisek při řešení ekonomických a sociálních problémů může mít negativní dopad na rozvoj hospodářství. Jaký je tedy vztah mezi etikou a ekonomikou v souvislosti s etikou v podnikání? V centru pozornosti obou vědních oborů je člověk. Jak ekonomie, tak i etika se zabývají reálnými lidmi, a proto je nutno se na uvedený problém podívat přes dvě dimenze člověka, tělesnost a duchovnost. Člověk činí svá rozhodnutí na základě racionality, ale i citů. Zvažuje kritéria, podle nichž se může řídit a hodnotit, která ovlivňují a regulují lidské jednání. Z uvedeného vyplývá, že ekonomii nelze chápat jako mravně sterilní vědní disciplínu, která přehlíží citový život a vyhýbá se hodnocení rozhodnutí a postojů. Jedním z prvních propagátorů etických otázek v ekonomii byl Adam Smith, jeden ze zakladatelů liberální ekonomie. Rovněž významný americký ekonom Amarty Sen se ve svém díle „On Ethics and Economics“ zabýval problematikou vztahů mezi etikou a ekonomikou. Sen uvádí, že ekonomie má dva rozdílné zdroje – etický a inženýrský (technický). (Seknička, 2001, s. 71). Etický zdroj začíná pravděpodobně u Aristotela, který jako první spojil základní problémy ekonomie s lidskými cíli. V tomto přístupu jsou zkoumány především etické problémy lidské motivace, jak posuzovat lidské výdobytky, jak dosáhnout dobro pro člověka. Postupně však některé neoliberální proudy začaly popírat spojení mezi ekonomikou a etikou. Žádný směr či škola ekonomického myšlení se nevytvářely pouze v čisté podobě, vždy se jednalo o kombinaci uvedených přístupů. Současná tržní ekonomika před-

pokládá na jedné straně rozhodovací procesy, na straně druhé přijímání odpovědnosti podnikatelských subjektů za svá rozhodnutí. Jedná se o odpovědnost vůči zaměstnancům, zákazníkům, dodavatelům, odběratelům, spoluvlastníkům atp., ale také vůči obci, regionu, státu, životnímu prostředí. (Bakičová, 1995, s. 35). Nemělo by se zapomínat také na časový rozměr této odpovědnosti, tj. odpovědnost vůči budoucím generacím.

Že existuje vztah mezi etikou a ekonomikou, lze vysledovat od vzniku ekonomie jako samostatné vědní disciplíny až do současnosti. Ale teprve od 70. let 20. století se etika v podnikání (business ethics), jako relativně samostatná disciplína dostává do popředí zájmu. Jedná se o novou disciplínu, kterou je nutno přizpůsobit a rozpracovat pro naše podmínky a přesně vymežit její pojmy. Její geneze není dosud zcela ukončena. Tuto skutečnost je nutno rovněž zohlednit při hledání odpovědi na otázku co je etika v podnikání? Mohli bychom ji charakterizovat jako reflexi etických principů do veškerých podnikatelských činností, zahrnující individuální, korporativní a společenské normy a hodnoty. Z procesního pohledu zahrnuje zdůvodnění zásad a hodnot lidského soužití, vymezení rozsahu rozvoje etiky v podnikání (určení na koho se hodnoty vztahují), sledování uplatnění přijatých hodnot v praxi. Etika v podnikání, stejně jako obecná etika, má dvourozměrný charakter, tzn. řeší otázky „co je dobré a spravedlivé?“, a to nad rámec morálky, práva a zákona. Nelze ji považovat za pevně daný a uzavřený systém hodnot a pravidel, který podává hotové návody k jednání a rozhodování, ale naopak je to systém, který se neustále průběžně utváří, aktualizuje a doplňuje. Vede ke komplexnímu hodnocení vzniklých situací, ukazuje na priority, třídí citlivost k etickým problémům, na něž je třeba v rámci rozhodovacího procesu brát zřetel. Jde především o aplikaci etických principů do podnikatelského procesu. Podnikatelská etika výrazně ovlivňuje filosofii firem, které dbají na dlouhodobou podnikatelskou strategii, na rozdíl od podnikavců, kteří chtějí své zisky okamžitě, i nečestným způsobem. V důsledku neetických podnikatelských praktik vznikají ostatním firmám dodatečné následné výdaje, mající negativní ekonomický dopad.

Člověk v rámci ekonomického systému usiluje o zhodnocení vzácných zdrojů. V procesu zhodnocení přijímá četná rozhodnutí a zvažuje alternativy. Tržní ekonomický systém je součástí širšího společenského systému. Platí v něm určité normy a pravidla chování, které jsou dány historickým a kulturním vývojem. K jejich základním prvkům patří důvěra, odpovědnost, solidarita a spravedlnost. Tento systém zahrnuje *tržní mechanismus*, který funguje na základě ekonomické racionality, (jednotlivé ekonomické subjekty prostřednictvím

vzájemných interakcí na trhu řeší problémy: co, jak a pro koho vyrábět, jak produkci rozdělit?) a *hodnotový mechanismus*, který vytváří podstatu etické infrastruktury trhu. (Seknička, 2001, s. 80). Základem tohoto mechanismu je systém hodnot, který se neustále mění a vyvíjí. Evropský systém má své základy v antickém starověku zejména v dílech Platona s Aristotela. Přijaté systémy hodnot byly dále obohaceny ve středověku Tomášem Akvinským a novověké základy systému hodnot vznikly v éře osvícenectví v 17. a 18. století. I dnes mají velký význam tradiční hodnoty jako dobro a zlo, svoboda, spravedlnost, odpovědnost. Zejména o tyto hodnoty se opírají hodnotové mechanismy ve vyspělých zemích. Pouze na základě vzájemné harmonie mechanismu trhu a soustavy hodnot může vzniknout funkční ekonomický systém, schopný řešit konflikty, které přináší reálný ekonomický život.

Podnikateli jde zejména o zisk. To není nic nemravného, co by mělo být z etických pozic kritizováno. Problém je v tom, jak je tento zisk dosahován, zda to není na úkor zaměstnanců, obchodních partnerů či jiných skupin. Byznys je závislý na mnoha skupinách a naopak. Představují je jak vlastníci a management, tak i zaměstnanci, konkurence, zákazníci, dodavatelé, komunita, ve které se podnik nachází a rovněž širší okolí. Je tedy důležité, aby firma dosahovala takový zisk, který by byl v souladu se zájmy uvedených skupin jako výraz etické odpovědnosti vůči nim. (Bohatá, 1997). V praxi to znamená, že v rámci hodnotového systému se firma hlásí k určitým hodnotám, přičemž neodsouvá do pozadí ekonomické zájmy. Je však také pravdou, že snaha o dosažení okamžitého zisku za každou cenu, s minimální námahou, bez jakékoli dlouhodobější podnikatelské strategie, pokládají mnozí podnikavci za podstatu podnikání a naopak hodnotový systém je odsunut do pozadí. Mnoho podnikatelů argumentuje tím, že etiku v podnikání si mohou dovolit jen ty firmy, "které na to mají". Tento názor je podpořen zkušenostmi z praxe, protože především velké firmy mají zpracovány kodexy chování a mohou si dovolit výukové programy pro zaměstnance. Ale je třeba si uvědomit, že dodržování etických zásad v podnikání se dlouhodobě vyplácí všem a že každý podnik, i ten malý, by měl mít určitou firemní kulturu a etika je její součástí. Ve vyspělých společnostech je pro podnikatele nesmírně důležitá důvěryhodnost, kterou mají v očích veřejnosti. Jde o jeden z nejdůležitějších prvků ekonomického úspěchu. Lze ji však dosáhnout jen tehdy, jestliže podnik či příslušná organizace jednájí vůči svému okolí, ale i vůči svým zaměstnancům, eticky. Důvěra je výsledkem nepřetržitého odpovědného, komunikativního a inovativního jednání. Jednat odpovědně znamená, být si vědom nároků různých zájmových skupin a harmonizovat jejich zájmy. Nejen brát vážně jejich nároky, ale ta-

ké s nimi komunikovat, vést dialog. Názor, že kdo se soustředí na etiku, prohrává svou podnikatelskou budoucnost, by měl již patřit minulosti. Názor, že na etiku bude čas, až budeme patřit mezi bohaté národy, již dnes neobstojí.

Normy regulující podnikání

Jak již bylo uvedeno, etika v podnikání má širší rozměr než pouhé dodržování právních norem. Jde zejména o zařazení etických norem do veškerých podnikatelských činností. Podnikání se tedy musí řídit jak právními, tak i etickými normami. Zde je namístě se zmínit o jaké normy se tedy jedná a proč jsou nutné.

V říši zvířat se chování řídí převážně instinkty. Vzory jejich chování jsou dány jejich biologickým vybavením. Naproti tomu člověk má možnost nejen relativně svobodně utvářet způsob svého chování, ale také může měnit své životní formy, zařizovat se podle svého vědomí prostřednictvím programů, cílů, úmyslů. Je schopen nejen realizovat jednotlivé činnosti podle svých záměrů, tj. jednat, ale také v rámci společenských možností svou volbou určovat formy svého života (zaměstnání, vztahy k partnerům atp.), tedy rozhodovat se. Už z biologického hlediska je společenským tvorem, který není schopen žít jinak než ve vztahu k jiným lidem. Tato skutečnost určuje zcela zásadním způsobem jeho myšlení, touhy a hodnocení. K pospolitému životu člověka vedou již instinkty. Ve svém jednání směřuje ke spolupráci. Soužití lidí vyžaduje existenci normativních pravidel, která stanovují, jak se mají lidé v tomto společenství chovat. Pouze za tohoto předpokladu je možná součinnost mezi lidmi, kolektivní jednání a plnění společenských rolí a pouze za těchto předpokladů lze očekávat požadované chování od ostatních partnerů v sociálních vztazích. (Weinberger, 1995, s. 16).

Právo je jedním z nejdůležitějších normativních regulativů. Jedná se o složitý systém norem, který v zásadě ovlivňuje celý náš život. Vedle práva existují další společenské normativní řády, které specifickým způsobem přispívají k řízení společenského života: obyčeje, zvyklosti, společenská morálka, náboženské normy, a také další partikulární, tj. pouze pro určité společenské skupiny, platné normy (stavovské kodexy). Vedle společenských normativních systémů existují i morální postoje jednotlivců (osobní morálka), jimž odpovídá určitý systém morálních norem. Tyto normy se mohou navzájem lišit. Na jedné straně se mohou překrývat, nebo mohou být v rozporu.

Právní normy

Pojem právo má několik významů. Používá se jednak ve smyslu objektivním, jednak ve smyslu subjektivním. Právem ve smyslu objektivním se rozumí obecně závazná pravidla lidského chování, určená státem, který současně zajišťuje jejich dodržování. Právem ve smyslu subjektivním rozumíme míru možného chování účastníka určitého právního vztahu. Právu v subjektivním smyslu zpravidla odpovídá nárok ve vztahu k jiným osobám, které jsou nositeli povinnosti určitým způsobem se chovat, nebo se zdržet určitého chování vůči oprávněnému. Takto jsou do protikladu stavěny pojmy právo a povinnost. Obsah obou je určován právními normami. Z výše uvedeného bychom mohli odvozovat, že chování a stavy z hlediska právní normy mohou být v souladu s právem anebo mohou být v rozporu s právem, tedy protiprávní. Ne vždy jsou však stavy či druhy lidského chování právní nebo protiprávní, některé jsou právně indiferentní. To znamená, že z hlediska právního řádu nejsou hodnoceny ani pozitivně, ani negativně. Například kdo jak chodí oblékán, je obvykle právně bezvýznamné (irelevantní). Obecně tedy neplatí pouze alternativa právo versus porušení práva. Rozeznáváme tři možnosti: „*právo, porušení práva, právní indiference*“. (Weinberger, 1995, s. 4).

Ve společnosti se vytváří nesčetné množství lidských vztahů, které se řídí určitými předem stanovenými pravidly. Právo však není souhrnem všech těchto pravidel lidského chování, ale tvoří jejich určitý specifický druh. Nejširší spektrum pravidel lidského chování ve společnosti tvoří mravní zásady, jako většinou společnosti uznávaná pravidla chování. Z těchto morálních principů uznávaných většinou společnosti, která je také ochotna je dodržovat, právo vychází. Neobsahuje však úpravu všech mravních pravidel, ale pouze jejich základních principů, které jsou nutné k řádnému fungování společnosti. V tomto smyslu hovoříme o tom, že právo představuje minimum morálky. Vedle práva existují i další pravidla lidského chování, například pravidla společenského chování, náboženská pravidla, pravidla společenských her atp. Jim se podřizují pouze určité skupiny lidí, kteří je přijali za svá. Jejich dodržování nemůže být vynucováno státní mocí. Právě možnost státního donucení je charakteristickým rysem, který právo odlišuje od jiných pravidel společenského chování. Pro demokratický právní řád založený na principech tržní ekonomiky je základním členěním právního řádu rozlišení práva veřejného a práva soukromého. Do práva veřejného jsou zařazeny právní normy upravující vztahy mezi státními orgány a subjekty občanské společnosti na principu nadřízenosti a podřízenosti. Soukromé právo upravuje vztahy subjektů občanské

společnosti na principu jejich rovnosti a nezávislosti. Ke vzniku těchto vztahů dochází zásadně akty svobodně projevené vůle účastníků, je pro ně typický princip smluvní volnosti. Z jiného hlediska rozlišujeme takzvané právo hmotné a právo procesní. Právo hmotné obsahuje konkrétní pravidla chování, které spočívají ve stanovení práv a povinností. Například dlužník je povinen splatit dluh řádně a včas tj. v dohodnuté době a dohodnutým způsobem. Právo procesní pak upravuje způsob, kterým je možno práva a povinnosti vynutit. Například věřitel má možnost uplatnit svůj nárok na zaplacení dluhu vůči dlužníkovi u soudu, formou žalobního návrhu.

Problematika podnikání a podnikatelských činností spadá do právního odvětví, které je nazýváno právem obchodním. Z pohledu místa obchodního práva v systému práva se jedná o relativně samostatné právní odvětví, které právní věda podřazuje do kategorie práva soukromého. Obchodní právo vzniklo z účelových důvodů, a to tím způsobem, že byly z jednotlivých právních odvětví vyčleněny ty normové soubory, které se týkají obchodů, obchodníků, podnikání. (Eliaš a kol., 2005, s. 5-11). Takto konstruováno je obchodní právo především právem soukromým a velká část představuje subsystém občanského práva hmotného. Náleží sem však i právní normy a předpisy z dalších klasických právních odvětví a to i veřejnoprávních.

Základní normy upravující podnikání a obchodní právo

Prvořadým a hlavním pramenem byl obchodní zákoník, zákon č.513/1991 Sb. Obchodní zákoník (zákon č. 513/1991 Sb.) byl počátkem roku 2014 nahrazen zákonem o obchodních korporacích a novým občanským zákoníkem. Zákon o obchodních korporacích se věnuje především úpravě obchodních společností a družstev, část obchodního zákoníku upravující závazkové vztahy byla přesunuta do nového občanského zákoníku.

Obchodní zákoník upravoval oblast obchodního práva, které je součástí práva soukromého, a obsahoval specifika majetkových vztahů mezi podnikateli. Obecným právním předpisem soukromého práva je občanský zákoník a obchodní zákoník představoval nejvýznamnější zvláštní právní předpis (*lex specialis*) k občanskému zákoníku.

Obchodní zákoník se skládal ze čtyř částí. Obecná ustanovení (§1 až §55) definovala základní pojmy včetně podnikání zahraničních osob, obchodního rejstříku, účetnictví podnikatelů a hospodářské soutěže. Část druhá (§56 až §260) se věnovala obchodním společnos-

tem (veřejná obchodní společnost, komanditní společnost, společnost s ručením omezeným a akciová společnost) a družstvu a část třetí pak obchodním závazkovým vztahům (§261 až §755). Ustanovení společná, přechodná a závěrečná tvořila část poslední. Dále jsou to zejména zákon č. 143/2001 Sb., o ochraně hospodářské soutěže a o změně některých zákonů (zákon o ochraně hospodářské soutěže), zákon č. 455/1991 Sb., o živnostenském podnikání, zákon č. 182/2006 Sb., o úpadku a způsobech jeho řešení (insolvenční zákon).

Normy obchodního práva - Obchodní zákoník

Obchodní zákoník upravuje postavení podnikatelů, obchodní závazkové vztahy, jakož i jiné vztahy s podnikáním související. Zákon především definuje, co se rozumí pojmem podnikání⁶ a kdo je podle tohoto zákona podnikatelem⁷, vymezuje účast na hospodářské soutěži a nekalé soutěžní jednání. Vymezuje v obecné rovině nekalou soutěž jako jednání, které naplňuje současně následující znaky:

- uskutečňuje se v hospodářské soutěži,
- odporuje dobrým mravům soutěže,
- je způsobilé přivodit újmu jiným soutěžitelům nebo spotřebitelům.

Takováto jednání zákon zakazuje. Důležité je uvědomit si vztah generální klausule a těchto příkladných dílčích skutkových podstat. V každém případě je totiž nutné, aby jednání označovaná za nekalosoutěžní naplňovala všechny tři znaky generální klausule. Pokud tyto naplněny nejsou, nelze užít ani dílčí skutkovou podstatu. Nešlo by vůbec o nekalou soutěž.

Normy v hospodářské soutěži.

Hospodářská soutěž je definována jako snaha jejích účastníků, subjektů poptávky a nabídky na trhu výrobků a služeb, jejímž cílem je dosažení lepších hospodářských výsled-

---

⁶ **Poznámka:** Podnikáním se rozumí soustavná činnost prováděná samostatně podnikatelem vlastním jménem a na vlastní odpovědnost za účelem dosažení zisku.

⁷ **Poznámka:** Podnikatelem podle tohoto zákona je:

- a) osoba zapsaná v obchodním rejstříku,
- b) osoba, která podniká na základě živnostenského oprávnění,
- c) osoba, která podniká na základě jiného než živnostenského oprávnění podle zvláštních předpisů,
- d) fyzická osoba, která provozuje zemědělskou výrobu a je zapsána do evidence podle zvláštního předpisu.

ků či jiných výhod před ostatními a která vzájemně ovlivňuje jejich hospodářskou činnost. Je to soupeření subjektů v hospodářské oblasti s cílem předstihnout jiné subjekty a dosáhnout tím hospodářský prospěch. Tím se myslí každý prospěch dosažený v hospodářské soutěži. Jedná se tedy o chtěný následek soutěže, který má skutečný nebo potencionální ekonomický efekt.

Úsilí přivodit újmu, respektive "poškodit" druhého a získat tím prospěch, je však cílem každého účastníka trhu. Pokud je takové jednání v souladu s právem, nelze mu nic vyčítat. Zákon však chrání ty, jejichž práva by mohla být porušena či ohrožena. Újma může být povahy buď materiální (nějaká skutečná škoda, ušlý zisk), nebo nemateriální (pocit křivdy, poškození dobré pověsti). (Kulhánek, 1998). Může znamenat např. odlákání zákazníků, snížení potencionálního zisku atp.

Dalším nutně přítomným prvkem, aby určité jednání mohlo být označeno za nekalosoutěžní, je jeho rozpor s dobrými mravy soutěže. (Kulhánek, 1998). Zpravidla se pod dobrými mravy soutěže rozumí souhrn morálních zásad určujících chování podnikatelů mezi sebou. Jindy se hovoří také o poctivých zvyklostech, podnikatelské korektnosti, slušném chování atd. Tento vágní pojem by bylo možno vyjádřit oním biblickým "co nechceš, aby ti druhí činili, nečiň ty jim". V odborné právní literatuře se lze setkat s různou řadou definic, ale žádná z nich nemůže být dokonalá a pojmově vyčerpávající. Autoři těchto výkladů se shodují v jednom, že otázka dobrých mravů soutěže je otázkou ryze právní, nicméně je nutno připustit i přítomnost určitého etického prvku v nich obsaženého. (Kulhánek, 1998). V tomto případě lze slovní spojení "dobré mravy" chápat i ve smyslu etickém. Teorie dovoluje uvedený institut chápat ve dvojím smyslu podle toho, kam jeho porušení směřuje:

- *Porušení pravidel hospodářské soutěže nekalými praktikami konkurentů* (např. nekalé přesvědčovací techniky),
- *Porušování slušnostních konvencí* (reklama proti dobrému vkusu, reklama jinak nevhodná z hlediska občanských mravů).

Dobré mravy soutěže nelze ztotožňovat s pouhými dobrými mravy, pokud se jimi myslí to, co se běžně označuje jako zdvořilost, kultivovanost atp. Řečeno jinak, generální klausule proti nekalé soutěži nehodlá zbavit podnikatele jejich přirozených vlastností, k nimž patří i jistá dávka drzosti a agresivity.

Nekalosoutěžní jednání lze rozdělit na jednání, která jsou všeobecně způsobilá oklamat, na jednání zaměřená na poškození určitého podniku a na jednání ohrožující zdraví a životní prostředí. Nekalou soutěží je takto zejména klamavá reklama, klamavé označení zboží a služeb, vyvolání nebezpečí záměny, parazitování na pověsti, podplácení, zlehčování, porušování obchodního tajemství, ohrožování zdraví spotřebitelů a životního prostředí. (Munková, 1992). Slůvko "zejména" uvedené u výčtu jednání, zákonem označených jako nekalosoutěžní naznačuje, že kromě uvedených jednání to mohou být i další výslovně v zákoně neuvedená. Stačí však, že naplňují uvedené znaky jejího obecného vymezení. Jedná se např. o diskriminaci, cenové podbízení, obtěžování zákazníka atp. *Zákon o ochraně hospodářské soutěže upravuje ochranu hospodářské soutěže na trhu. Především jde o ochranu výrobků a výkonů proti jejímu omezování, zkreslování nebo vylučování. Posláním této úpravy je ochrana zdravého a svobodného konkurenčního prostředí na vymezeném trhu proti všem formám narušení soutěže, tedy ochrana existence soutěže a jejích funkcí. Hospodářskou soutěž lze vymezit jako činnost fyzických a právnických osob, případně sdružení těchto osob na relevantním trhu, jejímž cílem je prosadit se v co nejširším rozsahu, předstihnout ostatní soutěžitele a získat na takto vymezeném trhu nejvýhodnější postavení. Jde především o následující typy deformací soutěže:*

- dohody narušující soutěž (včetně kartelových dohod a licenčních smluv),
- zneužití monopolního nebo dominantního postavení,
- spojování podniků,
- zásahy orgánů státní správy a obcí do ekonomiky. (Dedič, 1995, s. 173).

Dohody narušující soutěž jsou obecně vymezeny jako písemné i ústní dohody soutěžitelů, jejich jednání ve vzájemné shodě a rozhodnutí sdružení podnikatelů, které vedou nebo mohou vést k narušení soutěže.

Monopolní postavení znamená, že soutěžitel není vystaven na relevantním trhu soutěži vůbec. Projevuje se výsadním postavením soutěžitele. Samotné vytvoření ekonomicky významného postavení na trhu samo o sobě není zakázáno. Teprve v případě zneužití ekonomicky významného postavení na trhu na úkor ostatních spotřebitelů, nebo veřejného zájmu, může být proveden zásah.

Spojování podniků znamená, že jeden ze soutěžitelů získá právní kontrolu nad druhým. Patří sem sloučení podniků (tzv. fúze), nebo splynutí právnických osob, prodej podniku nebo jeho podstatné části, získání "kontrolního balíku" akcií nebo podílů jiné společnosti, ale také získání možnosti ovlivňovat soutěžní chování jiného subjektu, zejména právo jmenovat rozhodující počet členů představenstva atp. V případě, že spojením podniků přesáhne jejich podíl zákonem stanovenou mez (30 %) na relevantním trhu, je nutno předem vyžádat povolení Ministerstva pro hospodářskou soutěž.

Zásahy orgánů státní správy a obcí, omezující nebo vylučující soutěž i poskytování zjevné podpory jednomu soutěžiteli na úkor jiného jsou zakázány. Dozor nad tím vykonává Úřad pro ochranu hospodářské soutěže.

Normy upravující podmínky a kontrolu podnikání:

Živnostenský zákon upravuje podmínky živnostenského podnikání a kontrolu nad jejich dodržováním. Především definuje, co je to živnost stanovuje podmínky pro získání oprávnění k podnikatelské činnosti a podmínky pro provozování živnosti. Pro případ porušení stanovených podmínek určuje sankce, které jsou diferencované zejména s přihlédnutím k závažnosti, způsobu, době trvání a následkům protiprávních jednání.

Normy upravující úpadek a způsob jeho řešení (insolvenční zákon):

Účelem tzv. Insolventního zákona je řešení úpadku či hrozícího úpadku dlužníka soudním řízením některým ze stanovených způsobů tak, aby došlo k uspořádání majetkových vztahů k osobám dotčeným dlužníkovým úpadkem nebo hrozícím úpadkem a k co nejvyššímu a zásadně poměrnému uspokojení dlužníkových věřitelů a oddlužení dlužníka. Je-li dlužník v úpadku, lze u krajského soudu za stanovených podmínek zahájit insolvenční řízení. Zahájení insolventního řízení má důležité účinky zejména v otázkách dalšího nakládání s majetkem, kde veškerá práva přecházejí na insolventního správce a další právní úkony úpadce vůči konkrétním věřitelům jsou neúčinné.

Etické normy

Uplatnění firmy ve společnosti, v níž působí, závisí na tom, zda tato společnost akceptuje způsob jejího fungování. Proto chování firem musí splňovat určitý standard, který je srovnatelný s tím, který je předpokládán u jednotlivce. Zkušenosti zejména z vyspělých zemí po-

tvrzují, že tyto nároky jsou zpravidla širší než pouhé dodržování zákonů. Podnikání je proces, v jehož průběhu se neustále rozhoduje o významných i méně významných záležitostech. Přitom každé větší rozhodnutí má vedle stránky výrobní, technické nebo ekonomické (co a jak vyrábět), také prvky etické (důsledky pro zaměstnance, ekologické důsledky atp.), (Bakičová, 1995). Mnohé organizace vyjadřují hodnoty, kterými se řídí v podnikání, ve formě zřetelného prohlášení, kterým se hlásí ke kvalitě svých výrobků a služeb, k bezpečí zákazníků, k problémům svých zaměstnanců. Takováto deklaráce hodnot často vychází z poslání organizace a udává, kam tato směřuje. Poskytuje náhled, jak organizace pohlíží na etické otázky ve vztahu k zásadám řídícím její činnost, vytyčuje principy, které řídí činnost organizace. Tyto dokumenty obvykle patří do kategorie *firemní krédo*, *deklaráce hodnot*, *etické kodexy*.

Výraz kodex pochází z latiny a rozumí se jím základní zákon v určité oblasti. Jindy kodex znamená souhrn zákonů a pravidel určité země. Vedle toho kodexem může být i jakýkoli soubor pravidel, daných zásad nebo norem. Výraz kodex se vyskytuje buď samostatně, nebo ve spojení s charakteristickou činností, jíž se týká (Šroněk, 1995). Jaký je vztah zákonů a kodexů? Zákon závazně upravuje určité činnosti nezbytné pro chod a rozvoj veřejného života. Zároveň dává státu pravomoci k jejich dodržování. Kodexy obvykle navazují na zákony, a to tam, kde zákonná úprava není nezbytná.

Krédo vytyčuje etickou odpovědnost organizace vůči zainteresovaným (zaměstnancům, zákazníkům, veřejnosti, podílníkům). Skládá se obvykle z několika odstavců formulujících etický postoj organizace. Firemní kréda poskytují měřítko vyspělosti kultury dané organizace a soudržnosti. V organizaci musí vládnout duch komunikativnosti, pokud se mají ideály v krédu vyjádřené skutečně rozšířit. Často se objevují názory, že obvykle kréda nejsou dostatečně přesná, aby mohla být vodítkem pro velké nadnárodní společnosti, které se potýkají s komplexními etickými problémy.

Mnohá z těchto vyhlášení jsou zajisté určena pouze pro vytváření příznivého obrazu organizace na veřejnosti, ale stále více firem začíná těmto otázkám věnovat vážnou pozornost. Demonstrují tak svůj vztah k etice jak zavedením etických prohlášení, tak i tím, že je užívají jako vodítko pro každodenní rozhodování. Kodexy představují také důležitý nástroj řízení. Neslouží jen k napomáhání při každodenním rozhodování, lze je také využít k posilování etického podvědomí zaměstnanců, ke zvyšování důvěry zákazníků, dodavatelů, odběratelů, ostatních obchodních partnerů v čestné jednání příslušné firmy. Zahraniční zkušenosti uka-

zují, že je užitečné stanovit určité pokyny zaměstnancům, jak se chovat v každodenních provozních situacích. To ale nestačí. Vlastní proces vytváření etického kodexu nutí vedení firmy k zamyšlení se nad způsobem, jakým podnik funguje, jaký je jeho poměr ke společenskému okolí, jak jsou podnikem uznávány hodnoty v dané společnosti uznávané.

Dodržování, závaznost a specifika norem

Dlužník, který v dobách středověku nesplácel své dluhy, byl přiveden na pranýř. Ten již dnes patří minulosti. Ale středověké podnikatelské praktiky přetrvávají. Náš právní řád se snaží takové podnikatelské aktivity postihovat, respektive dává poškozeným možnost domáhat se svých práv za pomoci státního donucení. Podnikatelé se sami dělí na poctivé, zachovávající právní normy, a „chytré“, kteří se tím nezdržují a „jedou“ a hlavně ty poctivé „předjíždějí“. Zde je nutno si připomenout jednu zásadní věc. Ten, kdo neplní své závazky, využívá ekonomický potenciál jiných a šetří tak vlastní prostředky, které by jinak musel vynaložit například na pořízení bankovního úvěru. Tím získává oproti jiným neoprávněnou výhodu.

Příčiny, které vedou k eticky problematickým jednáním v podnikání, lze definovat jako:

- systémový tlak,
- bariéry organizační struktury,
- organizační kultura
- a *chování manažerů*”. (Steinmann et Lohr, 1995, s. 23–40)

Systémový tlak, je v tržní ekonomice tak silný, že dlouhodobé přežití podniků v ostré konkurenci je zajištěno pouze kalkulací ostře orientovanou na zisk. Jinak řečeno, pro etické úvahy nezůstává v tvrdém obchodním světě žádný prostor. Systémový tlak svádí k tomu, aby se získávaly konkurenční přednosti zejména v situacích, kdy je ohrožena existence firmy, odsunutím morálních principů.

Bariéry organizační struktury přicházejí v úvahu při plnění podnikových úkolů založených na dělbě práce. Organizační struktura musí dbát na diferenciaci představovanou dělbou práce a integraci jako syntézu společných podnikových úkolů. Popisy pracovních míst v ní uvedené, by měly být výzvou k jednání. Jsou však také výrazem všeobecné selektivity orga-

nizátorských pravidel pro zaměstnance. Na jedné straně předepisují, co má pracovník konat a současně s tím na straně druhé odhalují, co pracovník na uvedeném dělat nemá. Každý pracovník je pak povinen fungovat nikoliv jako osobnost, ale pouze jako nositel úkolů, čímž jsou dávány bariery systému pro etické chování. Rovněž organizační kultura, neplní-li své funkce, patří k důvodům neetického jednání v činnosti firmy. Manažeři by měli mít představu, jaká kulturní identita, ve formě společné představy hodnot příslušníků firmy, příznivě ovlivní ekonomiku podniku. Takovéto představy by pak měly být ve firmě prostřednictvím podnikové kultury zapracovány tak, aby je jednotliví členové firmy přijali za vlastní. Dalším z možných příčin neetického chování podniků a firem je také v chování manažerů, vedoucích pracovníků, zejména těch, kteří určují směr podnikové politiky. Jejich chování je často vzorem pro ostatní členy organizace. Zde se opětovně v jednání těchto lidí setkáváme s názory, že pro zachování firmy a dosažení zisku je možné vše, není možné se vyhnout křivdě a také názory zejména mladších manažerů, kteří prosazují myšlenky, užít si, zpříjemnit si život, pokud to jinak nejde i neetickými praktikami. Kvůli vlastní kariéře neváhají porušovat například předpisy o bezpečnosti práce na pracovištích za účelem snížení nákladů, nebo nerespektovat ekologické požadavky.

Tyto argumenty jsou dále podpořeny zejména nedostatky v zákonné úpravě v oblasti obchodního, finančního, správního a dalších právních odvětví. Pokud jsou tyto právní úpravy nepřehledné, špatně formulované, nejasné a mezerovité a pokud některé právní normy zcela chybějí, vzniká právní prostředí, v němž se daří nejen neetickému chování, ale také hospodářské kriminalitě a šedé ekonomice. Takové prostředí skýtá řadu možností ke kriminálním aktivitám a naopak nedává náležitou právní jistotu poctivým podnikatelům. Hovoříme-li o mezerách v právu, máme na mysli nedostatek právního systému, který spočívá v tom, že právní řád neposkytuje normativní informace, které by poskytovat měl (Weinberger, 1995, s. 171). Existence tohoto stavu má rozličné příčiny a souvislosti. Mezery v právu tvoří případy, kdy při aplikaci práva narážíme na normativní neurčitost, kterou nelze odstranit výkladem práva. Při realizaci práva mohou nastat situace vyžadující normativní rozhodnutí, která nejsou v zákoně předvídána. Mezerovitost může existovat také v případě rozporných nebo protichůdných právních ustanovení. Rovněž dodatečně se vyskytující okolnosti, jimž zákonodárce nevěnoval pozornost, mohou být příčinou mezer.

Právní řád neobsahuje pouze pravidla chování. Konstituuje také aparát stanovující opatření k zachování právního řádu a záruky jeho dodržování. Právo je systémem norem spoje-

ných s organizovaným donucením. Nejen právo, ale i jiné normativní systémy upravují následky porušení norem. Pouze právo je však vybaveno zvláštním druhem donucení, totiž donucením organizovaným. To se vyznačuje následujícími znaky:

- normativně je předem určeno, která donucovací opatření mohou být stanovena jako následek porušení práva,
- donucovací opatření mohou být ukládána pouze na základě právem upraveného postupu,
- existují specializované státní orgány, které donucovací opatření ukládají a vykonávají. (Weinberger, 1995, s. 22)

Sankcemi jsou tresty, preventivní opatření a výkon donucení (exekuce).

Jak bylo řečeno, existují právní normy, které regulují podnikatelskou činnost. Ale pro svou universálnost nemohou postihnout složitost a rozmanitost všech možných konfliktů. Spoléhání pouze na zákony není zárukou, že vše v této oblasti bude v pořádku. A proto je nutná ještě další možnost regulace, regulace pomocí etických norem přijatých jednotlivci, podniky, komorami atd. Jak je tomu například se závazností a účinností etického kodexu firmy či komory? Prvotním předpokladem účinnosti kodexu je jeho podpora velkou většinou zaměstnanců. Ti by v něm měli spatřovat především pracovní pomůcku k řešení vzniklých konfliktů, ale také zároveň ochranu svých práv proti případnému nesprávnému postupu managementu. Dalším předpokladem účinnosti kodexu je jeho soustavná aplikace, zdůrazňování jeho významu, pravidelné vyhodnocování. Velkou autoritou se stávají přijaté sankce, které následují za porušení přijatých norem. Ty mohou mít formu finančního postihu, přeložení na jiné místo, výpovědi atp. Motivační stránkou však může být i pozitivní stránka kodexu spočívající v odměňování, funkčním postupu a v podobných odměnách za konkrétní výsledky zlepšování spolupráce, mezilidských vztahů, zefektivnění výroby. Etický kodex je morální normou, která není žádným všelékem a nemůže zabránit jakýmkoliv projevům nemorálnosti. Přesto zkušenosti zejména ze zahraničí napovídají, že se jedná o osvědčený prostředek, zejména pro rychlou základní morální orientaci zaměstnanců.

V morálním a sociologickém smyslu existuje mezi právem a morálkou souhra, nicméně funkce práva se od funkce morálky liší. Právo určuje základní strukturu chování společnosti, výstavbu státních orgánů a systém právního řízení. Tvoří základnu pro veřejně správní funkce a soukromě autonomní právní akty. Jde také o systém spojený s organizovaným donuce-

ním. Funkce morálky je zaměřena na chování jednotlivce, jako samostatně odpovědné individuality. Kromě individuálně autonomní morálky existuje i společenské morální přesvědčení, to znamená společensky institucionalizované názory na to, jak se mají lidé chovat jako morální osobnosti. Uvedené společensko institucionální morální přesvědčení není v mnoha oblastech přesně stanoveno a rovněž v řadě oblastí a v různých společenských vrstvách je nestejně (rozdílné). Neexistuje jediná vše zahrnující morálka, ale pouze morální přesvědčení a hodnocení jednotlivých osob, eventuálně morální přesvědčení jednotlivých skupin. Mezi právem a morálkou existují rozličné vztahy. Právo příležitostně odkazuje na společenskou morálku a morálka může naopak požadovat plnění právních povinností. Člověk hodnotí své právní povinnosti i právo jako celek z hlediska své morálky, svého morálního přesvědčení. Právo platí ne proto, že je morální, ale proto, že je společensky institucionalizované. Svou legitimitu neodvozuje zvenčí, myšleno z jiného systému norem (např. z morálky). Normy společenské morálky v právu platí jen potud, pokud právo na tyto normy odkazuje, ale i v tomto případě pouze v takové interpretaci, která je v souladu s právním systémem. (Weinberger, 1995, s. 61) Právo je považováno za donucovací řád. V morálce hraje donucení nebo trest jen nepodstatnou roli. V obou oblastech však existují sankce jako reakce společnosti na porušení norem. Podstatný rozdíl je v tom, že právní sankce jsou stanoveny v podobě organizovaného donucení, jsou předem normativně určeny a jsou ukládány státním aparátem. Kant charakterizoval rozdíl mezi právem a morálkou tím, že proti sobě postavil legalitu⁸ a moralitu⁹. Legalita jako plnění normy, tedy chování v souladu se zákonem. Přitom nemusí jít o jednání, které vyplývá ze ztotožnění se zákonem. Motivem k němu může být například strach z trestu. O moralitu jde pouze tehdy, určuje-li norma vůli bezprostředně, tedy tak, že jednání je ve vnitřní shodě s normou. (Weinberger, 1995, s. 61).

---

⁸ **Poznámka:** LEGALITA – Ve filosofii práva označení pro politické akty, které se neprohřešují proti žádným platným zákonům a postupům.

⁹ **Poznámka:** MORALITA - Z latinského Moralis – týkající se mravů. Všeobecné označení pro všechny motivy a jednání zaměřené na uskutečňování morálních hodnot, popř. které jsou jimi zdůvodňovány.

Podniková kultura

Podstata, prvky, typy

V předchozích kapitolách bylo pojednáno o etice v podnikání a normách regulujících podnikání. Firmy, které se rozhodly zavádět zásady podnikatelské etiky do podnikatelských činností, k tomuto vytvářejí vnitrofiremní mechanismy. Jejich cílem je omezit nahodilost v rozhodování a usměrňovat etické chování a jednání vedoucích i řadových pracovníků. Dobré etické klima ve firmě, její příznivé hodnocení blízkým okolím vyžaduje prosazování některých zásadních principů. Jedná se zejména o to, aby byl odpovědně stanoven účel daného byznysu, odpovědnost vůči všem, kteří jsou s firmou v nějakém vztahu (zaměstnanci, zákazníci, dodavatelé, konkurenti, veřejnosti atp.) a dále hodnot jako například čestnost, slušnost, spolehlivost, respekt vůči jednotlivcům, majetku atp. Jedním z užitečných nástrojů jak toto zajistit jsou etické kodexy, firemní prohlášení. Pro některé firmy je naopak významnějším nástrojem firemní kultura.

Podniková kultura

Pod pojmem podniková kultura je nutno si představit složitý a komplexní jev, který se poměrně těžko vysvětluje. Mnoha lidmi je tento pojem chápán více méně intuitivně. Často je pojem kultura zaměňován jinými pojmy jako např. identita. V užším pojetí se identita omezuje na takové projevy, jako jsou uniformy, logo, firemní barvy, hlavičkový papír. O toto pojetí nám nejde. Jde o hlubší charakteristiky identity, jimiž jsou hodnoty, názory, filosofie, postoje, historie, charakter technologie, vlastnictví, vedoucí osobnosti atp. Pro identitu firmy mají zcela zásadní význam důvěra a důvěryhodnost. Důvěra musí být založena především na transparentnosti a integritě. Pod pojmem integrita je skryto respektování norem, které si jedinec nebo organizace sama stanovila (přijala), protože se s nimi ztotožňuje (právní normy, etické kodexy). Je budována na základních prvcích, jako jsou legitimita, legálnost, spravedlnost, upřímnost

Základní stavební prvky podnikové kultury tvoří etické hodnoty a normy. Firemní etika nezávisí pouze na hodnotách vedení firmy a jejích zaměstnanců, ale také na hodnotách všeobecně, v daném čase uznávaných širším společenstvím lidí. Do značné míry je determinována také etikou hospodářského a politického systému, které se vzájemně ovlivňují. Dotýká se všech lidí, kteří jsou s ní v kontaktu, tedy zaměstnanců, zákazníků, odběratelů, dodavatelů, věřitelů a dalších osob. Působí na ni přímé i nepřímé okolí podniku a vzájemně se více či méně ovlivňují. Vlastní podobu podnikové kultury určují lidé a ta na ně zpětně působí a ovlivňuje je. Pojem podniková kultura v sobě skrývá neměnné, relativně vžitě hodnotové vztahy vůči firmě, jejím výrobkům, službám, značce atp. Představuje pro podnikatele "návod" jak např.:

- vést spolupracovníky a dbát o jejich rozvoj a perspektivu,
- vyřizovat reklamace ke spokojenosti zákazníků,
- zabezpečit kvalitu produkce,
- vytvářet typický design výrobků. (Stýblo, 1994, s. 49)

Mezi faktory dále určující podnikovou kulturu patří prestiž a postavení firmy v obchodním světě a na veřejnosti, úroveň mezilidských vztahů, sociálního klimatu, pracovních podmínek pracovního prostředí, organizační a mzdový systém, úroveň práce, kvalita sociální politiky, sociální opatření a vymoženosti, styly řízení a vedení a spokojenost zaměstnanců. Podniková kultura se nepředepisuje, nenařizuje, ani se předem nevypracovává ve strategii. Zrovna tak nemůže být exaktně změřena. Existuje a vzniká na trhu a pod jeho vlivem. (Moderní řízení, 1996, č. 4, s. 71-73). Podle její úrovně můžeme určovat a stupňovat výši požadavků a míru náročností kladených na jednotlivé zaměstnance viz příloha č. 4. Působí na personál jako normativní faktor chování a jednání, tedy i práce, vystupování, aktivity, sounáležitosti a vztahu k firmě. Je určována tradicí, zvyklostmi, image, lidskými zdroji, vzděláním zaměstnanců, stylem řídicí práce, vedení, morálními normami. Zaměstnanci s ní a s jejím významem a přínosem pro ně samé mají být seznámeni zejména vzhledem k tomu, že se téměř každodenně podílejí na její realizaci. Důležité je zjistit, zda si zaměstnanci uvědomují její význam pro prosperitu podniku a pro veřejnost. Není-li tomu tak, je žádoucí přijmout patřičná opatření k nápravě.

V odborné literatuře lze najít dvě krajní polohy tvorby podnikové kultury:

- Podniková kultura jako výsledek spontánního chování lidí uvnitř firmy, v přímém a nepřímém okolí (směsice návyků a pravidel chování, která se reguluje jaksi automaticky na základě vnějších a vnitřních vlivů, vědomě ji nelze regulovat a usměrňovat).
- Podniková kultura jako výsledek cíleného snažení a působení managementu na zaměstnance a okolí mající vliv na firmu.

Jedná se tedy o dvě krajní polohy chápání tvorby podnikové kultury. Skutečně prakticky použitelné řešení se nachází někde uprostřed těchto krajních poloh. To znamená, že je určitým kompromisem mezi spontánně tvořenou podnikovou kulturou a kulturou řízenou managementem. Existuje ve formě společně sdílených firemních cílů, hodnot a norem, které vznikají a vyvíjejí se jednak spontánně a jednak cíleně ovlivňováním managementem v rámci dlouhodobé interakce a komunikace mezi členy daného sociokulturního společenství. Na vysvětlení pojmu podniková kultura lze v literatuře nalézt celou řadu definic např.: „*Podniková kultura je soubor určitých hodnotových dimenzí a charakteristik, které jsou vlastní jedné skupině lidí, a kterými se tato skupina odlišuje od ostatních společenství. Jde o přijatá pravidla chování, sdílené názory, postoje, metody práce a techniky řízení a zároveň o projevy této skupiny vůči vnějšímu okolí*“ (Pražská et Jindra, 2002, s. 91). Podnikovou kulturu bychom mohli vyjádřit jako jakýsi průnik hodnot norem a postojů zaměstnanců a managementu. Tím vzniká souhrn nadindividuálních hodnot a norem, který je společný všem členům daného sociálně kulturního společenství (firmy, podniku). Tento souhrn (cíle, hodnoty, normy) vzniká v procesu interpersonálních vztahů a komunikace mezi pracovníky, mezi pracovníky a managementem. Každý člověk si vybírá (pokud má tuto možnost) účast v jednotlivých sociokulturních společnostech podle míry identifikace s hodnotami a normami daného společenství. Čím jsou bližší nebo dokonce shodné osobní normy s hodnotami a normami společenství, tím přirozenější a loajálnější je jeho vztah k firmě, a tím roste jeho angažovanost ve prospěch firmy v důsledku většího uspokojování z naplňování vlastních hodnot. Měla by všem pracovníkům dávat jasně a srozumitelně najevo, jaké chování je v rámci firmy přípustné, jaké chování se toleruje, jaké chování je nepřijatelné. Je vlastně produktem skupinové zkušenosti a může tudíž existovat jen u organizací s určitou historií. Kultura je výsledkem procesu učení se, vyvíjí se s novými zkušenostmi. Ovlivňuje většinu aspektů organizace: strategii, strukturu, mechanismy kontroly a odměňování, způsob vzájemného chování vůči členům atp. Podniková kultura stejně ja-

ko každá kultura je charakterizována svými prvky, které ji odlišují od ostatních. Za hlavní elementy kultury (o nichž a kolem nichž si organizace vytváří zmiňované vnitřní předpoklady) lze považovat zejména *prostředí*, v němž firma operuje, *hodnoty a ideje*, *symboly*, *hrdin*, *neformální komunikaci a komunikační kanály*.

Politické a ekonomické prostředí dané země a kulturní tradice národa má největší vliv na vytváření firemní kultury. Dalším podstatným faktorem je postavení na trhu, tj. vyrábí firma výrobky nebo služby, je prodejcem, provádí výzkum, zabývá se kontrolou apod. Firma se tak dostává do různých situací na trhu, což zvýrazňuje různé aktivity.

Ideje a hodnoty jsou základním prvkem každé kultury. Ideje ve své nemateriální podobě, které si každý jedinec vytváří nebo přejímá, dávají smysl veškerému jejich jednání. Hodnoty mohou být materiální nebo nemateriální povahy a vyjadřují, o co dané společenství nebo jedinec usiluje. (Nový, 1996, s. 13). Vyjadřují, co je dobré nebo špatné, co je morální nebo nemorální. V silné podnikové kultuře jsou základní hodnoty sdíleny všemi pracovníky. Za hodnoty můžeme považovat například kvalitu, spolehlivost, ochotu, čestnost atp. Osobní a firemní hodnoty by měly být navzájem propojeny a provázány.

Symboly, tedy slova, předměty, gesta, jejichž význam je odvozen ze zvyků. Na firemní úrovni zahrnují zejména způsob oslovování, oblékání, slang, zvyky. Symboly mohou být v podobě verbální (řeč, historky, mýty...), jako symbolická jednání (obyčejně, rituály, ceremoniály, projevy úcty) a také jako symbolické artefakty (firemní logo, barvy, architektura...). Základním symbolem, kterým firma oslovuje zákazníka, je její logo - firemní znak. Dalším druhem jsou tzv. statusové symboly. Jedná se o symboly, které vyjadřují sociální postavení pracovníka v rámci firemní hierarchie. Pracovní pozici lze rozeznat nejen podle jejího názvu (prezident společnosti, soustružník), ale také podle materiálního zázemí, které odpovídá dané pozici (služební automobil, mobilní telefon, vybavení kanceláře, mzdové ohodnocení atp.) viz příloha č. 5.

Hrdinové jsou lidé, kteří personifikují hlavní názory a přesvědčení organizace a jsou jakýmsi vzory pro zaměstnance, kteří by se měli řídit jejich příklady. Jedná se o skutečné nebo imaginární osoby, které slouží v systému podnikové kultury jako model ideálního chování. Cílem je mít vzor jak ideálního vedoucího pracovníka, tak i ideálního zaměstnance.

Neformální vnitřní komunikace je projevem neoficiální role jednotlivců a skupin ve firmě. Znamená nejen předávání informací, ale také jejich interpretaci, a tím má zásadní vý-

znam pro prosazování a upevňování vnitřních přesvědčení a postojů. Přitom není podstatné, že jen malá část sdělovaných informací se týká firmy jako takové. Literatura podrobně popisuje různé role, pro něž se používají výstižné názvy: vypravěči příběhů, mravokárci neboli strážci uznávaných hodnot, našeptávači, špioni atp. Tato neformální síť je velmi mocná a pro úspěšnou organizaci je důležité, aby ji vedoucí pracovník měl na své straně a měl k ní přístup.

Členění a změna podnikové kultury

Podle míry vlivu, kterou mají na fungování firmy, členíme podnikovou kulturu na slabou a silnou. Slabá podniková kultura je charakteristická tím, že má pouze zanedbatelný vliv na chování pracovníků. Naproti tomu silná podniková kultura má výrazný vliv na chování pracovníků. K posouzení, zda se skutečně jedná o silnou podnikovou kulturu, by měly být naplněny určité charakteristické znaky:

- podniková kultura zahrnuje pouze vzájemně se doplňující a podporující prvky a principy, které vedou k naplnění strategických cílů,
- prvky a principy podnikové kultury jsou jasně a srozumitelně sděleny a vysvětleny všem pracovníkům firmy,
- prvky a principy podnikové kultury jsou součástí všech vnitřních i vnějších aktivit firmy,
- podniková kultura se stala přirozenou součástí myšlení a chování všech pracovníků
- firmy, nebo alespoň jejich většiny, projevuje se jejich spontánní týmovou spoluprací k naplnění firemních cílů,
- vedoucí pracovníci jsou schopni vysvětlit podřízeným cíle firmy, získat jejich důvěru a podporu,
- v dlouhodobém kontextu dochází k vytvoření pozitivního postoje zaměstnance ve vztahu zaměstnanec-firma, k pocitům sounáležitosti a loajality,
- ztotožnění s podnikovou kulturou je motivováno, odměňováno, v opačném případě sankcionováno.

Většina odborných publikací uvádí, že silná podniková kultura má pozitivní roli pro efektivní organizaci řízení firmy. Dochází k efektivní komunikaci uvnitř firmy, která minimalizuje nedorozumění a konflikty. Vede k identifikaci zaměstnanců s firemními cíli, což vede k jejich efektivnímu prosazení i plnění. Snižují se nároky na kontrolu zaměstnanců. Silná podniková kultura však může mít i negativní rysy. Špatně nasměrovaná může všechny vést špatným směrem, nebo v případě úspěchu a slávy může vést k sebeuspokojení. Firma přestane reagovat na vnější okolí a uzavře se. Tím dochází k přerušení zpětné vazby, následuje stagnace, případně úpadek. V otázce vlivu silné podnikové kultury se autoři shodují v tom, že nezáleží na silné kultuře podniku, ale na zdravé kultuře, která dává jasný pojem o postavení podniku, rozlišuje hlavní hodnoty od méně důležitých a podporuje přizpůsobivost. (Moderní řízení, 1993, č. 1).

Podniková kultura je dynamická, podléhá změnám v souvislosti s nutností reagovat na změny podmínek v souvislosti se změnou priorit a podnikatelských cílů. Má však také svou tradici a přirozený vývoj, proto její změnu nelze nařídit a snažit se ji ihned realizovat. O změnu se musí usilovat dlouhodobě, opatrně a s citem. Dobrý management usiluje o vědomé a žádané změny vnitřních cílů a hodnot, stylu řízení, pravidel, způsobů jednání a dalších znaků, které spoluutvářejí podnikovou kulturu. Existují dva krajní názory na možnost změny podnikové kultury. První, že podnikovou kulturu může management bez větších problémů cílevědomě měnit a druhý, že podniková kultura je objektivní nezávislá veličina, která má svůj vlastní vývoj a nelze ji tedy měnit. Nejblíže realitě bude něco mezi těmito krajními póly, a sice že kultura má svůj vlastní vývoj a tradici, ale tu mohou manažeři do určité míry ovlivňovat. Změnu však nelze provést jednorázově ze dne na den, ale postupným cíleným začleňováním nových prvků do její struktury, které povedou k lepšímu naplnění podnikových cílů. Pokud tedy podnikovou kulturu měnit lze, musíme se ptát také v jakém rozsahu, jakými prostředky a v jakém časovém horizontu.

Teoretické názory nahlíží na změnu podnikové kultury z pohledu stylu řízení a ovlivňování zaměstnanců firmy v jeho materiální či nemateriální podobě. První názor vidí materiální podobu podnikové kultury vyjádřenou v podobě právních, organizačních, ekonomických a sociálních norem a předpisů, které slouží jako nástroj řízení firmy. Takto chápanou podnikovou kulturu lze měnit poměrně snadno a rychle. Tato metoda neklade velké nároky na schopnosti manažerů při práci se zaměstnanci. Tvorba či změna podnikové kultury je realizovaná pomocí tvorby a úpravy vnitropodnikových směrnic, norem a pravidel chová-

ní, při současné masívní prezentaci symbolů firmy jako jsou firemní barvy, loga, hesla atd. Takto utvářená podniková kultura je povrchní. Je násilně prosazovaná vedením firmy a pouze formálně respektovaná zaměstnanci dané firmy. V krajním případě může dojít až k tichému bojkotu prosazované kultury zaměstnanci, což má za následek spontánní vznik silných subkultur, případně opozičních kultur, jejichž principy jsou v přímém rozporu s danou kulturou. Řízení takovéto firmy se tedy stává neefektivním z důvodu nepředvídatelnosti chování. Druhý názor chápe podnikovou kulturu jako nemateriální veličinu. V tomto modelu se velká odpovědnost za tvorbu a rozvoj žádoucí podnikové kultury klade na managery. Právě oni musí ovlivňovat pracovní jednání a motivaci pracovníků firmy. Tomu musí odpovídat také jejich styl personálního řízení. Čím kvalitnější je práce managementu s lidmi, jako je např. přesvědčivost jednání, osobní příklad, argumentace podložená fakty, osobní přístup, uplatňování psychologických prvků při jednání se zaměstnanci, dodržování základních etických hodnot a norem atd., tím silnější bude daná kultura a menší potřeba norem a předpisů určujících detailní postup každé aktivity ve firmě. Tak vzniká jednotná a zdravá podniková kultura s velkou mírou loajality a identifikace zaměstnanců s firemními cíli, vytvářející pozitivní sociální klima pro plnění strategických úkolů.

Jako možné nástroje k pozitivnímu ovlivňování PK lze uvést:

- Ovlivňování, resp. vědomé vytváření podnikových zvyklostí, krédo firmy, posilování neformální atmosféry, investování do lidí na výchovu a výcvik, respektování morálních norem v každodenní práci, konstruktivní jednání, včasná informovanost.
- Prostřednictvím organizačních nástrojů podnikání - volba vhodné elastické struktury, její decentralizace, delegování odpovědnosti a pravomocí na jednotlivé články firmy, stanovení jasných kritérií výkonů jako měřítek pro posuzování efektivnosti jednotlivých zaměstnanců, přímé zpětnovazební informace o docilování stanovených výkonů, odměňování nezávislé na výkonech atp.

Na vytváření podnikové kultury a na chování zaměstnanců má značný vliv chování a dodržování podnikatelské etiky zejména vedením, manažerů. Slušnost, poctivost, dodržování slibů a smluv, zákonů a další hodnoty by měly být vlastní především jim, neboť jsou první vizitkou serióznosti firmy, mají vliv na ostatní činnosti. Rovněž při změnách podnikové kultury sehrává management rozhodující roli, a to hlavně top management. Důležitou roli

zde hrají také některá další oddělení, jako personální, marketingové či oddělení public relations. Otázka transformace podnikové kultury by neměla být výlučně záležitostí vedení firmy bez potřeby konzultace tohoto řešení se zaměstnanci či poradenskými firmami. V uvedeném případě nastanou problémy při pokusech o její realizaci. Zjistí se, že takto formulovanou podnikovou kulturu nelze prosadit vzhledem k rozporům s dosavadní podnikovou kulturou, nebo že není přijatelná vzhledem k zájmům určité skupiny pracovníků, jichž se změny bezprostředně dotýkají. Další z možností je založit tvorbu nebo změnu podnikové kultury na výzkumném procesu ve firmě, který je realizován týmem pracovníků převážně střední úrovně řízení a odborných pracovišť. Takto vytvořený tým sestaví návrh nové žádoucí podnikové kultury, a to implementací nových prvků, které by měly vést k efektivnímu naplnění strategie firmy a jejích cílů, do stávající podnikové kultury. Tento návrh je pak diskutován a schvalován na úrovni vedení firmy. Takto vytvořená podniková kultura je v praxi snadněji prosaditelná a akceptovatelná zaměstnanci, protože lépe odráží reálnou situaci ve firmě. Nejdemokratičtější postupem tvorby či změny podnikové kultury je ten, kdy je tvorbou nové podnikové kultury pověřen tým pracovníků různých profesí a různého postavení v organizační hierarchii firmy, který v průběhu tvorby nové koncepce podnikové kultury konzultuje své kroky jak se zaměstnanci firmy, tak také s vybranými odborníky či poradenskými firmami zabývajícími se touto oblastí.¹⁰ Změna podnikové kultury je nesnadný, dlouhodobý úkol. Její posun správným směrem se projeví i změnou celého podnikatelského prostředí.

Motivace a stimulace lidí v rámci podnikové kultury

Podniková kultura má značný vliv na motivaci a stimulaci pracovníků. Zdravá podniková kultura s vysokou mírou přirozené identifikace pracovníků zvyšuje jejich spokojenost a zároveň je stimuluje k vyšší efektivitě práce, k loajalitě k firmě, a tím i k dodržování přijatých hodnot. Motivace vychází z vědomých nebo podvědomých potřeb a přání člověka. Základem naší přirozenosti není potřeba pracovat, a tím vytvářet užitečné hmotné statky. Pro většinu lidí je typická pouze potřeba být nějak činný, aktivní. K aktivitě, při níž jsou vytvářeny užitečné hmotné statky, musí být lidé motivováni. Základním nástrojem aktivizace je touha uspokojovat potřeby. Zde můžeme připomenout například známou Maslowovu pyra-

---

¹⁰ Základní prvky změny podnikové kultury jsou uvedeny v příloze č. 7.

midu lidských potřeb uvedenou v příloze č. 8, která rozeznává pět úrovní potřeb člověka. (Fiedler, 1996). Obecně můžeme motivaci chápat jako určitý řetězec vzájemně se podmiňujících akcí a stavů, jejichž konečným důsledkem je uspokojení určité potřeby. Řetězec je dán posloupností následujících prvků. Pocit určité potřeby vyvolá odpovídající přání nebo cíle vytvářející napětí (z důvodu nesplněných cílů), které vyvolá aktivity vedoucí ke splnění cílů, čímž vznikne uspokojení z naplnění přání nebo cílů. (Kontz et Weizich, 1993, s. 441). Člověk, který má dlouhodobý pocit neuspokojení základních fyziologických potřeb, je pracovním motivován především penězi, které mu umožňují odstranit pocíťovaný nedostatek. Vyšší motivační úrovně jsou pro něj druhotné. Školení o ušlechtilosti firemních cílů, o možnostech seberealizace považuje za mlácení slámy, pokud se nedozví, co za to. Ve vyspělých zemích, kde jsou první dvě úrovně potřeb podle Maslowa uspokojeny, je věnována velká pozornost vytváření příležitostí k uspokojování potřeby sounáležitosti, ocenění a seberealizace.

Čeští manažeři byli dlouho zvyklí na direktivní systém řízení a o požadavcích svých zaměstnanců moc vědět nechtěli. Nyní je zde doba, kdy vrcholové vedení bude muset se zaměstnancem mnohem více spolupracovat. Má-li být podnik ziskový, musí se ke splnění tohoto cíle zapojit všichni. To je možné jedině tehdy, když každý zná své místo, svou roli ve firemní strategii a když se cítí součástí podniku. To je nejsilnější motiv. Ztotožnění se s cíli firmy, patří u nás zatím k nejchoulostivějším problémům firemní kultury. Najde-li management způsoby motivace, které vtáhnou do změn v podniku i posledního pracovníka, má vyhráno.

Uplatňování podnikové kultury v některých demokraciích

Je možné chovat se morálně a eticky v prostředí ostré konkurence? Vede konkurence ke společensky žádoucím výsledkům? Podívejme se nejprve na několik pozitivních příkladů ze zahraničí.

Německý model

Jak se tento přístup projevuje v kultuře firem lze sledovat na příkladu firmy Siemens A.G. V Německu existuje značná regulace podnikání jak prostřednictvím legislativy, tak i dalších norem (profesní, odborové atp.) Siemens A.G. (300 000 zaměstnanců v celé řadě zemí světa) se snaží překlenout rozdíly mezi různými ekonomickými a kulturními rozdíly v jednotlivých zemích. Tato firma však nestaví na kodexu chování. Její kultura je založena na odpovědnosti zaměstnanců a důvěry v zaměstnance. Tyto základní předpoklady jsou dále

rozvíjeny s využitím standardů chování, systému interní komunikace, tréninku managementu, seminářů i sociální politice, speciálních koordinátorů pro průmyslovou bezpečnost, ochranu dat, ochranu životního prostředí atp. (Seknička, 2001, s.108). Firma staví na tom, že odpovědnosti zaměstnanců nemůže být dosaženo donucovacími prostředky. Naopak vyžaduje, aby jedinec měl prostor pro vlastní rozhodování, komunikaci. Předpokládá u zaměstnanců povědomost o sociálních otázkách. Právě komunikaci je věnován zvláštní důraz. Nelze požadovat na manažerech, aby kontrolovali každý detail. Musejí spoléhat na odbornost a kvalifikovanost pracovníků, jejich kreativitu, loajalitu a podnikatelské myšlení. Volný tok informací vytváří prostředí otevřenosti, v němž uvedené vlastnosti pracovníků mají pozitivní vliv na konkurenční schopnost firmy. Vzrostly tak nároky na komunikační schopnosti zaměstnanců a na organizaci procesu komunikace. Hlavními rysy komunikační firmy jsou:

- otevřenost (jednat čestně a důvěryhodně, otevřeně, rovnost mezi zaměstnanci),
- jasnost a srozumitelnost (pravdivý obraz, informovanost),
- možnost konzultace (příležitostné kanály pro zpětnou vazbu, výměnu názorů),
- podpora komunikace mezi jednotlivci,
- ujistit se, že druhá strana porozuměla a je také jí rozuměno,
- rychlost. (Seknička, 2001, s.109)

Japonské pojetí

V japonském pojetí je ideálem celoživotní zaměstnání u jedné firmy a kariéra spojená s firmou. Ve vývoji firem lze vyznačit následující stádia:

- *Čistě kapitalistická firma* - Stimuluje rozvoj ekonomiky. Z rozvoje firmy mají prospěch především management a vlastníci. Péče o zaměstnance je na nízké úrovni, což zapříčiňuje vznik častých konfliktů mezi vedením a zaměstnanci.
- Firma, která usiluje o budoucí prosperitu. Nedostatky z prvního stádia jsou odstraňovány tím, že management a zaměstnanci společně usilují o budoucí prosperitu. Na rozdělení zisku se podílejí i zaměstnanci. Lokální komunita zůstává v pozadí. Malá péče je věnována oblasti odpadů, nepříznivého vlivu na životní prostředí, hluk atp.

- *Firma přebírá společenskou odpovědnost ve vztahu ke komunitě.* Firma respektuje zájmy svých podílníků, zákazníků, zaměstnanců, dodavatelů, odběratelů, místní komunity. Cílem je nejen vlastní rozvoj, ale i příspěvek k všeobecné prosperitě a zvyšování blahobytu všech. Pracovat společně pro společné blaho. To je základní idea koncepce „kyeosei“ – strategie zaměřená na vytváření blahobytu. (Seknička, 2001, s. 109). Firma musí být inovativní, nezávislá na vládě a politických stranách a legálně a čestně soupeřit s konkurencí. V tomto pojetí není smyslem konkurence buď zničit, nebo být sám zničen. Konkurence je zde hnacím motorem inovace a firma, která seriózně usiluje o inovaci a má potenciál vyvíjet originální technologie, výrobky nebo služby, by měla být schopna nalézt nějaký segment trhu. Likvidace takovéto firmy nepřináší společnosti jako celku prospěch. To ale neznamená, že tato koncepce poskytuje ochranu neschopným. Jedná se pouze o respekt vůči rivalům, kteří soutěží čestně. Tento koncept zároveň umožňuje kooperaci mezi konkurenty. Tato skutečnost byla důvodem vzniku mnoha nedorozumění, kdy byla interpretována jako ospravedlňování kartelů. Vše se postupně vyjasnilo a tato myšlenka byla začleněna do prvního mezinárodního etického kodexu, který byl přijat členy „Kulatého stolu v Caux“ (viz příloha č. 4).

Spojené státy americké

V USA je poněkud jiný pohled na etiku v působení firmy. Je zde chápána především jako nástroj sebekontroly, který se uplatňuje jak v chování jednotlivců, tak i v chování organizace jako celku. Je zdůrazňována teze, že eticky správné chování je dobré pro byznys. Výsledkem tohoto přístupu pak jsou:

- tréninkové programy pro zaměstnance zahrnující etické programy a programy etického chování,
- zakládání specializovaných pracovišť nebo útvarů pro etiku (institucionalizovaná etika) ve firmách (ethics offices, ethics officers),
- speciální „horké linky“ pro řešení vzniklých problémů s nepřetržitou službou.

Například firma United Technologies (nadmárodní korporace se 170 000 zaměstnanci). Jejich etický kodex je vydáván ve 14 jazycích s uvedením principů a standardů, jimiž se řídí od svého založení v roce 1929. Tím firma usiluje o dosažení integrity v jednání s jednotlivci i zeměmi, kde operuje. (Seknička, 1997, s. 107). Základem dobrého jména a reputace jsou čestnost a vysoké etické standardy chování zaměstnanců na všech úrovních. Nedodržováním přijatých zásad ze strany jedince nebo skupiny může poškodit celou korporaci. To je důvod, proč jsou zaměstnanci povinni se tímto kodexem bezvýhradně řídit. Aby byl tento úkol dodržován, byl vedením firmy vytvořen speciální útvar, jehož úkolem je dozor nad dodržováním přijatého kodexu, vysvětlovat jeho smysl a principy v konkrétních situacích. Tento útvar má zřízeny pobočky ve všech místech, kde operuje (zpravodaje). Dále je u korporace zřízena funkce ombudsmana. Ten na základě informací od zmíněných zpravodajů konzultuje vzniklé pracovní problémy s pracovníky. Je konzultantem, který poskytuje rady, ale je na každém pracovníkovi, aby se rozhodl pro konkrétní postup řešení. Ke vzájemné komunikaci pomáhají „horké linky“, na které lze volat na účet firmy. Nejčastěji řešenými problémy jsou zejména diskriminace na pracovišti, problémy se snižováním stavu pracovníků (propouštění), sexuální obtěžování. Tento systém přináší výhody zejména vedení korporace, protože komunikace s pracovníky je mnohem otevřenější, což přispívá ke včasnému odhalení a vyřešení vzniklých problémů.

Uvedené příklady ukazují různé způsoby při prosazování a uplatňování podnikové kultury v uvedených úspěšných zahraničních firmách. Jak je tomu v českých podnicích ?

Specifika českého a slovenského prostředí

Cílevědomé utváření, posilování a využívání podnikové kultury je přirozenou součástí podnikového řízení v tržním prostředí. V předchozím oddíle uvedené zahraniční příklady potvrzují oprávněnost této mnohokrát teoreticky zdůvodněné teze. V našich podnicích je však tato problematika dosud chápána jako převážně teoretická záležitost. Jaké jsou skutečnosti, které brání docenění a přiměřenému zvládnutí této problematiky? Personální otázky se obvykle nacházejí na samém okraji vedoucích pracovníků, prakticky zcela chybí orientace na cílevědomé a systematické utváření psychologických, sociálně psychologických a sociologických aspektů řídicí činnosti, fungování pracovních slupin a firemní kultury. Naopak je přeceňována váha technologických, organizačních a finančních souvislostí vnitropodnikových dějů v koncepcích řízení a v praktickém každodenním rozhodování. Vzhledem k převažujícímu technickému vzdělání řídicích pracovníků u nás a jejich snahám o doplnění

nezbytných znalostí o fungování podniku v tržní ekonomice, převažují zjednodušené představy o podstatě a fungování všech tzv. měkkých činitelů podnikového řízení, majících převážně psychologický a sociálně-psychologický charakter. (Ekonom, 1995, č. 46). Výklad takových pojmů jako jsou hodnoty, postoje, aspirace a mnohé další jsou nejen individuálně podmíněné, ale mění se právě v závislosti na podnikové realitě, je proto velmi složitý a nebývá správným způsobem pochopen. Podniková kultura je obvykle ztotožňována s její symbolickou rovinou nebo jen s některými jejími prvky, jako je např. firemní oblečení, sociální klima, jednání s klientem. Chybí v ní také ztotožnění s etikou řízení nebo etickými principy podnikání. Základní problémy:

- Podniková kultura není chápána jako jeden z významných a aktivních nástrojů realizace podnikových cílů;
- Absence pochopení její procesuálnosti a proměnlivosti v závislosti na ostatních prvcích vnitropodnikového řízení a v neposlední řadě i společenských procesů mimo podnik.

Otázky podnikové kultury se jeví jako možná zajímavá, ale z pohledu manažerů většiny podniků, luxusní záležitost, která bude řešena, až bude vše ostatní vyřešeno. Tyto postoje manažeři zdůvodňují tvrdou racionalitou trhu, nezbytným pragmatismem v řízení a často i nezbytností upevnění pracovní morálky bez připuštění diskuse druhé strany. Vyhodnocení efektivnosti těchto přístupů v krátkém časovém období jim často dává za pravdu, a tím paradoxně dochází k potvrzení jimi zvolené cesty. Na druhé straně existují i příklady nepřiměřeně velkého nadšení řídicích pracovníků, kteří od fenoménu podniková kultura očekávají vyřešení nejzávažnějších problémů podnikového řízení nebo dokonce samotné existence podniku. Výsledkem je jejich zklamání a poznání, že tyto problémy není sama o sobě podniková kultura schopna vyřešit. Logické zklamání z nenaplněných nepřiměřených očekávání v konečném důsledku jen posiluje nedůvěru a potvrdilo odmítnutí významu humanitárních věd pro podnikové řízení. Řešením je najít přiměřenou míru významu podnikové kultury a zasadit ji do systému vnitropodnikového řízení a do širšího kontextu kulturních diferencí regionu, kde podnik působí. Řada firem, přes svoji dočasnou ekonomickou prosperitu, nemá ujasněnou podnikatelskou koncepci. Chybí základní obrysy vize firmy, podle které by se formovala taková podniková kultura, která by tuto vizi nejen umožnila, ale také aktivně podpořila její realizaci. Z toho rovněž vyplývá, že právě v době, kdy dochází ve firmě

k základním strategickým rozhodnutím a vytváření dlouhodobé koncepce, je nejuvhodnějším okamžikem pro formulování zásad podnikové kultury a stanovení kroků její realizace.

Naše pronikání a současně návrat ke klasickým pravidlům Evropy samozřejmě působí na naši národní psychiku, ale neodstraňuje její specifické rysy. Ztráta národní identity v současných politicko-hospodářských podmínkách v Evropě by nebyla dobrá, ale vlastně ani není možná a ani jí není zapotřebí. Evropanství a národní identita se totiž vůbec navzájem nevylučují, nýbrž se dobře doplňují. Cesta do Evropy a ke světovosti nevede přes potlačení specifických aspektů národní psychiky, nýbrž naopak přes využití jejich pozitivních stránek. V čem lze tedy spatřovat ona specifika naší společnosti, našeho člověka? Čím se lišíme od ostatních? Nepřehlédnutelná je věcnost a dělnost. Určitá počáteční nedůvěra, skepticismus a pochybovačnost. Nelze jej na delší dobu ovlivnit pouze líbivými slovy, je nutno jej přesvědčit kvalitou a solidností. Je pro něj příznačná učenlivost a vynalézavost, schopnost improvizovat. Lidé u nás mají samozřejmě i záporné psychické a charakterové vlastnosti, např. nízký stupeň národní hrdosti, dosti erodovanou pracovní morálku nebo příslovečnou závist. Jaké jsou tedy hlavní rozdíly mezi českými zaměstnanci a zaměstnanci v jiných zemích? Mladí čeští zaměstnanci mají ze škol poměrně vysoké odborné znalosti, ale poněkud jim chybí praktické odborné znalosti. Teprve od roku 1990 mají možnost získat informace kdekoliv ve světě. Ale samozřejmě nějakou dobu trvá, než se s nimi naučí pracovat, využívat je. Mladí lidé tento trend chápou, a většinou pro to něco dělají, ale třeba pro starší ročníky je to často problém. Část lidí u nás pracuje, protože musí a méně je zajímá kvalita toho, co dělají. Je zde patrný určitý nedostatek orientace na zákazníka, nedostatek snahy mu maximálně a kdykoli vyhovět. Zákaznická orientace se v tržním systému vytvářela postupně řadu let. Od roku 1990 je Česká republika součástí tržního světa, a tak jí i její podmínky posuzují zákazníci stejně jako kteroukoli jinou zemi. V Čechách se lidé mnoha věcem pořad teprve učí. V cizině přivedl tlak zákazníků a současně přebytek nabídky firmy k tomu, že se o zákazníka začaly lépe starat. Kdo to nedělá, jen živoří nebo zanikne. V Čechách se zatím zákaznické zaměření nestalo součástí norem chování. Patrně proto, že mnozí lidé nemají vyvinutou ochotu stoprocentně převzít odpovědnost za některé činnosti. Protože převzít funkci je jedna věc a být si vědom, co to vše znamená, je věc druhá. Vlastně to znamená nést odpovědnost za ekonomické důsledky svého rozhodnutí pro firmu. Proto je důležitá péče o zákazníka. Jeho ztráta znamená ztrátu pro firmu, a to nejen peněžní. Nikdo dnes již nechce akceptovat dlouhé čekání, neochotu, nezalost. V takovém případě zákazník hledá lepší službu

a existují firmy, které trvale hledají jak takovým zákazníkům vyhovět. Češi jsou schopni, objeví-li se problém, improvizovat a vyřešit jej. Ale to v dnešní době nestačí. Zaměstnanec v zemi, kde tržní a další související mechanismy fungují, nehledá jen vyřešení tohoto problému, ale také usiluje o to, aby se tento problém v budoucnu neopakoval. Dnešní pracovník by si již neměl klást otázky, proč mám vlastně pracovat více a co za to udělá firma pro mě? Měl by se ptát, co mohu udělat pro firmu a z toho pak odvozovat svá očekávání. Tím začíná jeho ztotožnění se s podnikovou kulturou.

Stav etiky v podnikání je ve světě a u nás dosud značně rozdílný. Etika v podnikání se konstitovala jako samostatný předmět výuky na mnoha vysokých školách v USA, Velké Británii, Francii, Holandsku Švédsku, Japonsku atp. Ve světě se projevují rozdílné přístupy k výuce. Např. francouzská škola zdůrazňuje filosofické aspekty, americká je pragmatičtější a zaměřuje se na řešení případových studií. Japonské přístupy jsou silně ovlivněny kulturními a náboženskými tradicemi země, zatímco ve skandinávských zemích se vychází z ustáleného konsensu mezi podnikatelem a státem i obyvatelstvem a téměř samozřejmým respektováním veřejných zájmů. (Němec, 1996). O propagaci etiky v podnikání usilují i různé mezinárodní etické instituce. Například European Business Ethics Network (EBEN) organizace, která vznikla v roce 1987 z ambice spojit síly sféry podnikatelské a akademické za účelem budování lepší Evropy. (Steinman et Lohr, 1995, s. 9). Povzbuzuje diskusi a výměnu poznatků a informací mezi praktiky a akademickou obcí v otázkách etiky v podnikání. Každoročně pořádá konference, organizuje pravidelná setkání, provádí publikační činnost. V USA je etika v podnikání předmětem zájmu již od 70 let. Již řadu let zde působí Society for Business Ethics, která pořádá konference, vydává časopis Business Ethics Quartely. Další z mezinárodních organizací je International Society of Business Economics and Ethics (ISBEE) se sídlem v Kansas City, která byla založena v roce 1989 po vzoru EBEN. Jejím posláním je usnadnit navazování a upevňování kontaktů mezi všemi, kdo se zajímají o etické dimenze podnikání.

Pro další vývoj u nás je důležité, aby se stále více lidí přesvědčilo, že etické jednání se vyplácí nebo naopak, že neetické jednání bude okolím sankcionováno. V naší zemi je dosud poctivý podnikatel naprosto diskriminován vůči pašerákům, šejdířům, zkrátka těm, kteří nedodržují zákony a záruky, nevypořádávají reklamace, a kteří nejsou nijak postižitelní. Navíc svými cenami jsou ve srovnání a těmi poctivými často dumpingoví. Nemají žádnou režii, nevedou účetnictví, zatajují všechno, co se dá. To je likvidace poctivého podnikání

a poctivého řemesla. Prioritu přece nemohou mít pašeráci, šejdíři a nepoctivci. Jak vyplývá z hodnocení problematiky etiky v podnikání v ČR, provedeného nadací Patriae (Ekonom, 1994, č. 51), na němž se k problematice vyjádřilo množství domácích, ale i zahraničních odborníků, stav podnikatelské morálky v ČR byl většinou z nich označen za zneklidňující. Ať již se jedná o etiku privatizace, o „šedou ekonomiku“, dodržování smluv, kvalitu, ceny, informace, nabídková řízení, o otázky práva a mravnosti atp. V podnikání musí být obsažen také alespoň minimální podíl morálky a etiky. V zákonech nemůže být obsaženo vše. Proto není v silách žádného parlamentu žádné země, aby se lidé chovali mravně.

Zde je namístě zmínit pojem „neviditelná ruka trhu“. Pojem z dějin ekonomie, který je dnes často vysmíván, zesměšňován a zavrhován. Neviditelná ruka trhu se v naší zemi stala synonymem pro hospodářskou politiku, která dovoluje beztrestně krást a v jejímž rámci znamenají peníze víc, než právo. Jde však o smutný omyl. Adam Smith, uvedl pojem neviditelné ruky trhu ve svém Pojednání o původu bohatství národů v roce 1776 takto: *„Když se každý jedinec ze všech sil snaží použít svůj kapitál na podporu domácího průmyslu tak, aby výroba měla co největší hodnotu, pak nutně usiluje o to, aby roční příjmy celé společnosti byly co největší. Ovšemže většinou není jeho úmyslem podporovat veřejný zájem v tom, jak jako v mnohém jiném, jej vede neviditelná ruka trhu, aby podporoval cíl, který neměl vůbec v úmyslu“*. Adam Smith tedy v žádném případě neobhajoval praktiky, které jsou spojovány se jmény jeho některých českých vykladačů. Smith především říkal, že bohatí jednotlivci dohromady vytvářejí bohatou společnost, přestože je ani nenapadne sledovat jakési obtížně definovatelné obecné blaho. Aby ovšem každý mohl nerušeně bohatnout, je nutné, aby nikdo nemohl být beztrestně připraven o majetek. *„Každý smí zcela svobodně prosazovat svůj zájem způsobem, jaký si zvolil, pokud tím neporušuje zákony a spravedlnosti“*., tvrdí Smith. Výkon spravedlnosti je podle Smitha *„povinnost chránit jak jen je možné každého člena společnosti před nespravedlností či útiskem kteréhokoliv jiného člena“*. (Smith, 1776)¹¹ O žádném tunelování nebo korupci zde není ani zmínky. Skutečně svobodný trh vyžaduje, aby alespoň jedna věc nebyla na prodej: spravedlnost. Ani Adam Smith nikdy netvrdil, že trh vyřeší vše a nebyl stoupencem chaotické vlády špinavých peněz, nýbrž svobody a spravedlnosti.

---

¹¹ SMITH, A. An Inquiry into the Nature Causes of the Wealth of Nations (1776). Česky vyšel titul pod názvem: Pojednání o podstatě a původu bohatství národů. Praha: SNPL, 1958.

Je důležité, aby se i naši podnikatelé, zejména mladá generace, seznamovala v rámci studia s kladnými příklady etického podnikání a začala si osvojovat vlastní eticky správný přístup k jejich řešení. Je nezbytné, aby si uvědomili širokou zodpovědnost podnikatelů za učiněná rozhodnutí. Mnohé problémy je nutno řešit nejen vzhledem k nejbližšímu okolí, ale i v širším prostorovém a časovém kontextu. Podnikatelskou etiku nepovažovat za specializovanou disciplínu pro filozofy, ale zařadit ji do výchovných systémů jako interdisciplinární předmět zahrnující nejen etické přístupy, ale také aspekty budoucí odpovědnosti podnikatelů vůči společnosti.

10 Etické kodexy

Tvorba etických kodexů je projevem rozvíjení podnikatelské etiky. Většinou jde o definování pravidel, kterými se hodlá firma řídit ve vztahu ke svým konkurentům, dodavatelům a zákazníkům i pravidla jednání vlastníků, manažerů a zaměstnanců v rámci firmy. Etické kodexy jsou nejrozšířenější v USA a ve Velké Británii. Jsou jedním z typických produktů anglosaského světa. Mezi velkými britskými podniky má podrobný etický kodex přibližně jeden podnik ze čtyř. V USA má v současné době etický kodex více než 90% amerických společností. (Bohatá, 1994). Rozsahem se kodexy pohybují od velikosti několika stránek k objemným brožurám. Etický kodex nebo obdobný dokument objasňující hodnoty a standardy, k nimž se společnost hlásí, nabývá v čase stále na důležitosti. Bývá prvním krokem na cestě k integraci etiky do života společnosti. Organizací, jež se mohou spolehnout, že hodnoty a nepsané standardy budou dodržovány, aniž by existoval nějaký kodex nebo podobný dokument, ubývá. Avšak ani tam, kde jsou zpracovány, není záruka, že budou plnit svoji funkci, zejména nejsou-li veřejně komunikovány, neodrážejí-li specifika jednotlivých odvětví, neobsahují-li sankce. Je nutno, aby pracovníci kodexu rozuměli, aby se s ním ztotožnili. Dodržování musí být monitorováno a sankcionováno. Jen v těchto případech lze očekávat pozitivní působení na chování jednotlivců uvnitř organizace i na chování organizace jako celku. Kodex sám nezaručí etické chování, ale je obtížné takové chování dlouhodobě docilovat, aniž by kodex existoval. V angloamerických zemích jsou kodexy běžnou pracovní pomůckou již po desetiletí. Také v západní Evropě došlo v poslední době k jejich masovému rozšíření. V naší republice jsou stále ještě spíše výjimkou. Je tomu tak zřejmě z neznalosti jejich významu a jejich praktického využití v činnosti podniku. Vedle kodexů firem nebo organizací existují kodexy oborové, přijímané profesními společenstvími (živnostenskými společenstvími, komorami atd.).¹² Tvrzení, že máme již dost morálních norem, příkazů a zákazů neobstojí. Kodex totiž nesmí být jen pouhým opakováním již známých morálních pouček. V tomto případě by byl zbytečný. Jeho specifikum musí být v tom, že v něm uvedené normy se stávají vodítkem, orientací ve speciálních morálních konfliktech a problémech, charakteristických pro daný podnik, v otázkách všeobecné povahy, ale získávají i jiný význam. Svou

---

¹² viz přílohy č. 1 a 2

stručností, komplexností a účelností se stávají jakousi morální směrnicí, iniciátorem hlubšího vědomí a podněcovatelem lepších vzájemných vztahů uvnitř organizace. (Šronek, 1995).

Na rozdíl od jiných institucí byznys nemá vytvořeny žádné formalizované, obecně kontrolovatelné etické standardy, ani žádný osvědčený soubor postupů, které by pomáhaly určovat způsoby, jak by si měly podniky počínat. Firmy, které mají zpracován a zaveden fungující a účinný kodex, mohou ocenit jeho přínosy, které spočívají zejména v:

- přijetí všemi zaměstnanci vytvoří lepší prostředí spolupráce, stanoví přesná pravidla hry,
- zavazuje ty, kteří jej přijali, ať se jedná o řadové pracovníky, nebo management,
- je výzvou a také garantem pro všechny vnější subjekty (konkurenci, odběratele, dodavatele, zákazníky atd.),
- vytváří příznivý image podniku. (Kanský, 1997)

K dalším přednostem patří:

- Kodex dává managementu a zaměstnancům vodítka, nástroj, který jim umožňuje upevňovat firemní kulturu odrážející hodnoty uznávané firmou. Zároveň definuje firemní politiku ve všech možných oblastech a ve vztahu k různým zájmovým skupinám.
- Omezuje subjektivitu a nekonzistentnost v rozhodování.
- Zlepšuje pověst firmy na veřejnosti i u zákazníků.
- Je „ochranou“ organizace při obvinění z neetického jednání či porušování zákona.
- Demonstruje snahu organizace jednat v souladu s platnými a uznávanými normami.
- Zvyšuje loajalitu zaměstnanců, hrdost být zaměstnancem firmy, a tím napomáhá k získávání vysoce kvalitních pracovníků.
- Napomáhá vytvořit příznivé pracovní klima.

- Je důležitým předpokladem účinného vedení, dosahování vysokého standardu v jednání managementu, pozitivně ovlivňuje ostatní zaměstnance.
- Je katalyzátorem pozitivních změn.
- Napomáhá vyjádření zájmů organizace, stanovení cílů i jejich plnění.
- Usnadňuje jednání se zainteresovanými skupinami.
- Napomáhá otevřené komunikaci.
- Zabraňuje nadřizeným, aby od podřízených vyžadovali nesprávné jednání.
- Zvyšuje výkonnost organizace a její konkurenceschopnost, produktivitu.

(Šronek, 1995).

Existují však i námitky proti zpracování etických kodexů. První skupina námitek argumentuje tím, že jde o mrhání časem a energií, že vše je regulováno zákonem a ten je postačující pro každé podnikání. Jiná argumentace spočívá v tom, že kodexy jsou jen krásná slova a fráze. Nakonec řada podnikatelských společností zastává názor, že dobré „public relation“, dobré vnímání společnosti veřejností mají jen malý vliv na změnu chování podniku a jeho zaměstnanců.

Druhá skupina argumentuje tím, že chování jednotlivců na všech úrovních je určováno hodnotami osvojenými si od dětství, které kodexy nemohou změnit, naopak že kodexy podkopávají právo jedince zaujímat vlastní morální postoje. Prvý argument naznačuje, že normy lidského a obchodního jednání mohou být ponechány na vůli státu. Ve skutečnosti však právní řád poskytuje jen nepatrné vodítko, jak řešit konflikty mezi zájmovými skupinami, které se řeší v každodenní praxi

Nedá se ovšem ani předpokládat že se lidi budou vždy chovat eticky, protože je škola, rodina, společnost naučila morálním a etickým postojům a chování. A proto pro vytvoření určité soudržné kultury jednání každé organizace jsou zapotřebí uznané a závazné normy chování společnosti jako celku tak i jednotlivce. (Bohatá, 1994). Etické pravidla však nemají nahradit individuální morální hodnoty, ale mají minimalizovat nejistotu v morálních úsudcích a chránit před jednáním proti etickým postojům firmy.

Přijímání etického kodexu

Často se stává, že k vytvoření etického kodexu dochází až po období, ve kterém došlo k nějakému porušení etických zásad chování, v ovzduší neklidu a chaosu. Vhodnější je naopak přistoupit k jeho tvorbě předem, v klidnějším období, kdy zaměstnanci na všech úrovních se mohou podílet na jeho vytváření a správně pochopit jeho cíl a obsah. Je rozumné, učit se z cizích zkušeností, ne vynalézat již objevené. Přesto je důležité vše přizpůsobit na vlastní specifické podmínky. Je možno použít různé vzory kodexů, z nich vybrat to, co je pro firmu žádoucí, k čemu se chce zavázat. Podstatné je zformulovat vlastní postoj k současným etickým otázkám, který lze časem upravovat a zlepšovat. *Ideální kodex* by měl být komunikován (mezi zaměstnanci i navenek), měl by být dostatečně specifický (být jakýmsi vodítkem), pertinentní (případný pro daný obor), vynutitelný (musí obsahovat sankce) a měl by být neustále revidován (periodicky aktualizován).

Pokud se organizace rozhodne přijmout a vytvořit vlastní etický kodex, měla by při tvorbě jeho obsahu dodržet určité zásady. Přijímaný dokument by neměl objasňovat základní etické a morální hodnoty, všeobecně uznávané hodnoty bez jejich přímé aplikace na daný podnik. Žádná z norem v něm uvedených by neměla překračovat rámec podnikové etiky a zasahovat do soukromí a důstojnosti zaměstnanců. Základní etický smysl a morální význam stačí stručně vyjádřit v úvodu. Kodex může být diferencován podle toho, komu je určen. Může být vypracován jen pro vedoucí pracovníky, pro obchodní představitele anebo je určen všem zaměstnancům. Podle toho se do určité míry mění i stupeň detailnosti věnovaný dílčím problémům. Jeho zavedení by mělo předcházet podrobné objasnění jeho obsahu a smyslu, aby se předešlo možným nedorozuměním. Může obsahovat i jednoznačně formulované zákazy (přijímání úplatků, darů, pohoštění atp.). Je nutné v něm pamatovat i na zákazy všech forem diskriminace uvnitř firmy, zákaz poskytování utajovaných informací charakteru obchodního tajemství atp. Firma má v kodexu jasně převzít příslušnou míru odpovědnosti za jednání firmy jako celku i jednotlivých zaměstnanců vůči svému okolí. Při vypracování vlastního kodexu by mělo být využito zkušeností firem, které již vlastní kodex vypracován mají, a nevymýšlet to, co již vymyšleno bylo. Nejlépe je vyjít z již vypracovaných kodexů úspěšných firem a přepracovat je na vlastní podmínky. Jaké by tedy měly být základní kroky?:

- ujištění se o nutnosti zpracování kodexu pro firmu, vysvětlení jeho přínosu, kladů a záporů, diskuse o jeho specifčnosti, zvláštních nárocích atp.,

- studium a vyhodnocení existujících etických kodexů podniků podobného
- zaměření, převzetí podnětů a příkladů,
- průzkum frekvence a charakteru morálních konfliktů ve vlastní firmě, postoj zaměstnanců a vedení firmy k nim,
- zpracování první varianty, posouzení formulací, sankcí, přijatelnosti,
- psychologický dopad,
- předem dobře připravená seznamovací kampaň (k čemu slouží, čeho se týká, jaký se očekává přínos),
- diskuse o první variantě se všemi zúčastněnými, posouzení připomínek, návrhů, doplňků zpracování přijatých změn,
- zveřejnění etického kodexu, zajištění, aby se s ním seznámil každý zainteresovaný
- pracovník nejlépe podpisem potvrzujícím, že jej bere na vědomí včetně sankcí.
(Kánský, 1997)

V počátku tvorby kodexů byl kladen důraz na zvládnutí dozoru nad uplatňovanými praktikami, později se trend přeorientoval na tvorbu takového prostředí, v němž je neetické jednání těžko představitelné a uskutečnitelné. V současnosti firemní a etická prohlášení procházejí neustálým procesem soustavného revidování. Managementy firem si začínají uvědomovat, že firemní kréda, hodnotové deklaráce, ani etické nebo manažerské kodexy nepředstavují neměnná pravidla, ale naopak je třeba, je revidovat a udržovat tak, aby odrážely proměnlivý a složitý svět konkurence, aby odpovídaly době, ve které fungují. Kodexy by měly obsahovat sankce v případě nedodržení stanovených pravidel. V opačném případě jejich určitá bezzubost může vést k obvinění, že slouží pouze pro public relations. Je třeba se snažit o rozšíření kodexů ke všem zainteresovaným. Přínosem takové širší dostupnosti kodexu je, že veřejně demonstruje oddanost firmy etickým principům.

11 Poznámky k učitelské etice

„POTŘEBUJE UČITELSKÁ PROFESE ETICKÝ KODEX? POKUD ANO, KDO BY HO MĚL VYTVÁŘET?“ Takto zněla v roce 2006 otázka Učitelských novin. Zde je několik odpovědí:

JARMILA DVOŘÁKOVÁ, ZŠ Rozsochy: „Za současné situace si myslím, že ano. Podle mého názoru by ho měli vytvářet zkušení, kvalifikovaní pedagogové. Ti aktivní, kteří se sdružují v asociacích a podobně. Ne politici.“

HANA BOSOVÁ, ZŠ Vídeňská, Rožnov pod Radhoštěm: “Učitel je přece profesionál! Měl by být natolik vzdělaný, aby věděl jak učit a vychovávat. Vytvářet nějaký kodex mi připadá umělé, až příliš autoritativní.“

EVA ŠÍLOVÁ, ZŠ U Sýpek, Kroměříž: “To je velice individuální otázka. Lidé s vysokou emoční inteligencí mnohé věci vycítí, díky této schopnosti se umějí správně rozhodovat i jednat. Ti by etický kodex možná ani nepotřebovali. Dalším lidem ale toto nadání chybí, i když vládnou jiným, pro profesi důležitým talentem. Těm by naopak takový kodex mohl pomoci. Takže by nebylo od věci, kdyby existoval. Buď by se o něj člověk opřel, nebo by ho nepotřeboval. Záleželo by na něm. Ale na druhou stranu, když o tom tak přemýšlím, tohle by přece měly vědět už pedagogické fakulty, když si vybírají z uchazečů. Člověku, který se rozhodl pro dráhu pedagoga, by kvality obsažené v případném kodexu chybět neměly. Pokud tyto předpoklady nemá a přesto studium absolvuje, myslíte, že mu dodatečně nějaký kodex pomůže? Etiku povolání bych řešila už na samém začátku, při jeho volbě a pochopitelně v průběhu studia. Stanovovat tak zásadní pravidla ex post, už mi přijde zbytečné. V minulosti takových kodexů bylo! Tady papír nestačí, buď v sobě člověk etické zásady má, nebo nemá.

MARIE PTÁČKOVÁ, ZŠ Zdounky: “Plně souhlasím s tím, že to je individuální záležitost. Ve školách jsou učitelé s velkým U i ti, kteří šli na pedagogickou fakultu jenom proto, že se tam snáz dostali. Proto bych se přikláněla k tomu, že by etický kodex nezaškodil. Ale jeho vytváření bych rozhodně nenechávala na poslancích. Mnohé školní kolektivy si přece stanovují pravidla chování a jednání. Školní řády, různá desatera. Proč by nebylo možné s etickým kodexem profese začít odspodu, od škol, od zkušených pedagogů? Souhlasím s tím, že by takový kodex učitele měla zohledňovat už vysoká škola při přijímacím řízení. Na tyto kompetence výběr studentů bohužel nastaven není.“

FRANTIŠEK TOMÁŠEK, ZŠ Palachova, Brandýs nad Labem: „Vnímám podobnost učitelské a lékařské profese, a lékaři určitý etický kodex mají. Ostatně i my jsme kdysi při promoci skládali slib. Byl bych pro, aby i naše profese svůj kodex měla, ale jeho obsah si v tomto momentě představit neumím.“

ZDENĚK SOUČEK, ZŠ Libice nad Cidlinou: „Zákony přece určují obecný etický kodex pro všechny občany. Učitel je člověk jako každý jiný, proč by zrovna on měl mít svůj speciální kodex? I když chápu, že kantořina je zaměstnání, kde je tato otázka citlivá. Ale kdo by si osvojil právo učiteli etický kodex předepisovat? Vyčleňovat ho oproti ostatním občanům země. To považuji za základní otázku. Jedině snad kdyby existovala učitelská komora. Rozu-

měl bych tomu, kdyby požadavky vycházely zevnitř profese. Ale rozhodně si nemyslím, že by kodex měl stanovit někdo jiný. Možná kromě zákonodárců. Ale kodex stanovený zákonem - to mi přijde dost silné. Mělo by snad stačit, že učitel dodržuje zákony, vyhlášky a nařízení vlády. Tam je přece stanoveno, jak se má chovat, co si může a nemůže dovolit.

KAREL BÁRTA, ZŠ Žižkova, Turnov: „Podle mne by etický kodex existovat měl. Souvisí to i s absencí etické výchovy na školách, která byla nejen z lavic úspěšně vymýcena. Teď nám etický kodex jako takový chybí ve školách i ve společnosti vůbec. Otázka je, kdo by ho měl zpracovat. Neumím si představit, že by měl kodex schvalovat parlament. Myslím, že by to měl být konsensus lidí, kteří se zúčastňují vzdělávání, chcete-li konsensus profesních asociací. Kdysi jsme iniciovali zákon o pedagogické komoře, bohužel chyběla vůle. Etický kodex učitele by byl jednou z věcí, která by pedagogické komoře vysloveně patřila.“

Je skutečností, že na jedné straně je volání po oficiálním etickém kodexu, na straně druhé je učitelství samo o sobě považováno za takové povolání, které se po etické stránce natolik ustálilo v průběhu století, že psaný kodex ani nepotřebuje. Podívejme se na tuto otázku podrobněji. Vyjděme z konstatování, že značná část profesí vyžaduje nejen odborné znalosti, ale i notnou dávku etiky. Mluvíme tedy o profesní etice, typu aplikované etiky, která se věnuje etickým problémům v určitých profesích jako je lékařství, právo nebo učitelství. Profesní etika se nezaobírá pouze tím, zdali konáme správně nebo špatně, ale poukazuje i na to, proč je důležité se chovat právě tak či onak.

Profesní etika je důležitá hned z několika důvodů: v práci strávíme značnou část svého života jako subjekt profesní etiky; profesní etika se nás nedotýká pouze jako zaměstnanců, ale i klientů (stáváme se objektem profesní etiky). Profesní etika je součástí našich životů a mělo by pro nás být tedy důležité vědět, jak se na pracovišti chovat nejenom ke kolegům, nadřízeným, ale i k našim klientům, v jejichž pozici se můžeme my nebo naši blízcí jednou ocitnout.

Problematické je určit jaké profese zohledňujeme v profesní etice a jakým způsobem vůbec rozlišovat mezi profesí a zaměstnáním. Podle Gluchmana rozlišujeme mezi povoláním/profesí a zaměstnáním. Zatímco do zaměstnání chodí člověk s vidinou finanční odměny, pro povolání jsou specifictí lidé, mající vyšší cíle v porovnání s finanční kompenzací. Gluchman místo označení profesionál používá termín odborník, pod kterým vidí člověka, jenž vykonává svoji práci kvalitně se zapojením všech jeho znalostí a dovedností. (Gluchman, 2014)

Malankievičová tvrdí, že mezi profese řadíme ta povolání, která mají ve společnosti vyšší prestiž a v rámci jejich vykonávání může dojít k chybám s negativním společenským dopadem. Například učitel, který nedostatečně vychovává a vzdělává své žáky, může mít pak na

svědomí neschopné, asociální jedince; lékař, který udělá chybu při operaci, může svému pacientovi zneříjemnit život nebo ho o něj dokonce připravit.

Za profesionála se podle Malankievičové většinou označuje někdo, kdo je se svou prací spojen v tom smyslu, že moc nerozlišuje mezi prací a volným časem; v porovnání s jiným povoláním. Existuje mnoho faktorů, které odlišují profese od běžného povolání jako například: míra zodpovědnosti, seberegulace a autonomie. (Malankievičová, 2008)

Gluchman a Malankievičovou dále poukazují na to, že profese jako pošťák či úředník nejsou spojována s termínem osobnost; zatímco lékař, umělec či učitel ano. Učitelská profese a další profese, které můžeme doplnit termínem osobnost, jsou profese, které jsou označovány za životní poslání a označujeme je jako profese vztahové. Učitelství je stav, který nelze odložit. Učitel je učitelem vždy a za všech okolností.

Sociologové k problematice určení toho, zdali je práce profesí či nikoliv ještě doplňují hlavní rysy ryzí profese:

- a) „expertní teoretické a praktické znalosti nezbytné pro řešení důležitých společenských otázek,
- b) zájem o větší prospěch společnosti,
- c) autonomie v rozhodnutích týkajících se profese,
- d) etický kodex, podle kterého se musí příslušníci profese chovat a mít zodpovědnost,
- e) existence profesní kultury projevující se ve fungování profesní organizace.“ (Vašutová, 2004)

Z tohoto pohledu lze učitelskou práci, byť nesplňuje všechna uvedená kritéria, považovat za profesi. Ačkoliv první dvě kritéria učitelé splňují, třetí kritérium je značně diskutabilní. Největší autonomii mají vysokoškolští učitelé, ale učitelé na středních či základních školách se musí řídit různými školskými dokumenty, od kterých se odvíjí jejich další práce. Čtvrté kritérium učitelská práce také nesplňuje. Stále neexistuje etický kodex, který by byl přijat centrálně všemi školami v České republice. Na vybraných školách ale etické kodexy existují. Každá škola má takovou možnost, jen některé to ale opravdu využijí. Na většině škol se v podstatě předpokládá, že učitelé už z podstaty své práce by měli vědět, co dělat nebo nedělat a jak se chovat v určitých situacích, tak, aby to bylo morálně správné. Pro učitele jsou typické hodnoty jako tolerance, empatie, respekt, přirozená autorita, spravedlnost, tvořivost a schopnost kooperace. S těmito hodnotami by do školy už měli přijít a vést k nim i svoje studenty. Začí-

nající učitelé samozřejmě hodně věcí neví a musí se je naučit. Dá se tedy říct, že s postupem času, s nabývajícím praxí a zkušenostmi se utváří učitelova osobnost a on je tak schopen lépe zvládat problematické situace, které mohou během vykonávání jeho profese nastat. Etické chování učitele je považováno spíše za intimní atribut, který se utváří automaticky s dosažením profesního statusu učitele.

Páté a poslední kritérium učitelé splňují, stejně jako lékaři nebo právníci mají svoji profesní komoru. Do Pedagogické komory se může přidat každý kvalifikovaný pedagogický pracovník, který aktivně vykonává svoji profesi. Mezi kvalifikované pedagogické pracovníky nepatří pouze učitelé ale také například: vychovatel, speciální pedagog, psycholog, pedagog volného času, asistent pedagoga nebo trenér.

Učitelská profese je považovaná za tzv. vztahové povolání. Učitelská etika se zabývá tím, jak by měli učitelé svoji práci vykonávat z morálního hlediska a také s jakými etickými problémy se mohou učitelé ve své profesi potkat. Jak již bylo zmíněno výše, profesní etika je definovaná profesionalitou. Zahrnuje větší spektrum profesí, a i učitelská profese mezi její typy patří. Učitelství není profese vhodná pro každého. Po učiteli se nepožaduje pouze předávání informací a vědomostí žákům; jeho úkolem je zároveň i naučit žáky morálnímu uvažování, aby byli schopni rozlišit mezi správným a špatným jednáním. Je to ale právě učitel, který by měl pro děti být morálním vzorem. Musí se tak soustředit nejenom na to, CO učit, JAK učit, ale také JAK se chovat, s čímž by učitelům mohla pomoci právě učitelská etika.

Je uváděno až jedenáct kompetencí učitele – tyto kompetence zahrnují všechno, co by měl učitel zvládat, jaký by měl být, jak by měl pracovat, aby byl dobrým učitelem.

Řadí se mezi ně:

- schopnost použít znalosti, které učitel má a transformovat je do takové podoby, aby jim byli žáci schopni porozumět (viz kompetence oborově předmětová),
- učitel má také být schopen žákům dopomoci k rozvoji jejich kvalit, měl by vědět, jaká mají studenti práva a jednat s nimi s respektem (viz kompetence pedagogická),
- učitel má také povědomí o tom, jak funguje školský a školní management, postará se o třídu i po administrativní stránce (viz kompetence manažerská),
- učitel má také za úkol rozpoznat, zdali žáci nemají nějaké specifické poruchy učení (viz kompetence diagnostická, hodnotící).

Dále by měl učitel žákům pomáhat například v procesu socializace, vytvářet pozitivní učební klima, ve kterém se žákům dobře individuálně pracuje i spolupracuje, měl by být schopen efektivní komunikace nejenom s žáky, kolegy ale i s rodiči, má za úkol zajišťovat dodržování kázně, být silnou osobností, jak po psychické, tak fyzické stránce a v neposlední řadě by měl mít i všeobecný rozhled, schopnost reprezentovat, být kolegiální a být schopen reflexe. K tomu všemu by učitel měl vědět, jak se k žákům, zákonným zástupcům, kolegům a nadřízeným chovat.

Učitelská profese je, jak výše zmíněný seznam napovídá, velmi složitou profesí a může se na ní nahlížet z mnoha úhlů pohledu. Mnoho bylo vyřčeno o tom, co by učitelé měli dělat, málo se toho ví, o tom, jak na to. Učitelská etika by měla učitelům pomáhat řešit etické problémy, se kterými se můžou setkat v rámci vykonávání jejich profese.

Problém tkví i v tom, že doposud v České republice neexistuje žádná psaná forma etického kodexu pro učitele. Učitelé na mnoha školách obdrží pouze pracovní náplň učitele, jejímž obsahem není žádné vodítko k efektivnímu vykonávání profese po etické stránce. Některé školy tvoří individuálně svoje vlastní etické kodexy, které nabízí učitelům pomocnou ruku. Jsou to zároveň ale právě učitelé, kteří se pak sami musí rozhodnout, jak se zachovat. Prostřednictvím sebereflexe pak může učitel přehodnotit svoje chování, a pokud se naskytne podobná situace, může se zachovat jinak a lépe.

Odlíšná situace, alespoň po formální stránce, je na Slovensku, kde pod záštitou Slovenské komory učitelů etický kodex pro učitele existuje. Kodex má tři části a platí od roku 2007. Kromě všeobecných povinností učitelů, kde je zahrnuto například to, že posláním učitele je chránit lidské hodnoty, svobody, hodnoty demokracie nebo objektivní hodnocení žáků a studentů; upravuje etický kodex i vztah učitele ke své profesi a společnosti a jeho vztah k žákům a jejich zákonným zástupcům potažmo rodičům. V druhé části je uvedeno, že by se učitelé měli celoživotně vzdělávat, měli by se snažit o to, aby fungovalo inkluzivní vzdělávání a pracovat na tom, aby byly dobré i vztahy mezi kolegy na pracovišti. Třetí část pak obsahuje stručný návod k tomu, jak přistupovat k žákům a rodičům. Je nutné žáky i zákonné zástupce respektovat, musí být dodržena mlčenlivost, učitel také vytváří bezpečné a pozitivní klima ve třídě nebo by měl všechny žáky brát stejně bez ohledu na to, jakého pohlaví, rasy nebo sociálního původu jsou. Nutno dodat, že etický kodex je dokumentem, který slouží jako vodítko pro učitele a nemělo by ho omezovat, spíš mu pomoci v hladkém průběhu jeho povolání.

Učitel by měl být morálním vzorem svých studentů a je to právě on, který by je měl vychovávat, rozvíjet v nich hodnoty demokratické společnosti, měl by je učit, jak se vyznat ve změti špatných a dobrých věcí, naučit je, že nesou zodpovědnost za svoje volby v životě a také je učit hodnotám jako tolerance, spravedlnost, dobro, solidarita nebo kooperace, respekt. Definice učitele se hledá docela obtížně. Učitel může být definován jako: „Dobrým učitelem je ten, kdo dokáže poskytnout žákům své znalosti, kdo je povede do života otevřeně a statečně, kdo nepřestane sám být člověkem, kdo se nestane pouhým reproduktorem učebního obsahu, ale ten, kdo je schopen samostatně myslet, samostatně tvořit, kdo stále hledá nové cesty, nové metody, nové prostředky své interakce se svým protipólem – žákem“ (Kárníková, 1969)

Učitel je nositelem vzdělání a je jeho zprostředkovatelem. Je nositelem společenských požadavků na výchovu a péči o žáka. V celosvětovém měřítku je považován za klíčový fenomén vzdělávacích systémů a koncepcí. Zákon č. 563/2004 Sb., o pedagogických pracovnících charakterizuje tuto profesi takto: „Pedagogickým pracovníkem je ten, kdo koná přímou vyučovací, přímou výchovnou, přímou speciálně pedagogickou nebo přímou pedagogicko-psychologickou činnost přímým působením na vzdělávaného, kterým uskutečňuje výchovu a vzdělávání na základě zvláštního právního předpisu (dále jen „přímá pedagogická činnost“); je zaměstnancem právnické osoby, která vykonává činnost školy nebo zaměstnancem státu nebo ředitelem školy, není-li k právnické osobě vykonávající činnost školy v pracovněprávním vztahu nebo není-li zaměstnancem státu. Pedagogickým pracovníkem je též zaměstnanec, který vykonává přímou pedagogickou činnost v zařízeních sociální péče.“

Učitelská profese je jedním z nejdůležitějších povolání s mimořádnou zodpovědností. Intenzivní změny ve společenském prostředí kladou nesmírné nároky na lidský subjekt, který se musí vyrovnávat se složitými problémy současného světa. Požadavky na práci učitele vzrůstají s přibývajícím vědeckými poznatky a hlavně sociálními problémy mnohých rodin. Pedagog musí alespoň z části kompenzovat nefunkčnost rodiny a intenzivně hledat způsoby jak tuto situaci zvládnout. Z mnohotvárnosti pedagogické činnosti vyplývají vysoké požadavky na osobní předpoklady učitele, protože pedagogickým nástrojem je i samotná osobnost a chování učitele se všemi jeho vlastnostmi.

Učitel by měl mít základní znalosti v oblasti:

- pedagogické,
- psychologické,
- didaktické,

- komunikativní,
- sociální,
- manažerské,
- osobnostně a profesně kultivující, jazykové,
- kulturní...

Učitel by měl mít schopnosti:

- diagnostické, didaktické, komunikativní, neustále rozšiřovat obzor svých vědomostí, pronikat do vnitřního světa žáka, tlumočit žákům vlastní myšlenky (expresivnost), konstruktivní, výrazové, organizační, získat autoritu.

Učitel by měl mít vlastnosti:

- pracovní - svědomitost, důslednost, vztah a láska k dětem
- intelektuální - tvořivé myšlení, logičnost, konkrétnost
- citově temperamentní - sebeovládání, trpělivost, optimismus
- společensko-charakterové - laskavost, srdečnost, porozumění, slušnost, ohleduplnost, uctivost,
- charakteru a vůle - spravedlivost, cílevědomost, samostatnost, čestnost, upřímnost, zásadovost, vytrvalost

Předpokladem pedagogické práce jsou mimo jiné - pozorovací talent, hlubší psychologické vědomosti, dobré usuzovací schopnosti a systematická práce. Vzhledem k charakteru práce učitele a nároků, které jsou na jeho práci kladeny, by pro označení učitele bylo vhodné spíše slovo „manažér“. Proto i pro učitelskou profesi v plném rozsahu platí všechno, co bylo doposud uvedeno o postavení a činnosti manažera a manažerské etice.

Etický kodex učitele, jeho smysl a cíl

Je tedy možné konstatovat, že učitelské povolání patří mezi ty profese, které etický kodex vyžadují, protože pedagog svým formačním působením spoluvytváří etické vlastnosti a lidsky mravní kvality mladé generace. Etický kodex učitele má sloužit i jako zdroj pozitivní pracovní motivace a uvědomění si vznešenosti pedagogické práce a sounáležitosti s církví. Chce zároveň ulehčit osobní identifikaci s vykonávaným povoláním a jeho akceptování přispěje i ke zkvalitnění náročné učitelské práce.

Cílem Etického kodexu učitele je upřesnit morální povinnosti učitele a být měřítkem pro jejich posouzení. Snaží se pedagogovi ulehčit jeho vlastní sebehodnocení a může sloužit i k obraně pedagoga proti neoprávněné kritice a výčitkám ze strany občanské a rodičovské veřejnosti, případně státních a samosprávních orgánů i nestátních organizací.

Filozoficko-etické východisko

Zdrojem koncepce Etického kodexu učitele by měli být základní hodnoty evropské kultury, ze kterých vyrostla naše historická tradice. Každá lidská bytost je osoba obdařená důstojností a svobodou. Člověk není jen produktem prostředí a okolností. Proto lidský život musí být chráněn celou společností. Každý člověk kromě práva na život má právo na výchovu a vzdělání odpovídající jeho schopnostem. Potřebuje však pomoc a vedení při svojí orientaci a poznávání. To ale neznamená ideologickou manipulaci ani nesprávně chápanou seberealizaci a extrémní volnost. Důstojnost a svoboda zejména mladých lidí předpokládá pomoc společnosti jako základní princip sloužící jejich osobnímu dobru a veřejnosti. Proto je výchova ke ctnostem prostřednictvím morálních vzorů a aktivní zvládnání života cestou vzdělávaného k pravé svobodě člověka a osobní zodpovědnosti.

Základní vztahy a povinnosti

Učitel si musí uvědomovat svoje všeobecné stavovské povinnosti ke společnosti, žákům, studentům, rodičům i k sobě samému. Člověk je stvořený pro vztah, a proto může v plné míře najít sebe samého jen v nezištném sebedarování. Učitel tedy pomáhá budovat vztahy. Pomocí vztahů předává učitel vzdělávaným tyto hodnoty: sílu, moudrost, mírnost, spravedlnost a smysl života, které jim říkají kam jít, a lásku, která jím říká jak jít. Proto musí být učitel v každém vyučovacím předmětu člověkem vztahů. Vztahy navazuje a učí jim ty, kteří jsou mu svěřeni. Jde o vztah k přírodě, k lidem a ke společnosti.

Povinnosti a vztah vůči sobě

1. Má pozitivní vztah k dětem a ztotožňuje se se svým učitelským povoláním.
2. Pokračuje ve svém odborném, technickém a jazykovém vzdělávání samostudiem i účastí
3. na organizovaných formách vzdělávání (kurzy, semináře, kolokvia, atd.).
4. Pravidelně se připravuje na vyučovací hodiny a vede si stručný záznam o jejich průběhu, zadaných úkolech a o výsledku pozorování žáků.

5. Praktikuje sebeevaluaci, vyhodnocuje své záznamy a koordinuje uplatňované přístupy a výchovný styl.
6. Závažné mravní rozhodnutí vykonává podle svého osobního svědomí.
7. V úloze třídního učitele rozvíjí týmovou práci a spolupráci s dalšími vyučujícími v jeho třídě a koordinuje jejich výchovné působení.
8. Učitel je v osobní míře skromný, nezištný, spravedlivý, nepodrývá autoritu jiných, ale zároveň je zdravě sebevědomý a ochotný jiným pomoci.

Povinnosti a vztah k žákům

1. Prvořadou úlohou učitele je podat pomocnou ruku mládeži v celém období růstu a dospívání, a přivést je tak k pravdivé duchovní a hodnotové orientaci.
2. Každé dítě je rozumová lidská bytost. Je svobodná v rozhodování a je pánem svých činů. Potřebuje však autoritu, která by jej vedla a řídila, a která má základ v lidské přirozenosti. Úlohou učitele je zabezpečit dobro lidské osoby a dobro společnosti.
3. Vnitřní svoboda a zodpovědnost umožňují učiteli provázet mladé na cestě k nezávislosti a vytvářet nekomplikovaný vztah mezi učitelem a žákem osvobozený od omezování a závislosti.
4. Nemanipuluje své žáky, ale chápe je jako svéprávné jedince, které má rozvíjet a vést k autonomní a zodpovědné osobnosti.
5. Nikdy neuplatňuje snahu získat si mocenskou autoritu, uplatňuje pouze autoritu přirozenou. Učí žáka přiznat si chybu, při přestupku se omluvit, litovat chybného činu a umět počkat na odpuštění, které načasuje učitel.
6. Vede žáky k úctě vůči autoritám a k respektování stáří.
7. Napomáhá k uspokojování základních životních potřeb žáků: biologických, psychických, duchovních, sociálních a vývojových.
8. Usiluje o co nejobektivnější poznání každého žáka, jeho osobních předpokladů a možností dalšího vývoje. Respektuje a vychovává svědomí žáka či studenta.
9. Plynule sleduje výkon a chování žáků a oznamuje jim svoje hodnocení. Zdůvodňuje ho a objasňuje chyby, kterých se žáci dopustili.
10. Soustavně vede žáky a učí je sebekontroly vyučovacích výsledků, chování a kritickém sebehodnocení.

11. Využívá příležitostí k tomu, aby se žáci a studenti učili řešit nedorozumění a konflikty, překonávat různé překážky a těžkosti, a získali tak potřebnou sílu k překonání pocitů marnosti a bezvýchodnosti řešení.
12. Informuje své žáky o možném nebezpečí ze strany společnosti a o úskalí v životních situacích. Pomáhá jim rozvíjet zdravé sebevědomí a sebeevaluační schopnosti.
13. Vštěpuje do vědomí žáků, že proces učení nikdy nekončí, ale že ho obohacuje každá zkušenost a každá práce.
14. Učitel je přítelem svých žáků a takovým zůstane i tehdy, když žáci opustí školu.

Povinnosti a vztah vůči škole a spolupracovníkům

1. Rozvoj osobnosti musí být základem a cílem všech výchovných a vzdělávacích pojetí školy. Škola formuje podle plánu žáky a studenty jako samostatné a zodpovědné osobnosti tak, aby se chovali svobodně, zodpovědně a správně.
2. Učitel ve své činnosti aplikuje princip subsidiarity – výpomoci. To znamená, že vyšší společenství: školní třída, škola (pedagogové), společenské a mládežnické organizace zasahují až tehdy, když si nižší společenství nebo jednotlivec nedokáže problémy řešit sám. Respektování osoby v principu subsidiarity je v zájmu společného dobra.
3. Princip subsidiarity je v protikladu se všemi formami extrémního kolektivismu a nesmyslného nebo ponižujícího soutěžení. Je zaměřený na sladění vztahů mezi jednotlivcem a společenstvími.
4. Učitel je klíčovým tvořivým činitelem výchovné a vzdělávací práce školy a zároveň spoluvůrcem celkové atmosféry ve škole.
5. Učitel považuje vyučování za cestu k prohlubování výchovného působení.
6. Pedagog se s cíli školy naplno a s maximálním úsilím identifikuje a cítí vlastní zodpovědnost za její chod.
7. Cílevědomě podle svých možností přispívá ke zkvalitnění práce školy a jejích výsledků, a to:
  - vlastním pedagogickým výkonem,
  - účastí na zlepšování provozu školy,
  - rozvíjením týmové pedagogické práce,
  - spoluprací s vedením školy,

- iniciativní účastí na překonávání chyb a nedostatků,
- systematickou a vstřícnou spoluprací s ostatními učiteli.

Povinnosti a vztah k rodičům žáků

1. Učitel respektuje úlohu a zodpovědnost rodičů jako hlavních činitelů ve výchově jejich vlastních dětí a usiluje o spolupráci s nimi tak, aby výchovné působení bylo jednotné.
2. Seznamuje rodiče s výchovným a vzdělávacím programem školy, s postupy, které on sám uplatňuje, a žádá je o respektování záměrů školy.
3. Soustavně rodiče informuje o prospěchu a chování jejich dítěte, a pokud je to potřebné, projednává s nimi formu pomoci dítěti a společný výchovný postup.
4. Snaží se maximalizovat zájem rodičů o dítě a o jeho problémy a taktně jim zprostředkuje chybějící výchovné vědomosti, případně pomáhá zlepšit jejich komunikaci s dítětem.
5. Učitel spolupracuje s rodiči tak, aby jeho výchovná činnost byla účinná a jeho poslání se stalo nejen otázkou budoucího materiálního zabezpečení dětí, ale vedlo také k připravenosti dobře vychované mládeže pro občanskou společnost.

Povinnosti a vztah ke společnosti

1. Učitel svým životem a postoji prokazuje nenahraditelnou službu nejen žákům, studentům a škole, ale je užitečný i pro své okolí.
2. Projevuje solidaritu především s člověkem ve společenské nouzi.
3. Hledá způsob na získání přiměřené orientace ve společenské situaci a kultuře, aby mohl splnit své výchovné a kulturní poslání.
4. Povinností učitele je upozorňovat veřejnost na význam a potřebu výchovy i vzdělávání, na rizika, které mládeži hrozí, i na problémy, se kterými se bezprostředně setkává, neboť tuto problematiku zná.
5. Úlohou učitele je předávat mladé generaci kulturní dědictví národa a lidské společnosti a vzhledem k tradici působit jako spoluvůrce současné i budoucí kultury, což však předpokládá jeho vzdělanost a tvořivého ducha.
6. Podle vzoru příkladných pedagogů v minulosti, se mají i dnešní učitelé kulturně i politicky angažovat, a to ve všeobecném, humánním a zvláště v křesťanském duchu.
7. Učitel se má aktivně zapojit do stavovských organizací, které umožňují splnit jeho úkoly s větším úspěchem.

Jaký má být učitel?

Chápání (pojetí) učitelské profese - „učitelství je poslání“ – tedy něco víc než povolání (profese) – je to činnost vznešená a blahodárná, provozovaná zvláště eticky disponovanými jedinci třeba až po hranici sebeobětování, je to víc než zaměstnání. Vykonávají ho:

- sebeobětující se učitelé, vynikající mravními kvalitami,
- společenským a lidským postojem, uznáváním hodnot, a charakterovými vlastnostmi:
- láska k dětem,
- spravedlivost a objektivita v jednání se žáky a studenty,
- pravdivost a otevřenost v jednání,
- pozitivní vidění světa (optimismus, smysl pro humor)
- široké odborné a kulturní zázemí,
- neustálá snaha dále se vzdělávat

Jaký učitel je ?

Ať už chápeme učitelství v jakémkoliv smyslu, je dobré si uvědomit, že je založeno na dvojí odbornosti:

1) na znalosti oboru (předmětu)

2) na dovednosti tuto znalost předávat

Zvláštnosti učitelské profese

- je pod stálou kontrolou veřejnosti a proto vyžaduje neustálou koncentraci a sebekontrolu
- učitel bývá hodnocen podle individuálních zážitků hodnotitelů, tedy subjektivně
- veřejné mínění vytváří tlak na učitele (bývá činěn odpovědným i za věci, které nemůže ovlivnit – například školská politika státu)
- profese má komplexní charakter, zahrnuje široký rejstřík různorodých profesních činností
- profese je „otevřená“ – dotýká se obrovské skupiny subjektů, které jsou zainteresovány na výsledcích vzdělávání (rodiče, stát)
- je kolektivní – každý učitel je více či méně závislý na ostatních učitelích a spolupráci s nimi
- časová zátěž profese je značná (dle opakovaných výzkumů dosahuje 45-46 hodin týdně)

- Učitel řeší situace týkající se žáků i učení, které nemají modelový charakter, nemají známý algoritmus řešení

Kde se učí ?

Procentuální podíl z celkového počtu učitelů na jednotlivých typech a stupních škol je: základní školy 35,3 % (z toho učitelé 1. stupně 14,3 %, učitelé 2. stupně 21,0 %), střední odborné školy 17,0 %, mateřské školy 15,6 %, střední odborná učiliště a střední integrované školy 12,7 %, gymnázia 7,2 %, vysoké školy 6,4 %, speciální školy 5,5 %.

Jaká jsou očekávání ?

PROFESNÍ KOMPETENCE UČITELE

- předmětová (oborová)
- didaktická a psychodidaktická
- pedagogická
- diagnostická a intervenční
- sociální, psychosociální a intervenční
- manažerská a normativní
- profesně a osobnostně kultivující
- ostatní předpoklady

Co musí učitel zvládat

- práce s neprospívajícími žáky,
- udržení kázně ve výuce,
- udržení pozornosti žáků,
- diagnostika osobnosti žáka,
- motivace žáka,
- jednání s rodiči žáků,
- reakce na neočekávaný vývoj výuky,
- uplatnění individuálního přístupu k žákům,
- komunikace se žáky, správná formulace otázek,
- stanovení obsahu a rozsahu učiva.

Shora uvedené aspekty učitelské profese ukazují na rozsáhlý vějíř vlastností, požadavků a povinností vyžadovaných po učitelské profesi jako jakousi samozřejmost, jenže pedagogický

sbor představuje obrovskou mozaiku pedagogů s velkou řadou osobitých vlastností, různých charakterů a postojů, jak to definují někteří odborníci zabývající se typologií učitele. Tak např. typologie negativního učitele (podle Vašutové) člení pedagogy podle postojů (negativních) k reformám a inovacím:

- Učitel – tradicionalista: negativní postoj k reformě, nechce měnit zažité stereotypy, obtížná adaptace na změny, lpění na tradici, majitel zajištěného zaměstnání
- Učitel – chameleon: uvědomuje si nevyhnutelnost změn a reform, ale je k nim zdrženlivý, přizpůsobuje se změnám jen naoko, je přesvědčen, že reforma nic dobrého nepřinese.

Další známou typologií učitele je tzv. moderní typologie – Beňova, která rozděluje učitele následovně:

- Plačky: bědují nad stavem školství a vlastním postavením, bojí se nadřízených, schovávají se za cizí názory, nadávají, stěžují, všichni jim křivdí
- Ignoranti: tváří se, že je jim „všechno jedno“, školství je stejně v úpadku, nic nemá cenu, ignorantství většinou předstírají
- Fanatici (nenapravitelní idealisté): zamilovaní do dětí do své práce, oboru, v hodnocení procesu vyučování jsou odtrženi od reality, pronikají do duše žáka, ale stav školství nejsou schopni reálně hodnotit, sní o lepším školství, jsou nadšení, na jejich práci se přiživují pohodlnější kolegové, jsou oporami školy
- Tandemisté: jedou „v závěsu“, jsou jako korouhvičky, obracejí se žádoucím směrem, podléhají módním trendům v pedagogice, fandí školskopolitickým „hitům“, jsou bezzásadoví, nemají vlastní názor
- Aristokraté: autonomní, silní, nebojácní, důstojní, dobře připravení, tvořiví, kritičtí, samostatně přemýšlející, cílevědomí, mají autoritu, neoblíbení u inspektorů, neustále studují, zdokonalují se, stojí si za svým před žáky rodiči, vlastní názory umí obhájit, získávají si důvěru a úctu, zvedají laťku pedagogické práce, u kolegů proto často neoblíbení, názory o školské politice prezentují jen když jsou o ní přesvědčení, jinak mlčí a „dělají si svoje“.
- Podnikatelé: hlavním polem jejich činnosti není škola, je to jen instituce, která jim platí pojistné a dává kapesné“, peníze získávají jinak, udržují kontakty s vlivnými rodiči, firmami, obcí, získávání výhod a peněz je prioritou, škola doplňkem.
- Zběhové: nedokázali se vyrovnat s rozporem mezi nároky na kvalifikaci, práci učitele a odměňováním za tuto práci, někteří vzpomínají s nostalgií, někteří vůbec.

Přemýšlíme-li o etice učitelské profese, neměli bychom opomíjet význam zásadních ctností důležitých pro učitelskou profesi: spravedlnost, respekt, tolerance a pracovitost.

Spravedlnost může být definována jako: Termín morální, jež označuje celkový postoj člověka k životu, pomocí kterého dospívá ke ctnostem a správnému konání. Spravedlnost je definována jako měřítko úsudku o normách jednání. Je značně subjektivní, lze ji vnímat jako výraz vůle splnit oprávněné požadavky jednotlivce. Objektivní vymezení je vzhledem ke značné rozdílnosti lidských zájmů a vůlí prakticky nemožné. Z právního hlediska například není tento termín definován vůbec. Posuzováním toho, co je, či není spravedlivé se učitel musí čas od času zabývat. Spravedlnost je jednou z nejdůležitějších ctností v učitelské profesi, protože umožňuje každému žákovi rovné zacházení a přijímání. Na druhé straně ale leží na učiteli neúplně jednoduchá role, a to chovat se spravedlivě.

Respekt je pro učitele velmi důležitý. Přitom dosažení respektu je velmi složitá cesta. Všichni učitelé by se pravděpodobně shodli na tom, že bez respektu se učit nedá. Respekt by měli mít jak učitelé k žákům/studentům, tak oni k učitelům. Termín respekt, jinými slovy také nazýván jako úcta nebo uznání, je definován jako: „vztah mezi lidmi, uznání silných stránek osobnosti. Respekt předpokládá, že člověk si nedovolí uškodit jinému člověku ani fyzicky, ani psychicky. Respekt je důležitou součástí mravnosti.“ Většina lidí se každý den dostane do nějakého mezilidského kontaktu. Je důležité lpět na určitých morálních zásadách a snažit se o respektování lidí, i když by to mělo být založeno pouze na tom, že je ta druhá osoba „pouze“ člověkem. Pokud učitelé respektují žáky a žáci jeho, lépe se jim spolupracuje, ví navzájem, co od sebe čekat a jsou schopni vzájemného pochopení.

Tolerance v mezilidských vztazích je také důležitým pojmem. Každý z nás je originál a má svoje představy a názory, což však neznamená, že budeme své názory a postoje vnucovat druhým. Tolerance znamená schopnost nebo možnost člověka nebo společnosti žít vedle lidí s jinými názory, postoji a přesvědčeními nebo přijímat či snášet něco samo o sobě spíše než žádoucího nebo nepříjemného.

Pracovitost. Namísto definování pracovitosti se podívejme na výsledky poslední studie Varkey Foundation, která porovnává status učitelské profese ve 35 zemích světa. Předem je třeba uvést jedno konstatování výzkumu: čeští učitelé jsou pracovití, vlivní, ale u žáků mají malý respekt.

Ptáte se, jestli jsou učitelé v zahraničí uznávanější? A kolik dostávají na výplatní pásce?

Za co možná nejlepším společenským postavením se jako učitel přestěhujte do Číny, Malajsie nebo na Taiwan. Právě tyto země totiž stojí v popředí celého žebříčku. Rozdíly ve vnímání učitelé profese jsou v zapojených zemích markantní. Status učitele ve společnosti rozhoduje například o tom, kdo se v daném státu rozhodne pro dráhu učitele nebo jak jsou tamní učitelé respektováni. Českou republiku v seznamu najdete také, ale až na opačném konci, na 30. místě.

Co se můžeme o učitelích dozvědět?

Ředitelé škol si v žebříčku prestiže povolání vedli znatelněji lépe než učitelé. Učitelé středních škol a druhého stupně základních škol mají dle dotazovaných obecně lepší společenské postavení než učitelé na prvním stupni. Tyto údaje jsou průměrem odpovědí ve všech 35 zemích. Například na Taiwanu je ovšem významněji vnímán učitel než ředitel školy.

Nová studie zabývající se učitelským povoláním vznikla na základě průzkumů nadace Varkey Foundation. Poprvé byla provedena již před pěti lety, tento rok se do ní zapojilo 35 zemí (v porovnání s původními 21 státy v roce 2013). Varkey Foundation je také organizátorem soutěže Global Teacher Prize, která má za cíl zlepšit prestiž učitelského povolání a povědomí o něm. Do průzkumu bylo v každé zemi zapojeno více než 1000 respondentů.

Jakou profesi byste označili za nejpodobnější té učitelské?

Učitelé byli v Česku nejčastěji přirovnáváni k sociálnímu pracovníkovi, a to jak veřejností, tak samotnými učiteli. Pro srovnání můžeme zmínit země, které podle indexu společenského postavení učitelů dopadly nejlépe, tedy Čínu a Malajsii. Obyvatelé obou těchto zemí své učitele přirovnávali k lékařům. K sociálnímu pracovníkovi byli ale učitelé přirovnáváni nejčastěji asi v polovině zemí, nejsme tedy žádnou výjimkou.

Podporovali byste své potomky v tom, aby se stali učiteli?

Možná si takovou otázku někteří z vás také kladou. V Česku by tak rozhodně učinilo asi 7 % obyvatel, spíše by je podporovalo asi dalších 25 %. Ve které zemi by vás od volby takového zaměstnání nejvíce odrazovali? V Rusku. Nejvíce by váš výběr podporovali v Indii.

Respektují žáci svého učitele?

Česká republika se ocitla znatelně hluboko v žebříčku popisujícím respekt žáků vůči jejich učitelům. Nejvíce respektováni jsou učitelé svými žáky v Číně nebo Ugandě, nejméně v Brazílii a Izraeli. Je možné si všimnout, že respekt žáků vůči učitelům byl v Evropě hodnocen pesimističtěji než v Asii, Africe nebo na Blízkém Východě.

Respekt je jedna věc, ale plat druhá

Z průzkumu vychází, že Češi svým učitelům odhadují lepší platy, než jaké učitelé opravdu dostávají. Platově se pohybujeme podobně jako Kolumbie, Argentina, ale překvapivě i jako Malajsie. Malajsie se sice v platovém žebříčku nachází v té horší polovině, ale malajští učitelé se přesto mohou pyšnit jedním z nejlepších společenských postavení (hned po Číně). Nejlépe zapláceno za svou práci dostávají učitelé ve Švýcarsku, Německu nebo v Singapuru, nejhůře v Ugandě nebo v Rusku.

Peruánci, Egypťané nebo Kolumbijci si přejí, aby učitelé byli odměňováni podle výsledků svých žáků (zásadně souhlasilo přibližně 50 % dotázaných, 30 % bylo spíše pro). V Česku tuto myšlenku tři čtvrtiny respondentů zamítly nebo na věc neměly vyhraněný názor.

Při součtu výsledků napříč všemi 35 státy je zřejmé, že kolem 50 % lidí se domnívá, že by učitelé měli být placeni podle výsledků svých žáků.

Průzkum na toto téma však byl proveden i mezi samotnými učiteli. Jaké jsou výsledky? V Peru s návrhem rozhodně souhlasilo 70 % učitelů, kolem 15 % bylo spíše pro. V Česku bylo 10 % učitelů rozhodně pro tento návrh, 25 % spíše pro.

Jak dlouho učitelé pracují?

Česká veřejnost odhadovala, že učitelé pracují o 4 hodiny týdně méně, než jaká je opravdová realita. Nejlépe délku pracovní doby svých učitelů odhadli Japonci. V Peru se dotazovaní spletli dokonce o přibližně třináct hodin, tedy přesněji řečeno – peruánští učitelé pracují o třináct hodin více, než veřejnost tipovala.

Které charakteristiky popisují učitele ve vaší zemi?

Součástí průzkumu bylo i spojování učitelské profese s různými slovními asociacemi. Jak dopadlo Česko? 75 % české veřejnosti si myslí, že učitelé se starají a zajímají o své žáky. Nejhůře dopadli učitelé v Egyptě, nejlépe ve Finsku. 75 % Čechů také uvedlo, že učitelé jsou pracovití. Za nejlínější označili své učitele Řekové (přibližně padesát procent), za nejpracovitější Rusové.

Vysoké postavení mají čeští učitelé ve společnosti jen podle 30 % dotazovaných. V Číně mají učitelé vysoké postavení podle 85 % dotazovaných, v Izraeli jen dle 10 %.

Překvapením by však mohlo být zjištění, že poměrně velká část respondentů označila české učitele za vlivné. Jedná se o více než 75 %, což nás řadí na páté místo, hned po Číně, Ghaně, Indonésii a Spojených státech.

Ovšem jen 45 % lidí označilo české učitele za inspirativní. Pokud byste se chtěli setkat s nejvíce inspirativními učiteli, museli byste vycestovat do Ghany, Indie nebo Číny.

Jak postavení učitelů hodnotí česká veřejnost? A jak sami učitelé?

Zatímco platí, že ve většině zemí hodnotí učitelé své postavení ve společnosti optimističtěji než zbytek veřejnosti, v Česku je tomu právě naopak. Podle veřejnosti je učitelský status lepší, než jak ho hodnotí samotní učitelé.

„Můžeme také najít jasnou spojitost mezi postavením učitelů ve společnosti a výsledky testů PISA. V zemích s lepším postavením učitelů (Čína, Taiwan, Singapur) dosahují studenti lepších výsledků měřených testy PISA než země s nižším postavením učitelů ve společnosti (například Brazílie nebo Izrael),“ uvádí studie Global Teacher Status 2018. „Výjimkami jsou Turecko a Indonésie, země, ve kterých je status učitelů poměrně vysoký, ale výsledky studentů v PISA testech jsou slabé.“

Naopak skoro žádný vztah není možné vypožorovat v souvislosti s postavením učitelů a jejich finančním ohodnocením. Tak například v zemích jako Španělsko nebo Německo není status učitelů nikterak vysoký, ale jejich platy jsou relativně vysoké.

S úsměvem to jde opravdu lépe

Shora uvedená data nejsou příliš potěšující, avšak neklesejme na mysli a budiž pro nás, pedagogy, povzbuzením několik komentářů, s nimiž lidé nominovali letos své oblíbené učitele do české odnože mezinárodní soutěže Global Teacher Prize:

„Vždycky je tam pro nás“, „kouč dětských duší“, „učitelka, která učí i srdcem“, ale také „velká medvědice, která pro nás chce to nejlepší“.

„Paní učitelka učí moji dceru a jsem za to šťastná. Je kreativní ve výuce, perfektně kombinuje tradiční i moderní pedagogické postupy. Dokáže děti zaujmout, mají ji rády. Přirozeně řeší i vztahy ve třídě, vede děti k samostatnosti, oceňuje jejich nápady. Takový přístup bych očekávala od soukromé školy – a to má 27 dětí ve třídě! Otevřená a přátelská je i vůči rodičům“.

„Přátelská, citlivá a laskavá paní učitelka, která dokáže držet hranice, respektovat děti a učit je zajímavou a zábavnou formou. Komunikuje otevřeně s rodiči, řeší veškeré problémy, se kterými se na ni obrátíme včetně velmi citlivých záležitostí. Dcera (8 let) díky ní chodí ráda do školy“.

„Paní učitelka je pro nás vzorem, nechová se k nám jako k dětem, nehodnotí jací jsme, váží si nás a za to si vážíme my jí!

„Náš pan učitel učí srdcem“.

„Pan učitel mě naučil, že být učitelem je sice těžká práce ale je to výsada a poslání a člověk může ostatním lidem změnit i život. Jemu se to u mě povedlo. Nyní studuji pedagogickou fakultu a chci být stejně skvělou učitelkou jako je on“.

A co všechno dobří učitelé naučili?

„Věřit si“, „nevzdávat se“, „vážit si sama sebe a vzdělávat se“, „Zemi brát i vracet, chovat se ekologicky“... Učitelé jsou – zdá se – také studnicí moudrých a životních mott. „Některé její ‚hlášky‘ zůstaly v mojí aktivní slovní zásobě“, jak zaznělo v jedné z nominací. Někdo si odnesl „když už nějakou práci dělám, dělat ji pořádně tak, abych si za ní mohla stát“, jiný „nemusíš všechno umět, ale musíš vědět, kde to najít“. Ale také třeba „pevný stisk ruky“. Ani to není málo.

„Paní učitelka pro mne byla tou nejbližší osobou v nejhrošším období mého života. V mé rodině se odehrálo něco hrošného a já nevěděla, jak se s tím poprat. Paní Cíchová k nám přišla přímo ze školy a byla plná elánu, laskavosti a pochopení. Během jejích hodin ze mě vždy všechno spadlo a byla jsem bez depresí. Během několika měsíců mi dokázala pomoci, aniž by o tom možná věděla. Poslední den, kdy jsme se viděly, mi řekla větu, kterou nikdy nezapomenu: „Život není jenom o škole, buď šťastná.“

12 Etika ve vědě a výzkumu

Etika chce na základě popisu a analýzy lidského poznání a konání (etika deskriptivní a etika analytická) a bytí (metaetika) sloužit zejména k mravnímu zdokonalování praxe. V praktické činnosti chce v tomto duchu stanovovat normy správného chování (etika normativní). Takto je vnímána i etika vědy a výzkumu, která je speciální aplikovanou disciplínou, zabývající se morálkou a mravností vědy. Její základní úlohou jako součástí metavědy je odhalovat etické problémy související s vědeckou činností a jejími důsledky. Kriticky zkoumá a zdůvodňuje normy, které regulují chování vědců. Základním principem vědy je činit dobro tzv. beneficence neboli dobřečinění. Princip beneficence znamená předcházet poškození, odstraňovat je a současně podporovat dobro. Všechno co věda činí, má být děláno pro dobro jedince, respondenta a společnosti, činnost vědy musí být vedena snahou prospět svým výzkumem jednotlivcům i společnosti. Protože nám historie vědy ukazuje, že zájmy jednotlivce ve výzkumu mohou být v rozporu se zájmy společnosti, je nutno vždy dodržovat ve výzkumu a vědě určité etické zásady:

- Lidská bytost je vždy cílem, nikoliv prostředkem
- Důstojnost člověka i v rámci výzkumu,
- Zájmy a blaho lidské bytosti jsou nadřazeny zájmům společnosti
- Člověka je vždy nutno respektovat v jeho celosti, ve všech vzájemně provázaných dimenzích

Znamená to, že rizika výzkumu pro jednotlivce či společnosti nesmí převyšovat jeho přínos. Beneficence představuje pozitivní dimenzi druhého principu (nekonat zlo), tzv. nonmaleficence neboli neškodění. Princip neškodění (někteří autoři uvádějí nepoškozování) zakazuje ublížit, poškodit nebo dokonce usmrtit jiné (srov. Beauchamp, Childerss, 2001 in Ivanová, 2006, s. 29), i v zájmu vědy a má vztah k zásadě *primum non nocere* (především neškodit). Tento princip má přednost i před principem beneficence. Mám dobré vzdělání a takto jsme se to učili. Dělán to dobře? Nebyl by nějaký jiný způsob? Co podporuje to, že myslím zrovna takto? Dělán to pro co největší počet spokojených lidí. Dělán to proto, že odhaduji, že to bude mít dobré následky. Dělán to proto, že chci mít čisté svědomí.

Etika ve vztahu k účastníkům výzkumu a výzkumnému procesu. Měli bychom umět: rozpoznat tři základní dilematické oblasti ve vědě a výzkumu, definovat princip autonomie vychá-

zející z lidských práv a důstojnosti člověka, určit faktory, které autonomii zkoumané osoby naplňují, reprodukovat, co je to výzkumný proces a které etické aspekty jsou pro něj důležité, vyjmenovat tyto aspekty s odůvodněním důležitosti, rozvážit pravdu a lež ve vztahu k prezentaci výsledků, pochopit rozdíl mezi etickou povinností a etickou odpovědností, vysvětlit vztah etiky k sociální odpovědnosti ve vědě a výzkumu. Je možné odlišit tři oblasti výzkumu, ke kterým se vztahují etické problémy i dilemata:

- 1) etiku nakládání s účastníky výzkumu,
- 2) etiku nakládání s informacemi,
- 3) etiku odpovědnosti vůči společnosti .

První oblast se vztahuje k etickým problémům jednání a nakládání s účastníky výzkumu, kde je hlavní otázkou, zda je člověk subjektem, či objektem výzkumu. Další dvě eticky dilematické oblasti se vztahují k výzkumnému procesu. Největší etické problémy ve vědě a výzkumu spadají do oblasti první. Vznikají zejména při střetu sociálních a osobních hodnot (svoboda a soukromí aj.) a hodnot vědeckých, usilujících o co nejkvalitnější a nejvěrnější data. V této kontradikci jde o zásadní rozpor mezi bezprostředním zájmem zúčastněných osob a strategickým cílem výzkumu, jehož výsledky mohou být prospěšné mnohým osobám v budoucnu

K této problematice existují dva zásadní přístupy:

Deontologický přístup neboli jednání podle povinnosti. Při hodnocení mravních počínů výzkumníka a jeho odpovědnosti se tento způsob přístupu zařazuje mezi tzv. jednání podle smýšlení. Jedná-li někdo podle smýšlení, následky svého jednání nechává na autoritě, jež smýšlení konstituovala, tj. stanovovala ony povinnosti. Povinnosti výzkumníka v současnosti jsou stanovovány etickými kodexy. Výzkumník jedná mravně, pokud závazky, vyplývající z povinností, plní.

Teleologický přístup neboli jednání s ohledem na cíl. Primárním hlediskem je účelnost a morálnost činů je posuzována ve vztahu k cílům. Hodnotí se možný zisk výzkumu, tj. zlepšení znalostí, poznání, technologické aplikace. Teleologický přístup se zařazuje mezi jednání podle odpovědnosti. Jedná-li někdo podle odpovědnosti, znamená to, že si nese sám následky svých rozhodnutí, tzv. konsekvencialismus. U tohoto typu jednání hrozí riziko, že převáží blaho společnosti nad blahem jednotlivce. Zatím nejproblematictější oblastí se jeví oblast výzkumu genetického. Tady se jeví jako základní princip autonomie, lépe možná princip re-

spektu k autonomii, který znamená respekt k sebeurčení a samostatnosti zkoumaného člověka, tzn. respekt ke stavu jeho nezávislého, samostatného jednání, bez zevního ovlivnění. Autonomie předpokládá schopnost zkoumané osoby zvážit a rozlišit jednotlivé alternativy a uskutečnit svůj vlastní plán. Vyzvedávání autonomie odráží nástup individualismu, který podporuje tvůrčí schopnosti člověka a odporuje konformitě. Širším pojmem, do kterého můžeme zahrnout autonomii, je důstojnost člověka jako základní lidské právo. Základní lidská práva jsou přiznána všem, bez ohledu na věk, zdravotní stav nebo sociální situaci a jsou upravena v Listině základních práv a svobod. Již článek 1 stanoví, že „Lidé jsou rovní v důstojnosti i v právech“. Základní práva a svobody jsou nezadatelné, nezcizitelné, nepromlčitelné a nezrušitelné. Osobám vstupujícím do výzkumu, je nutné při ochraně jejich práv věnovat náležitou pozornost, zejména pak je nutné zaměřit se na jejich lidskou důstojnost. To zdůrazňuje článek 10 listiny základních práv a svobod, který stanoví: Každý má právo, aby byla zachována jeho lidská důstojnost, osobní čest, dobrá pověst a chráněno jeho jméno. Obecně lze shrnout, že princip důstojnosti spočívá v:

- respektování osobní integrity,
- zamezení fyzického či duševního zneužívání,
- dodržování zásad slušného chování.

Ústavní zákon č. 23/1991 uvádí všechny oblasti, spojené s lidskými právy, z nichž ve vztahu k výzkumu je možno zdůraznit:

- právo nebýt poškozován
- právo nemuset konat nic proti své vůli
- právo nebýt obelháván a podváděn
- právo na ochranu soukromí
- právo na svobodu projevu a svobodu rozhodování

Neetický přístup k účastníkům výzkumu je možné ukázat na následujících oblastech:

1. Prvním právem účastníka výzkumu je právo na osobní bezpečnost. Výzkum ohrožující život anebo tělesné či duševní zdraví člověka je pro vědeckou obec nepřijatelný. Poškození je někdy nesnadné rozpoznat, definovat a předvídat. V sociálním výzkumu je přímé fyzické poškození člověka nepravděpodobné; poškodit však lze nejenom tělo. Člověku je

možno uškodit osobnostně (postrašením) i psychicky (ztráta sebevědomí v pokusu, kdy se měří dosahovaný výkon) anebo sociálně (dojde-li ke ztrátě důvěry v ostatní lidi). Předvídat takové poškození je obtížné proto se požadavek nepodmíněné, absolutní bezpečnosti modifikuje: žádá se, aby rizika potenciálního poškození byla zvažována oproti možnému efektu, přínosu zkoumání. Ochranu účastníků výzkumu před možným poškozením by mělo zajišťovat respektování některých etických zásad, vycházejících ze základních etických principů. K nim patří: Informace pro zkoumané osoby už před započítím studie o všech předpokládaných rizicích a nepříjemnostech a poskytnutí dostatku informací i příležitostí, aby zvážili či odvolali svou účast. Výzkum se zahájí teprve poté, co subjekty dají badatelům souhlas. Z výzkumu by měly být vyloučeny osoby, u nichž je vyšší riziko, že budou poškozeni. Tuto zásadu zdůrazňují všechny etické kodexy, které se dotýkají vědy a výzkumu. Pro výzkumníka tedy platí, že je povinen odhadnout možná poškození a případně je nutno subjekty sledovat ještě po skončení pokusu, s cílem dodatečně jim poradit nebo pomoci.

Subjektům, zvažujícím svou možnou účast ve výzkumu, je třeba garantovat svobodnou volbu: účastnit se, anebo svou účast odmítnout. Respondenti se musejí rozhodovat s vědomím, že jde o účast dobrovolnou - a zároveň musí být plně poučeni o podstatě výzkumu a možných rizicích z něho plynoucích. Proto se doporučuje vypracování tzv. informovaného souhlasu. Měl by být vždy podrobně vysvětlen záměr a smysl výzkumu a podrobně vysvětlena případná rizika. Institut "poučeného souhlasu" chrání pak obě strany - badatele i subjekt, že bude zachována jeho lidská důstojnost, osobní čest, dobrá pověst a chráněno jeho jméno.

Obecně lze shrnout, že princip důstojnosti spočívá v:

- respektování osobní integrity,
- zamezení fyzického či duševního zneužívání,
- dodržování zásad slušného chování,

V Ústavním zákoně č. 23/1991, kterým se uvozuje Listina základních práv a svobod jsou uvedeny všechny oblasti, spojené s lidskými právy, z nichž ve vztahu k výzkumu je možno zdůraznit následující:

- právo nebýt poškozován
- právo nemuset konat nic proti své vůli
- právo nebýt obelháván a podváděn

- právo na ochranu soukromí
- právo na svobodu projevu a svobodu rozhodování.

Poškození je někdy nesnadné rozpoznat, definovat a předvídat. V sociálním výzkumu je přímé fyzické poškození člověka nepravděpodobné; poškodit však lze nejenom tělo. Člověku je možno uškodit osobnostně (postrašením) i psychicky (ztráta sebevědomí v pokusu, kdy se měří dosahovaný výkon) anebo sociálně (dojde - li ke ztrátě důvěry v ostatní lidi). Předvídat takové poškození je obtížné proto se požadavek nepodmíněné, absolutní bezpečnosti modifikuje: žádá se, aby rizika potenciálního poškození byla zvažována oproti možnému efektu, přínosu zkoumání.

Ochranu účastníků výzkumu před možným poškozením by mělo zajišťovat respektování některých etických zásad, vycházejících ze základních etických principů – beneficence, non maleficence, autonomie). K nim patří: Informace pro zkoumané osoby už před započítím studie o všech předpokládaných rizicích a nepříjemnostech a poskytnutí dostatku informací i příležitostí, aby zvážili či odvolali svou účast. Výzkum se zahájí teprve poté, co subjekty dají badatelům souhlas.

Z výzkumu by měly být vyloučeny osoby, u nichž je vyšší riziko, že budou poškozeni. Tuto zásadu zdůrazňují všechny etické kodexy, které se dotýkají vědy a výzkumu Pro výzkumníka tedy platí, že je povinen odhadnout možná poškození a případně je nutno subjekty sledovat ještě po skončení pokusu, s cílem dodatečně jim poradit nebo pomoci.

Subjektům, zvažujícím svou možnou účast ve výzkumu, je třeba garantovat svobodnou volbu: účastnit se, anebo svou účast odmítnout. Musejí se rozhodovat s vědomím, že jde o účast dobrovolnou a zároveň plně poučení o podstatě výzkumu a možných rizicích z něho plynoucích. Proto se doporučuje vypracování tzv.

Informovaného souhlasu, který je v případě, že výzkum je spojen s léčebným procesem, zákonně i eticky nezbytný. Informovaný souhlas se v medicíně stal důležitým nástrojem pro poskytování informací a považuje se za náležitý projev respondentovy vůle.

2. S vypracováním informovaného souhlasu také souvisí zásada vyloučení klamání účastníků výzkumu. Poskytnutí přesných informací o účelech výzkumu je problematické ve vědách, které se zabývají chováním člověka. Důvodem klamání respondentů bývá potřeba navodit u nich duševní stav, kdy se budou chovat přirozeně; může se stát, že pokud respondenti znají účel studie, znehodnotí to někdy výsledky na nich na-

pozorované, tj. změnilo by to jejich chování. Bez určitého klamání by se asi chování studovat nedalo, zejména ne chování cílené (agrese, podrobnost, podvádění, ad.). Klamáním je vlastně v jisté míře každá pokusná situace simulující situaci reálnou. Kompromisem klamání je rozhovor se zkoumanými osobami bezprostředně po dokončení výzkumu, kde se jeví jako nezbytné vysvětlit i důvody, proč bylo jisté klamání v zájmu věci nezbytné. V citlivě a ohleduplně vedeném vysvětlení je namísto i omluva výzkumníka, proč byl nucen zkoumané osoby uvádět v omyl.

3. Narušení soukromí zkoumané osoby. Zásada opět souvisí s kvalitně vypracovaným Informovaným souhlasem, kde mají být zejména tyto okolnosti dobře vysvětleny. Právo na soukromí je právem jedince rozhodovat kdy, kde, kam a v jakém rozsahu mají být zveřejňovány jeho názory, víra a standardy chování. Není dovoleno sledovat jedince skrytou kamerou, záznamem atp. na soukromém místě, bez jeho dovolení.

Míra narušení soukromí závisí na tom, jak soukromá je dotyčná informace (např. sexuální chování nebo nelegální chování). Některá informace je považována za privátnější než jiná. Nezávisle na povaze informace chrání eticky si počínající badatel právo na soukromí tím, že zkoumané osobě zaručuje anonymitu nebo důvěrnost údajů. Informace o subjektu se předává anonymně, což zaručuje jedinci soukromí. Tak si dotazníky odebírá sám subjekt (nepřidělují se) a po vyplnění je odevzdává nepodepsané. Identifikační znaky zkoumaných osob se odstraňují hned, jak je to možné. Nelze dát všeobecně použitelný návod v této věci musí být badatel vynalézavý a pozorný.

Tradičně se užívá změněných jmen osob a míst což však obvykle není dokonalá ochrana. Problémy anonymity subjektu a důvěrnosti údajů řeší i postup, při kterém badatel požádá subjekt, aby schválil verzi zprávy určené pro veřejnost.

K závažným otázkám vědecko výzkumné práce náleží práce s informacemi, nakládání s know how, s výsledky výzkumu, s publikačními výstupy aj. Etické jednání v této oblasti musí zahrnovat specifické principy vědecké etiky:

- vědeckou objektivnost a pravdivost,
- osobní poctivost a čestnost,
- originalita (původnost),
- principiálnost (zásadovost) a nekompromisnost,
- sebekritičnost

- názorovou tolerantnost a skromnost.

Princip objektivnosti a pravdivosti vyžaduje, aby vědec předložil všechna fakta a všechna zjištění, k nimž dospěl, a nic nezamlčel, nic nepřidával a nic nezkrášloval. Součástí tohoto etického principu je rovněž požadavek, aby vědec před vlastním zpracováním zvoleného tématu důkladně poznal díla jiných autorů, kteří se problematikou zabývali již dříve. Princip osobní poctivosti a čestnosti vyjadřuje etický požadavek, aby vědec poctivě nakládal s literaturou a prameny, tzn., uváděl ve své práci jen fakta získaná svým vědeckým bádáním a nesnížil se k podvodům.

Nejčastější eticky nepřijatelné praktiky autorů písemných (vědeckých prací) prací:

- u přímé citace a nepřímé citace (parafráze) není uveden odkaz na zdroj informace,
- soupis literatury a pramenů neobsahuje jen skutečně použitou literaturu,
- k doložení názoru se využívá materiál, z něhož tvrzení jednoznačně nevyplývá,
- v soupisu literatury a pramenů bibliografické citace jsou díla, které nemají přímý vztah k popisované problematice,
- neoprávněná generalizace (zobecnění závěrů na základě výpovědí nedostatečného nebo nízkého počtu respondentů apod.).

Významným je rovněž princip originality (původnosti) znamenající, že vědec přináší nový, třeba jen dílčí, ale původní a do té doby nepublikovaný poznatek. Vědomé přivlastňování cizích poznatků a výsledků duševní práce jiných autorů se označuje slovem plagiát. Mezi plagiáty patří nejen ukradení cizího rukopisu a jeho publikování pod vlastním jménem, ale také neuvedení odkazu na zdroj informace u přímé citace a nepřímé citace (parafráze). Rovněž nesmí dojít ke zkreslení cizího textu jeho nepozorným parafrázováním.

Etika korektnosti zpracování bibliografického soupisu svých publikací vyžaduje, aby se autoři vyvarovali těchto chyb:

- nesmí se opomenout uvést i jiné autory, kteří se na vzniku práce podíleli,
- nesmí se opakovat tatáž práce vícekrát, např. pod jiným názvem, v překladu nebo vydaná jiným nakladatelem,
- nesmí se uvádět práce, které nemají charakter vědeckých nebo odborných prací, např. popularizační, příležitostné nebo vzpomínkové,
- nesmí se uvádět práce přeložené, které jsou pouhou translací textu a přivlastnit si autorství přeloženého díla, aniž by se uvedlo jméno autora originálu.

Princip zásadovosti a nekompromisnosti se projevuje odvahou vědce, např. když i v obtížích vytrvá v úsilí o řešení problémů, nepřizpůsobuje výsledky výzkumu výchozím hypotézám nebo přání adresátů a uživatelů výzkumných výsledků. Princip sebekritičnosti a názorové tolerantnosti se projevuje schopností sebekriticky uznat nesprávnost svých závěrů a veřejně přiznat svůj omyl. Tím vědec prokazuje odvalu a zaslouží si respekt vědeckého světa.

Princip skromnosti znamená ochotu přijímat cizí názor, uznat omyl a také způsobilost pravdivého sebepoznání (uvědomit si „na co mám a na co ne“). Pěstování skromnosti pomáhá při překonávání pýchy z vědecké práce a jejích výsledků.

Neopominutelnou součástí vědecké práce je etika odpovědnosti vůči společnosti.

Základním a výchozím konceptem etického jednání v institucích (to znamená i v institucích vědeckých) je tzv. etika sociálních struktur, která se zabývá morálním jednáním jednotlivců a sociálních skupin ve společenských institucích. Jde o koncept, který pokládá především otázky týkající se možných ekologických a společenských důsledků jednání aktérů v rámci těchto společenských institucí. Základním konceptem morálního myšlení a jednání v ekonomické a podnikatelské sféře (včetně nakládání s výsledky výzkumu) jsou principy dané sociální etikou. Sociálnost je přirozená lidská potřeba a začíná s mezilidským vztahem. Z pohledu sociální etiky je možno sociální vztahy rozdělit na skutky s morálním významem, v kterých se promítá hodnotový vztah, např. uznání významu jiných osob, jejich zájmů či důstojnosti, a ty, které jsou pouze obyčejnou činností. V centru sociální etiky je proto morální hodnocení sociální skutečnosti. Předmětem je sociální vztahový fenomén, založený na hodnotách, z nichž nejdůležitější je spravedlnost. Sociální etika tak postuluje tři základní principy, jež orientují a koordinují sociální jednání. Tyto principy nelze chápat izolovaně, protože spolu vnitřně souvisejí. Jsou jimi princip solidarity, který upravuje vzájemný poměr mezi jednotlivými členy společnosti, a to tím způsobem, že každý jednatel je spoluodpovědný za blaho společnosti - všichni jsme na jedné lodi – jeden za všechny, všichni za jednoho. Druhým je princip subsidiarity představující druhou stranou mince. Uspořádává vztah společenského celku k jednotlivci nebo k jednotlivým společenským skupinám. Tento postup reguluje oprávněnost veškerého sociálního jednání tím způsobem, že dává přednost iniciativě jedinců či skupin. Třetím je princip obecného blaha, který vychází z premisy, že obecné blaho je souhrn podmínek společenského života, jejichž prostřednictvím mohou lidé snáze a plněji dosáhnout své dokonalosti. Při tom záleží na zachování práva povinností lidské osoby.

Tento princip obsahuje jak hodnotový rozměr (práva a povinnosti jednotlivce), tak také institucionální aspekt (souhrn podmínek), jímž je legitimizován, ale také omezován sociální stát.

Vědecké metody zahrnují požadavek objektivnosti, který jim ukládá zbavit se osobních preferencí a hodnot. Věda sama v sobě nemá nic, co by stanovovalo, k jakému účelu má být jejích poznatků použito. Jediným imperativem vědce je „říci, co ví“, tj. předkládat platné nálezy a teoretické interpretace. Jako občan může vědec zaujímat morální postoje - bojovat proti jaderným zbraním, za zdravé životní prostředí, proti rasismu. Má-li však být sociální badatel brán vážně jako vědec, nesmí tuto roli vědce zaměňovat s rolí občana a nesmí dovolit svým osobním postojům, aby ovlivňovaly jeho výzkum. Jinak řečeno, vědec nesmí být předpojatý. Hlubší zamyšlení ukazuje, že vůči tomuto tradičnímu stanovisku lze mít výhrady a námitky. Nehodnotový přístup není důsledně uskutečnitelný ze dvou důvodů:

Osobní hodnoty mají podstatný vliv na proces výzkumu. Postoje a politické názory badatele nevyhnutelně spoluurčují způsob badatelova výběru a koncipování problémů, stejně jako interpretaci nálezů.

Věda je zavázána (volbou témat a interpretací nálezů) tomu, kdo jí platí. Je to pravda např. pro fyziku, natož pak pro společenskovední disciplíny. Protože je hodnotová neutralita vědeckých bádání věc problematická, je výzkum vždycky kontaminován personálně i politicky. Je proto problematické hledat standardy dobré vědy, stačí sledovat, na čí straně badatel je. To pak pomáhá při interpretaci výsledků. Jinak vidí chování v určité kultuře sociolog z jiné kultury a jinak ten, který v ní vyrostl. V těchto souvislostech si můžeme položit několik palčivých otázek: např. je povinností vědce předvídat důsledky objevu nebo je-li zneužití objevu předvídatelné, je vědec povinen zřeknout se zkoumání?

Tato otázka je dnes přetřásána zejména v souvislosti s možnostmi genové manipulace, mapování lidského genomu, výzkum a vývoj nových zbraňových systémů ad. Při těchto úvahách si musíme uvědomovat, že odstoupení každého badatele je nahraditelné a že při dnešní týmové organizaci bádání vědec dost dobře nemůže pociťovat odpovědnost za dopad celého projektu. Je vědec odpovědný za to, že našel, co našel?

Problém je v tom, že hledat, nalézat a objevovat patří k povaze člověka, takže - nějaká prevence sotva může přicházet v úvahu. Jedním ze způsobů, jak se přenáší odpovědnost za důsledky objevu na širší společenství, je široká publikace nálezů. Ta je prevencí vzniku informačního monopolu, který je sám o sobě rizikem zneužití. V ekonomice a managementu je jednání etické, přináší-li spravedlivé platby, kompenzace a benefity. Zdůrazňuje se, že spo-

lečenská sociální odpovědnost je cesta integrující sociální, ekonomický a environmentální zájem, včetně jejich hodnot, kultury, způsobu rozhodování, strategie. Projevuje se transparentním a předvídatelným jednáním, etabluje dobrou praxi uvnitř firmy, vytvářející bohatství a podporující společnost. Tento přístup je možno aplikovat na společenskou odpovědnost ve vědě a výzkumu.

Dostáváme se kruhem k etice povinnosti vycházející z deontologie – nauky o povinnosti. Etika povinnosti vychází ze slova vina – nechovám-li se eticky, pocítuji vinu, zdůrazňuje v současné společnosti etiku odpovědnosti. Dělí ji na odpovědnost vůči sobě – etiku cti a etiku odpovědnosti vůči druhým - společnosti. Etymologickým základem je zde slovo odpověď – odpověď na vlastní svědomí, na hledání vlastní cesty a na důsledky volby své cesty – podstatu konsekvencialismu.

V etice cti je základní otázkou, jak budu daný čin hodnotit já sám, v etice odpovědnosti vůči společnosti je otázkou, jak budou můj čin hodnotit ti druzí (zejména ti, jichž se nějak týká). S ohledem na toto filozofické zamyšlení je možno konstatovat, že osobní svoboda člověka v souvislosti s odpovědností se stává věcí komplikovanou, je výzvou, ale zejména mravním břemenem.

Ve výzkumu je možné odlišit tři eticky problémové oblasti. První z nich se dotýká ochrany zdraví, psychické rovnováhy a svobody jednotlivce, druhá se vztahuje k nakládání s informacemi a třetí zahrnuje dilematický vztah výsledků výzkumu a jejich užitečnosti pro společnost. Etické problémy ochrany jedince v rámci výzkumu jsou považovány za prvořadé a je nutné každou osobu, která do výzkumu vstupuje náležitě a přiměřeně poučit o možných rizicích. Při práci s informacemi je nutno dodržovat etické zásady, které jsou nad rámec autorského zákona a dotýkají se bytostně autorovy poctivosti, odvahy, vědecké skromnosti a názorové tolerantnosti. Vztah vědy a společnosti je ze své podstaty dilematický a jen etický přístup (transparentní a předvídatelné jednání) z obou stran může pomoci k ochraně jak vědců, tak společnosti. Důležitá je zde etika odpovědnosti vědců i společnosti více než etika povinnosti.

Závěr

Značný nedostatek informací o hlubokých základech morálky a etiky nás odlišoval od těch zemí, kde se nepotlačoval v tomto směru vliv tradiční rodinné výchovy, působení náboženských organizací, veřejných sdělovacích prostředků a publikací o příslušných etických problémech. Tyto nedostatky nemohla nahradit ani tzv. socialistická morálka, u které byly stále více patrné rozpory mezi slovy a činy, takže etická výchova byla více méně formální a nezanechala žádné hlubší stopy. Plně se tento problém projevil přechodem k tržní ekonomice, kdy etika z podnikání téměř zmizela. Pro mnohé podnikatele se stal rychlý zisk, bez ohledu na jakékoliv vedlejší důsledky jejich rozhodnutí, bez ohledu na etiku a morálku, jediným motivem podnikání. Cíle moderního podnikání a požadavky na jednání manažerů a podnikatelů jsou však jiné. Vyžadují od nich také společenskou odpovědnost a plnění sociálních závazků.

Se vznikem nového hodnotového systému tržní ekonomiky bylo a stále ještě je nutno řešit i problém morálky. Důležité je sblížení práva a morálky. Sblížení, nebo případné odloučení, může mít vliv na to, jak je chápána litera zákona. V podnikové praxi jsou stále častěji řešeny konflikty a rozhodnutí, které lze právně sotva všeobecně a efektivně regulovat. Je tomu tak zejména proto, že vývoj práva pokulhává za vznikem konkrétních konfliktních situací na úrovni podniku. Záplava jednotlivých podnikových problémů může být jen velmi těžko zhuštěna do všeobecného popisu skutkové podstaty. To vede ke vzniku neurčitých právních pojmů a snižuje se možnost jeho konkrétního použití. Vysoce rozvinutá dělba práce v organizaci podniku vede často ke vzniku „organizované neodpovědnosti“, kdy jednotliví členové organizace nejsou často vůbec právně odpovědní za svá rozhodnutí. Právě tyto rozpory se nutně stávají kandidáty etické povinnosti. Materiální vyjádření nalézají takovéto akty zpravidla v různých kodexech chování. Rozhodující roli při prosazování etiky v podnikání by měla mít podniková kultura. Zdravá, systematicky budovaná, v níž etické normy a hodnoty jsou základními stavebními prvky.

Etiku v podnikání je třeba chápat jako výzvu, aby bylo souvisle používáno platného práva. V případě, že pro danou oblast konfliktů nejsou ještě právní normy vydány, měla by etika v podnikatelských činnostech působit na to, aby se ukládaly určité normy v duchu vlastní odpovědnosti jako doplňky zákonných pravidel. Takto etika v podnikání vyzývá jak

k uplatnění principu ziskovosti, tak i ke kritickému a loajálnímu doplnění práva. Tím se rozumí, že podniková etika obrací pozornost k doplnění tradiční cílové funkce podniku: nejde jí totiž pouze o ekonomicky efektivní a užitečnou strategii, ale také o sociální snášenlivost jako příspěvek ke společenskému smíru.

V souvislosti s procesem sjednocování Evropy je potřeba připomenout, že je důležité, aby lidské soužití mělo svá pevná a obecně respektovaná pravidla a čím svobodnější má být občan a celá společnost, tím důležitější je, aby svoboda jednoho neohrožovala svobodu druhého. Při hodnocení podnikové kultury a etiky podnikání a při hledání příčin jejich neutěšeného stavu je nutno přihlížet nejen k faktorům, které působí uvnitř firmy, ale také k faktorům vnějším. Jedním z hlavních je nejvyšší forma kultury, tedy národní kultura. Dalo by se říci, jaká je národní kultura, taková je i podniková kultura. Prvky národní kultury se projevují v každodenních činnostech člověka, to znamená také v pracovních činnostech. Hodnoty, normy chování a jednání, které člověk přijímá v průběhu svého života jako součást, v tomto případě širšího společenství lidí-tedy národa, se zákonitě střetávají, nebo prolínají s normami a hodnotami jiného společenství, tedy spolupracovníků, vedoucích pracovníků v rámci firmy, ve které pracuje. Z pohledu managementu a personálních pracovníků je důležité sledovat a analyzovat nejen podnikovou, ale také národní kulturu a jejich vzájemné vazby. Ty do značné míry ovlivňují myšlení a chování lidí.

Teoretické zvládnutí podnikové kultury a jejích souvislostí ještě neznamená jejich úspěšnou aplikaci v praxi, neboť samo o sobě nenabízí reálná východiska pro řízení organizace. Je nutno dospět k závěru, že největším bohatstvím organizace jsou její zaměstnanci. K poznání, že pouze podnikání prováděné v mezích zákonů, na základě etických zásad, v organizacích se zdravou podnikovou kulturou, je společensky přijatelné a vede k dlouhodobé prosperitě.

Informační zdroje

- ANZENBACHER, A., 2004. *Křesťanská sociální etika*. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK). ISBN 80-7169-614-5.
- ARISTOTELES, 1996. *Etika Nikomachova*. Praha: Academia, 1996.
- BAKIČOVÁ, H. *Podnikavě a přitom eticky*. Ekonom, 1995, č. 35. ISSN: 0862-9595
- BLACK, S., 1994. *Nejúčinnější propagace – Public relations*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing. ISBN 80-7169-106-2.
- BOHATÁ, M. *Kulatý stůl v CAUX*, Principles for Business, Caux Round Table, 1994.
- BOHATÁ, M., 1997. *Etika má nezastupitelnou roli v ekonomice*. Příloha HN - příloha Kariéra & Vzdělávání, 1997, č. 7. ISSN 1213-7693
- BRÁZDA, R. a kol. *Vybrané problémy soudobé etiky*. Brno: FF MU, 1993.
- CZARNECKI, P. S., 2006. *Etyka*. Warszawa: KOMPAS II. ISBN 83-912638-7-8.
- DĚDIČ, J. a kol., 1995. *Učebnice práva*. Praha: Prospektrum. ISBN 80-7175-006-9.
- DOROTÍKOVÁ, S., 2003. *Profesní etika učitelství*. Praha: UK – Pedagogická fakulta. ISBN 80-7290-102-8.
- ETICKÝ KODEX KŘESŤANSKÉHO UČITELE.*, 2005. Praha: Česká biskupská konference. [cit. 2. října 2016]. Dostupný na: www.kzsub.cz/wp-content/uploads/Eticky_kodex.pdf
- ELIÁŠ, K., 2005. *Kurs obchodního práva*. 5. vyd. Praha: C.H.BECK. ISBN 80-7179-391-4
- ELIÁŠ, K. 1989. *Právo proti nekalé soutěži*. Arbitrážní praxe, 1989, č. 5. ISSN 0323-1216
- FALDYNA, F. *K problematice pojmu podnikatel a podnikání*. Právo a podnikání, 1993, č. 9. ISSN 1211-1120
- FIEDLER, R. *Nevyužívané motivační stimuly ke zvýšení pracovní aktivity*. Příloha HN – příloha Kariéra & Vzdělávání, 1996, č. 20. ISSN 1213-7693
- GOSIOROVSKÝ, I., 2009. *Úvod do profesní etiky*. Kunovice: EPI. ISBN 978-80-7314-161-5
- GLUCHMAN, V. *Etika na Slovensku*. Prešov: 1995.
- HAJN, P. 2000. *Soutěžní chování a právo proti nekalé soutěži*. Brno: Masarykova universita. Acta Univ. Brunensis-Iuridica, sv.235. ISBN 978-80-2102-282-9.
- HANULÁKOVÁ, E., 1997. *Podnikatelská etika*. Bratislava : Eurounion. ISBN 80-85568-79-9.

- HEIDEGGER, M., 1977. *Lettres on Humanism*. In HEIDEGGER, M. *Basic Writings*
New York: Harper and Row.
- HUDEČEK, M. *Personální ředitelé mohou využívat nové účinné nástroje*. Příloha HN
příloha Kariéra & Vzdělávání, 1996, č. 20. ISSN 1213-7693
- HODOVSKÝ, I. *Úvod do etiky*. Olomouc: UP, 1992.
- KÁNSKÝ, J. *Připravujeme etický kodex svého podniku*. *Personál*, 1997, č. 6, 7, a 8. ISSN
1211-3085
- KÁRNÍKOVÁ, J. *Kapitoly z obecné pedagogiky*. Praha: Supro, 1969, s. 37.
- KLIMEŠ, L., 2002. *Slovník cizích slov*. 6. vyd. Praha: SPN. ISBN 80-7235-023-4.
- KLOPFER, M., 1995. *Etika podnikania*. Bratislava: SPN. ISBN 80-08-01023-1.
- KOONTZ, H., WEIHRICH, H., 1993. *Management*. Praha: Victoria Publishing.
ISBN 80-85605-45-7.
- KOPČAJ, A. *Konkurenceschopnost firmy záleží na její kultuře*. *Ekonom*, 1996, č. 11. ISSN:
0862-9595
- KOŠTURIAK, J., GREGOR, M., 1993. *Podnik v roce 2001*. Praha: Grada Publishing.
ISBN 80-85603-29-2.
- KOTLER, P., ARMSTRONG, G., 2004. *Marketing*. Praha: Grada Publishing.
ISBN 80-247-0513-3.
- KOUBEK, J., 2011. *Personální práce v malých podnicích*. 4. vyd. Praha: Grada Publishing.
ISBN 978-80-247-3823-9.
- KOUBEK, J., 2015. *Řízení lidských zdrojů – Základy moderní personalistiky*. 5. vyd. Praha:
Management Press. ISBN 978-80-7261-288-8.
- KŘÍŽ, L. *Tunelování společností*. *Ekonom*, 1997, č. 19. ISSN: 0862-9595.
- KULHÁNEK, M. *Nekalá soutěž generální klausule*. *Obchodní právo*, 1998, č. 5.
ISSN 1210-8278
- LIESSMANN K, ZENATY G., 1994. *O myšlení – úvod do filosofie*. Olomouc: VOTOBIA.
ISBN 80-85619-94-6.
- LIPOVETSKI, G., 1999. *Soumrak povinnosti*. Praha: Prostor. ISBN 80-7260-008-7.
- MALANKIEVIČOVÁ, S. *Profesijná etika*. Prešov, 2008
- MIEDZGOVÁ, J., 1996. *Základy etiky*. Bratislava: SPN. ISBN 80-08-01729-5.
- MOHYLA, I. *Týmová práce a změny podnikové kultury*. Příloha HN - příloha Kariéra &
Vzdělávání, 1996, č. 1. ISSN 1213-7693.
- MOLE, J., 1995. *Jiný kraj, jiný mrav*. Praha: Management Press. ISBN 80-85603-86-1.

- MOLITOR, B., 1998. *Etika hospodářství*. Praha: Česká křesťanská akademie.
ISBN 80-85795-29-9.
- MUNKOVÁ, J. *Dominantní postavení*. Právní rozhledy, 1997, č. 11, ISSN 1210-6410.
- MUNKOVÁ, J. *Trestní postizitelnost*. Právník, 1995, č. 10. ISSN 0231-6625.
- NĚMCOVÁ, L., 1994. *Etika v podnikání*. Praha: VŠE.
- NĚMCOVÁ, L. *Podnikatelská etika ve výchově*. Ekonom, 1997, č. 17. ISSN: 0862-9595.
- NĚMEC, P., 1996. *Public relations – Zásada komunikace s veřejností*. 2. vyd. Praha, Management Press. ISBN ISBN 80-85943-20-4.
- NESNÍDAL, J. *Aby zákony nebyly brzdou*. Ekonom, 1998, č. 40. ISSN: 0862-9595.
- NOVOTNÝ, O. *Represe je jedním z předpokladů hospodářské prosperity, avšak přednost by mělo mít předcházení trestným činům*. Hospodářské noviny, 1997 (6. 11. 1997).
- NOVÝ, I. a kol., 1996. *Interkulturální management – Lidé, kultura a management*. Praha: Grada Publishing. ISBN 8071692603.
- OLŠAROVÁ, A. *Umění vytvářet firemní image*. Příloha HN - příloha Kariéra & Vzdělávání, 1997, č. 16.
- PFEIFER, L., UMLAUFOVÁ, M., 1993. *Firemní kultura*. Praha: Grada Publishing.
ISBN 80-7169-614-5.
- PRAŽSKÁ, L., JINDRA, J. a kol. 2002. *Obchodní podnikání*. Praha: Management Press.
ISBN 80-7261-059-7.
- REMIŠOVÁ, A., 2001. *Podnikatelská etika v praxi – cesta k úspěchu*. Bratislava: EPOS.
ISBN 80-8881-063-9
- ROLNÝ, I., 1998. *Etika v podnikové strategii*. Boskovice: Albert. ISBN 80-85834-53-7.
- SEKNIČKA, P. a kol., 2001. *Úvod do hospodářské etiky*. 2. vyd. Praha: ASPI Publishing.
ISBN 80-85963-40-X.
- SHARPLIN, A., 1985. *Strategic Management*. New York: McGraw Hill.
- SLOVENSKÁ KOMORA UČITELOV. *Etický kodex učitelů*. Sku.cz [online]. ©2017.
- SMITH, A., 1958. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Praha: SNPL.
- STEINMANN, H., LOHR, A., 1995. *Základy podnikové etiky*. Praha: Victoria Publishing.
ISBN 80-85865-56-4.
- STÝBLO, J., 1993. *Efektivní manažer*. Ostrava: Montanex. ISBN 80-85300-65-6.
- ŠRONĚK, I., 1995. *Etiketa a etika v podnikání*. Praha: Management Press.
ISBN 80-85603-94-2.
- VALLANCE, E., 1995. *Business Ethics at Work*. Cambridge: Cambridge University Press.
- VANĚK, J., 1997. *Základy sociální a ekonomické etiky*. Praha: VŠE. ISBN 80-7970-344-9.

VODÁČEK, L, VODÁČKOVÁ, O., 1999. Management. Teorie a praxe v informační společnosti. 3. vyd. Praha: Management Press. ISBN 80-85943-94-8.

WIENBERGER, O. *Norma a instituce*. Brno: Masarykova universita, 1995.
ISBN 80-2101-123-8.

ZDRAŽIL, M. *K zneužití účasti v hospodářské soutěži*. Právní praxe v podnikání, 1996, č. 2.
ISSN 1210-4043.

Zákon č. 143/2001 Sb. o ochraně hospodářské soutěže a o změně některých zákonů

Zákon č. 328/1991 Sb. o konkursu a vyrovnání ve znění pozdějších předpisů

Živnostenský zákon č. 455/1991 Sb., ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 513/1991 Sb. Obchodní zákoník ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 563/2004 Sb., o pedagogických pracovnících ve znění pozdějších předpisů

<https://perpetuum.cz/2018/11/porovnani-ucitelu-napric-svetem-cesti-ucitele-jsou-pracoviti-vlivni-ale-u-zaku-maji-maly-respekt/>

Přílohy - seznam příloh

Příloha 1: Kodex manažera.....	15758
Příloha 2: Etický kodex manažera 2	15960
Příloha 3: Podniková kultura a její úrovně E.H.Schein).....	165
Příloha 4: Profesně etický kodex učitele.....	16667

Příloha číslo 1: Kodex manažera

Česká manažerská asociace ČMA přijala v květnu 1998 soubor morálních norem a hodnot, kterými se manažeři při plnění svých povinností řídí. Smyslem tohoto kodexu manažera je působit na manažerskou obec v ČR tak, aby si manažeři uvědomovali, jak výkonem své funkce naplňují společenské poslání, odpovědnost vůči firmě a ostatním skupinám, s nimiž při výkonu funkce spolupracují. Uvedený kodex zahrnuje šest částí:

1. Hodnotová orientace manažera - Zachycuje standard profesionálního chování manažera v situacích, kdy je třeba prosazovat mezi zaměstnanci určité hodnoty a pro tyto hodnoty je získat (požadavky na komunikativnost, schopnost vyjednávat a delegovat pravomoce).
2. Vztah ke spolupracovníkům - Požadavek přistupovat ke spolupracovníkům jako k rovnocenným partnerům, ne jako nadřízený. Být nestranným soudcem, vyjednavatelem při řešení případných konfliktů uvnitř týmu, který vede. Odměňovat spravedlivě, podpora kreativity a odborné kvalifikace pracovníků.
3. Vztah k vlastníkům - V českých podnicích se často kříží zájmy a povinnosti vlastníků s povinnostmi managementu a naopak. Vlastníci se zejména neuvědomují, že majetek je společenský závazek. Kodex proto vyjasňuje práva a povinnosti vlastníků a práva a povinnosti managementu, rozdíl mezi podnikatelskou a vlastnickou strategií. Zdůrazňuje důležitost vzájemné spolupráce.
4. Vztah k zákazníkům - Požadavek včas reagovat na požadavky zákazníků, nebo je pružně svou nabídkou předejít, ovlivnit (kvalita, úcta k zákazníkovi).
5. Vztah k zájmovým skupinám - manažer hájí zájmy vlastníka, sociální požadavky zaměstnanců (dialog s odbory), ale i své vlastní zájmy. Sociální dialog je povinností a zároveň uměním každého manažera. Jednání se zájmovými skupinami (nejen s odbory) by mělo končit konsensem, ve kterém každý něco vyhrává, získává, podle pravidla win-win uplatňovaného v americkém managementu.
6. Vztah k manažerské obci - vyplývá z toho, že profese manažera je posláním. Aby byl dobrým manažerem, musí na sobě pracovat, zdokonalovat se, angažovat se za zájmy firmy, regionu asociace.

Uvedený kodex obsahuje zatím jen minimum nejzákladnějších pravidel, která může manažer využít nejen uvnitř firmy, ale i při jednání jinými subjekty mimo podnik. V tom spočívá síla kodexu, neboť tím, že manažer dodržuje určitá morální pravidla, vlastně vede partnera k tomu, aby podobná pravidla používal ve svém jednání také. Normy zakotvené v kodexu nelze nikomu nadiktovat ani jejich dodržování sankcionovat. Je záležitostí individuální a jedná se o jakousi společenskou úmluvu, jak se chovat. Sankcí za jeho nedodržování by mělo být společenské znemožnění.

Zdroj: Kodex manažera. Ekonom, 1998, č. 28, s. 57.

Příloha číslo 2: Etický kodex manažera 2

Článek I

Obecná ustanovení

1. Skupina ..... holding (dále jen „Společnost“) je odhodlána jednat vždy v souladu s platnou legislativou a podle etických zásad a principů za účelem uplatnění nejvyšších standardů etiky, profesionality a obchodního řízení.
2. Etické jednání má klíčový význam pro dlouhodobé fungování a ekonomické zájmy společnosti a je projevem odpovědnosti vůči všem subjektům pracovněprávních a obchodních vztahů.
3. Cílem Společnosti je navození etické atmosféry v celé společnosti a to prostřednictvím zavedení a uplatňování firemního etického kodexu, zejména dodržováním zásad a principů etického chování, vytvořením příznivých pracovních podmínek, mezilidských vztahů a budováním vnitrofiremní kultury.
4. Dobré jméno Společnosti a důvěra všech zainteresovaných patří k nejdůležitějším hodnotám, kterými společnost disponuje. Jejich ochrana je prioritním úkolem společnosti a každého jejího člena.
5. Dodržování etického kodexu má vliv na dobré jméno Společnosti, což je spojeno s prosperitou, životaschopností jakož i prospěchem zaměstnanců a ostatních spolupracujících subjektů.
6. Všichni zaměstnanci Společnosti jsou povinni jednat v souladu s tímto Etickým kodexem, zachovávat vysoký morální standard v obchodním a pracovním chování, vytvářet pracovní prostředí důvěry a úcty.

Článek II

Cíle

1. Stanovit pro Společnost rámec pro provádění etického podnikání, kterým se bude společnost řídit tak, aby vyhověla všem zákonům a pravidlům vztahujícím se k jejím obchodním aktivitám.
2. Usnadnit všem zaměstnancům Společnosti pochopení cíle společnosti, což znamená provádět veškeré obchodní aktivity etickým způsobem a v souladu se všemi platnými pravidly.
3. Udržovat a chránit dobrou pověst Společnosti u jeho zákazníků, dodavatelů, partnerů, zaměstnanců, partnerů, jakož i všech subjektů, se kterými společnost spolupracuje a obchoduje, včetně společenství, v nichž společnost působí.

Článek III

Působnost / Rozsah

1. Etický kodex se vztahuje na všechny zaměstnance, jakož i na další fyzické osoby jednající jménem Společnosti.

2. Povinností všech zaměstnanců v jakémkoliv pracovněprávním vztahu je dodržovat tento Etický kodex, jednat v souladu s ním a zároveň i požadovat od všech spolupracujících třetích stran, včetně externích poradců, dodavatelů a jiných obchodních partnerů, aby respektovali zásady tohoto Etického kodexu.
3. Všichni zaměstnanci jsou povinni zachovávat vysoký morální standard v obchodním a pracovním chování, vytvářet pracovní prostředí důvěry a úcty.
4. Každý zaměstnanec, jakož i každá fyzická osoba, jednající jménem Společnosti musí být seznámen s Etickým kodexem, což potvrdí při převzetí kodexu svým podpisem.

Článek IV

Vztahy s dodavateli

1. Vztahy s dodavateli jsou založeny na vzájemné důvěře a úctě. Všechny informace o vztazích ve Společnosti a jejích dodavatelích se považují za důvěrné.
2. Společnost se zavazuje, že bude vytvářet bezpečné pracovní prostředí pro své obchodní partnery a jejich zaměstnanců zdržujících se na pracovišti. Zároveň od nich recipročně vyžaduje dodržování všech bezpečnostních předpisů platných ve společnosti.
3. Společnost se zavazuje dodržovat dohodnuté smluvní podmínky. Pokud společnost vlivem mimořádných okolností nemůže splnit dohodnuté požadavky, vstoupí co nejrychleji do jednání s obchodním partnerem s cílem hledání alternativního řešení.
4. Zaměstnanci Společnosti nesmí přijímat od obchodních partnerů peněžní dary nebo jiné provize. Malé dary nebo pohoštění se může přijmout, pokud přijímajícího nezavazují.

Článek V

Vztahy ke státním a vládním orgánům, regionu a společnosti

1. Společnost se zavazuje jako sociálně odpovědný subjekt ve vztahu ke státním a vládním orgánům, místním orgánům, regionu a celé společnosti poskytovat jim pravdivé a včasné informace.
2. Společnost plní všechny podmínky vyplývající ze zakládací listiny, respektuje zákon a jedná pouze v souladu s platnou legislativou.
3. Společnost řádně platí daně, vědomě se nedopustí daňového úniku a dbá o transparentnost všech finančních transakcí. Dodržuje všechny zákonné předpisy proti praní peněz.
4. Společnost přispívá k ekonomickému růstu a zvýšení životní úrovně regionu a celé společnosti.
5. Společnost dbá o vytvoření pracovních příležitostí, resp. o udržení zaměstnanosti.
6. Společnost podporuje svou sponzorskou a dárcovskou činností kulturní, morální, vzdělávacího, technický a infrastrukturní rozvoj.
7. Společnost se zavazuje svými aktivitami šířit dobré jméno regionu a země.

8. Společnost ani žádný její zaměstnanec nesmí v zemi, kde společnost podniká, používat firemní fondy pro poskytování přímých nebo nepřímých příspěvků politickým stranám, kandidátům nebo skupinám.
9. Společnost se zavazuje prostřednictvím všech druhů médií poskytovat veřejnosti úplné, srozumitelné, pravidelné a pravdivé informace o svých aktivitách a záměrech. Systematicky rozvíjí vstřícné, vysoce profesionální a etické vztahy s médii.

Článek VI

Vztah k životnímu prostředí

1. Společnost vědomě dodržuje koncepci udržitelného rozvoje v oblasti životního prostředí a napomáhá při programech ochrany a tvorby životního prostředí regionu.
2. Společnost klade mimořádný důraz ve své činnosti a službách na ochranu zdraví a bezpečnosti spotřebitelů a ostatní veřejnosti.
3. Společnost respektuje ve všech svých činnostech platné technologické a ekologické normy.

Článek VII

Vztahy v mezinárodním podnikání

1. Společnost se chová zodpovědně v mezinárodním obchodě a investicích. Dodržuje legislativu platnou v hostitelské zemi.
2. Společnost přispívá k ekonomickému blahobytu a rozvoji hostitelské země, respektuje její tradice a kulturu.
3. Společnost v každé své zahraniční společnosti dodržuje Všeobecnou deklaraci lidských práv OSN a dbá o uplatňování jednotného postupu a dosažení vysokého morálního standardu iv zemích s odlišnou obchodní praxí.

Článek VIII

Vztahy ve společnosti

1. Vztahy k zaměstnancům a mezi zaměstnanci, jakož i mezi nadřízenými a podřízenými ve společnosti jsou založeny na úctě k důstojnosti každého člověka a na respektování základních lidských práv v duchu Všeobecné deklarace lidských práv OSN.
2. Od každého zaměstnance se vyžaduje vytvářet atmosféru vzájemné úcty, důvěry a sounáležitosti, bez kterých nelze spolupracovat a dlouhodobě dosahovat vynikající ekonomické výsledky.
3. Ve Společnosti se nebude tolerovat žádné fyzické, psychické nebo sexuální obtěžování. Ve společnosti je nepřístupná jakákoliv forma zneužívání, ponižování, šikany a dehonestace lidské osobnosti či diskriminace.

4. Každý zaměstnanec Společnosti nese odpovědnost za své jednání. Měl by se chovat tak, aby neškodil svým spolupracovníkům, aby jim nekomplikoval práci a nebránil v jejich iniciativě.
5. Každý, kdo si myslí, že může něčím přispět ke zlepšení v libovolné oblasti společnosti, má právo být vyslechnut.
6. Společnost přijímá zaměstnance a usměrňuje jejich kariéru na základě jejich předpokladů na danou práci bez jakékoliv rasové, náboženské či národnostní diskriminace, bez ohledu na barvu pleti, pohlaví, věk, stav, sexuální orientaci a zdravotní způsobilost.
7. Společnost věnuje důslednou pozornost odbornému a osobnímu rozvoji svých zaměstnanců v souladu se současnými a budoucími potřebami společnosti. Zavazuje se vytvářet podmínky pro rozvíjení znalostí, dovedností a schopností svých zaměstnanců odpovídajících jejich současnému nebo plánovanému pracovnímu zařazení.
8. Společnost se zavazuje provádět spravedlivou politiku odměňování, bez jakékoli diskriminace. Způsob odměňování má odrážet individuální výsledky a význam pracovní pozice ve vazbě na ekonomické výsledky společnosti a vývoj životních nákladů.
9. Společnost se zavazuje v procesu propouštění respektovat objektivní kritéria a základní etické normy. Proces propouštění musí být včas oznámen, transparentní vycházející ze základních psychologických poznatků a nesmí zraňovat důstojnost člověka.
10. Společnost se zavazuje vytvářet hygienicky nezávadné, bezpečné pracovní prostředí. Zaměstnanci jsou však povinni respektovat všechny bezpečnostní předpisy a dbát, aby neohrozily sebe, spolupracovníky, jiné osoby a nezpůsobily materiální škody.

Článek IX

Etika komunikace, šíření a ochrany ve společnosti

1. Vedení Společnosti vytváří prostor na svobodné vyjádření vlastního názoru každého zaměstnance bez rizika zastrahování nebo sankcí.
2. Vedení Společnosti se zavazuje vysvětlovat své cíle a záměry, jakož i význam jednotlivých činností a aktivit, podporovat aktivní komunikaci a aktivizovat zaměstnance na zdokonalování jejich pracovního výkonu, jakož i celkového výkonu společnosti.
3. Všichni zaměstnanci Společnosti jsou povinni chránit informace, které patří společnosti nebo které souvisí s jejím podnikatelskými aktivitami. Tyto informace se považují za důvěrné, mohou se používat pouze pro pracovní účely a nikdy ne na osobní cíle.
4. Každý zaměstnanec Společnosti vystupuje nejen jako soukromá osoba, ale i jako reprezentant společnosti. Proto i na veřejnosti má dbát na dobré jméno společnosti a ochraňovat její zájmy.
5. Každý zaměstnanec Společnosti je povinen ochraňovat duševní i hmotný majetek společnosti.

Článek X

Střet zájmů

1. Zaměstnanci Společnosti neposkytují a nepřijímají jakýkoliv úplatek. Všichni jsou povinni dodržovat příslušná ustanovení trestního zákona ve znění pozdějších předpisů.
2. Každý zaměstnanec Společnosti si své soukromé zájmy ve finanční, obchodní či jiné činnosti vykonávané mimo Společnosti řeší tak, aby se vyhnul skutečnému či potenciálnímu konfliktu zájmů. Tyto činnosti musí být v souladu s právními normami a vnitřními předpisy Společnosti. V těchto činnostech nesmí zneužívat zdroje pracoviště, své postavení ve společnosti, ani ohrožovat dobré jméno společnosti.
3. Žádný zaměstnanec Společnosti ve finanční, obchodní či jiné činnosti vykonávané ním, nebo jeho příbuznými mimo Společnosti, nevyužije výhodu nebo zisk z informace, kterou získal v rámci svých pracovních povinností a odpovědnosti ve Společnosti a která není obecně dostupná.
4. Zaměstnanec Společnosti může vykonávat podnikatelskou činnost, která je shodná s předmětem činnosti společnosti, jen s jejím předchozím písemným souhlasem statutární společnosti.

Etika řešení sporů

1. Zaměstnanci Společnosti se mají chovat tak, aby předcházeli sporům. V případě, že se přece spor či konflikt na pracovišti vyskytne, řeší ho kultivovaně, nenásilnou cestou, prostřednictvím dialogu za účasti všech zainteresovaných stran.
2. V případě závažného sporu ve Společnosti musí zúčastněné strany projevit odpovědnost a využít všechny možnosti vyjednávání, aby se zajistila plynulá činnost společnosti.

Článek XII

Etická odpovědnost managementu

1. Manažeři Společnosti jsou vzorem pro ostatní pracovníky společnosti. Nezabývají se své odpovědnosti vyplývající z jejich postavení. Hlásí se k pravidlům manažerské etiky a dbají na svou profesní čest.
2. Klíčovým požadavkem na práci manažera Společnosti je řídit se heslem „Dělej to, co sám požaduješ od druhých“. Každý člen managementu je povinen si uvědomit, že nese odpovědnost za rozvoj etiky ve Společnosti.
3. Manažeři Společnosti nepřetržitě rozvíjejí vztahy s interními i externími skupinami. Vhodnými metodami podporují sounáležitost a loajalitu zaměstnanců ke společnosti a jejich zájem o její prosperitu.
4. Manažeři Společnosti se zavazují poskytovat pravidelné, srozumitelné a pravdivé informace spolupracovníkům. Zároveň ověřují, zda jimi poskytnuté informace našli svých adresátů.
5. Manažeři Společnosti jsou povinni seznamovat zaměstnance s hodnotami a požadavky uvedenými v tomto Etickém kodexu a školit je pro jeho dodržování a jsou povinni jít příkladem při

jeho respektování. Rovněž jsou povinni vytvářet prostředí, které je sociálně spravedlivé a ve kterém je možné rozvíjet dialog tak, aby nedocházelo k porušování kodexu.

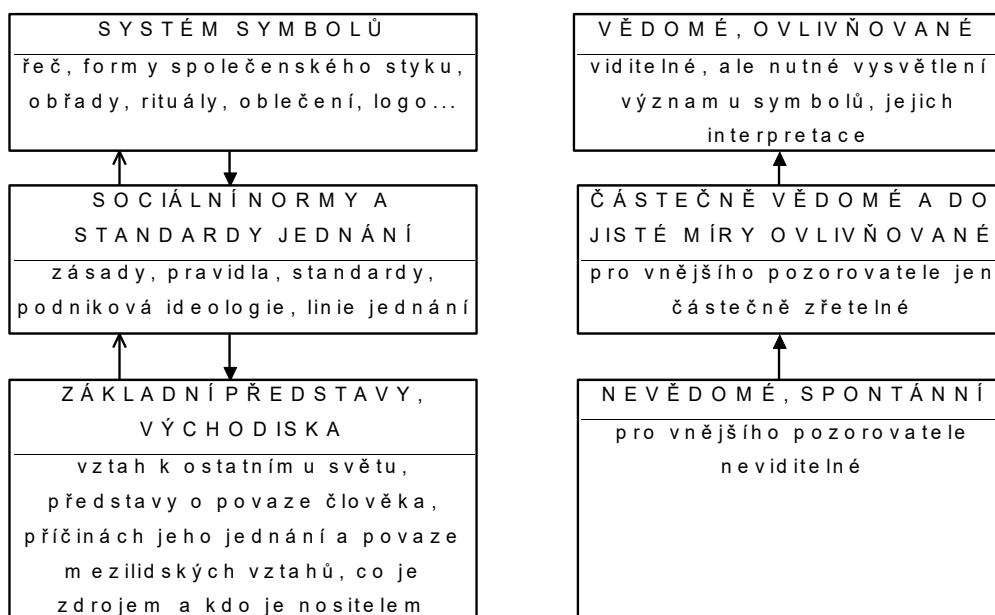
Článek XIII

Závěrečná ustanovení

1. Etický kodex Společnosti se vztahuje na všechny manažery, zaměstnance společnosti i na další osoby jednající jménem společnosti. Všichni jsou povinni kodex dodržovat, jednat v souladu s jeho ustanoveními a podporovat ho.
2. Všichni zaměstnanci Společnosti si musí být vědomi, že každé porušení etických norem uvedených v Etickém kodexu společnosti bude řešeno příslušnými sankcemi, které se vztahují na všechny zaměstnance.
3. Zaměstnanci Společnosti jsou povinni oznámit porušení tohoto kodexu. Hlášení se podává přímému nadřízenému, což představuje typický postup. Pokud však zaměstnanec má dojem, že v dané situaci to není vhodné, může podat hlášení dalšímu vyššímu nadřízenému podle organizační struktury. Oznámení lze kdykoliv podat ústně, písemně, elektronickou poštou, telefonicky.
4. Přímý nadřízený zaměstnanec je povinen zabývat se podaným hlášením o porušení Etického kodexu společnosti a přijmout řešení. Pokud sám zváží, může se obrátit na svého nadřízeného.
5. Identita osob podávajících oznámení o podezření z porušení Etického kodexu se udržuje v tajnosti, v nejvyšší možné míře. Žádné represálie nebudou namířené proti zaměstnanci, který ohlašuje podezření z porušování tohoto kodexu.
6. Disciplinární řízení nebo jeho absence nevyklučuje jednání orgánů činných v trestním řízení v případě podezření, že byl spáchán přestupek nebo trestný čin.
7. Přípomínky k obsahu a struktuře Etického kodexu Společnosti se podávají na sekretariátu společnosti.

Zdroj: <http://www.profinexholding.sk/o-spolecnosti/eticky-kodex.html>

Příloha číslo 3: Podniková kultura a její úrovně (E.H.Schein)

Podle E.H.Scheina se podniková kultura vždy skládá ze tří hierarchicky nad sebou uspořádaných rovin:

1. základní životní představy, hodnoty a postoje zaměstnanců, pravidla pracovního a sociálního jednání,
2. symbolicky, tedy ve zkratce vyjádřené podnikové cíle a základní principy podnikové kultury.

Všechny uvedené roviny mají subjektivní obsah. *Základní životní představy* závisí na věku, dosavadních pracovních a životních zkušenostech, odborné způsobilosti, dosaženém stupni vzdělání, na úrovni rodinné výchovy i na vrozených vlastnostech. *Pravidla pracovního a sociálního vzdělání* vznikají jednak spontánně jako neformální sociální normy, nebo záměrně a cílevědomě, jako charakteristiky pracovních pozic a rolí, které tvoří vnitřní strukturu a upravují vnitřní fungování firmy. Přes jednoznačné definice pracovních rolí existuje značný prostor pro jejich individuálně odlišné a tedy subjektivní naplnění.

Zdroj: Schein, E. H. *Coming to a New Awareness of Organizational Culture*. In: Solan Management Review, 1989, č. 1.

Příloha číslo 4: Profesně etický kodex učitele

Obecné zásady

1. Profese učitele je mimořádně silně eticky exponovaná.
2. Profese učitele je jedno z nejzávažnějších humanitních poslání. Učitel je odpovědný rozmanitým společenským institucím (např. rodině, státu), lidským instancím (např. dítěti, rodičům, národu, lidstvu), ale i instancím nadosobním (např. dějinným, budoucnosti, lidství, pravdě, duchu).
3. Učitel ustavičně poměřuje své profesní působení i mimoprofesní chování nejvyššími humanitními normami – základními dokumenty o lidských právech, zvláště pak listinou práv dítěte.
4. Učitel se v duchu demokratických principů snaží respektovat, uplatňovat a obhajovat občanská a politická práva a svobody, především svobodu v přístupu ke vzdělávání a právo na stejné šance ve vzdělávání pro všechny.
5. Učitel se ustavičně snaží odhalovat vědomé i nevědomé formy netolerance a nespravedlnosti ve výchovně vzdělávacím procesu – jak u sebe, tak u kolegů a v celé společnosti – a snaží se přispět k jejich odstranění.
6. Učitel přijímá svou profesi nejen jako běžné zaměstnání a výdělečnou činnost, ale jako eoloživotní poslání vyžadující nasazení celého člověka.
7. Učitel se tímto profesně etickým kodexem zavazuje především k tomu, že bude i nad rámec svých pracovně právních povinností, vymezených např. zákoníkem práce, pracovní smlouvou, vnitřním řádem školy apod., naplňovat lidský a společenský smysl profese učitele především ustavičnou prací na sobě, rozvíjením a prohlubováním své osobnosti.
8. Veřejná pověst a společenská prestiž učitele vyžaduje, aby i mimoprofesní chování a osobní život učitele byly v souladu s obecně přijatými mravními normami.

Učitel a výkon povolání

1. Učitel se tímto profesně etickým kodexem zavazuje k tomu, že bude kvalitním výkonem svého povolání v rámci svých pracovně právních povinností – ale i nad

tento rámec – přispívat k ustavičnému zvyšování úrovně profesní a stavovské cti a tím i ke zvyšování dobré veřejné pověsti a společenské prestiže profese učitele.

2. Učitel se snaží, aby do výkonu jeho povolání nepronikaly rušivě pracovní organizační profesní a vnitro stavovské problémy – aby tak ti, jimž má učitel sloužit, měli pocit, že se jim dostává odborně kvalifikované a lidsky vysoce hodnotné služby.
3. Učitel se snaží vykonávat své povolání na takové odborné úrovni, jaká odpovídá současnému stavu pedagogické vědy. Učitel je proto povinen udržovat si povědomí o odborném vývoji svého oboru a je povinen se dále vzdělávat a rozvíjet svou profesní kvalifikaci.
4. Nevyzkoušené výchovné a vzdělávací postupy může učitel experimentálně ověřovat jen v mezích daných zákonem a pracovními právními vztahy a se souhlasem zákonných zástupců dětí.
5. Učitel nedává svou profesi k dispozici podnikatelským aktivitám a obchodním zájmům, včetně reklamy a marketingu, a to ani v případě, že by z toho neměl osobní finanční prospěch či jiné hmotné výhody.
6. Učitel nesmí přijímat finanční odměnu nebo jiné hmotné výhody od výrobců zboží či poskytovatelů služeb za to, že jim umožní odbyt v rámci výchovně vzdělávacího procesu.
7. Učitel nebude prosazovat užití výchovně vzdělávacích metod, prostředků a pomůcek, na nichž je osobně finančně nebo jinak hmotně zainteresován.
8. Učitel se zdrží nečestných a nedůstojných aktivit majících za úkol prosadit ekonomické zájmy určitého pedagogického zařízení nebo majících za úkol z ekonomických důvodů zvýšit počet žáků v pedagogickém zařízení.

Učitel a žák

1. Učitel výchovně vzdělávacím působením pomáhá žáku realizovat jeho lidský potenciál a pomáhá mu stát se plnohodnotným a platným členem společnosti.
2. Učitel se snaží nalézt optimální rovnováhu mezi povinnostmi a odpovědnostmi žáka na jedné straně a právy a svobodami žáka na straně druhé tak, aby mohla být práva a svobody žáka realizovány v nejvyšší možné míře.

3. Učitel se snaží, aby mentorský, autoritativní pedagogický přístup byl uplatňován v nejnižší nutné míře a aby v nejvyšší možné míře byl v žákovi respektován partner, osvojující si samostatné a odpovědné realizování osobních práv a svobod.
4. Učitel nesmí vystavit žáka lidskému ponížení a neúměrnému psychickému zatížení.
5. Učitel užívá kázeňské prostředky s velkou obezřetností a s taktem, vždy s přihlédnutím k individuálnímu případu a konkrétní situaci.
6. Učitel neuplatňuje při udržování kázně tezi o kolektivní vině a nevytváří falešnou žákovskou solidaritu (např. trestáním kolektivu za vinu jednoho). Učitel při udržování kázně respektuje přirozenou žákovskou solidaritu a nepodporuje pedagogicky neoprávněnou denunciaci a nekolegialitu (např. žalování, donášení, pověřování žáků dozorem nad spolužáky).
7. Učitel nesmí žádného žáka nespravedlivě zvýhodňovat nebo znevýhodňovat. Varuje se každé formy diskriminace a protekce.
8. Učitel je povinen srozumitelným způsobem odpovědně a taktně informovat žáka a jeho zákonné zástupce o výsledcích žákovy školní práce.
9. Učitel je povinen poskytnout vyčerpávající informace o výsledcích žákovy práce všem ostatním učitelům, kteří se podílejí na výchovně vzdělávacím procesu žáka.
10. Učitel je povinen vyžadovat od ostatních pedagogických účastníků výchovně vzdělávacího procesu a od zákonných zástupců všechny informace týkající se žákovy školní práce a jeho rozvoje.
11. Učitel nepodává informace týkající se žáka žádné třetí nezúčastněné straně. (Např. třídní schůzky organizuje tak, aby o výsledcích a problémech žáka hovořil jen před jeho zákonnými zástupci.)
12. Učitel zachází s taktem s důvěrnými informacemi, které se o žácích dozvěděl v průběhu výchovně vzdělávacího procesu.
13. Učitel nesmí využívat žádných vzájemných vztahů s žáky pro soukromé výhody.

14. Učitel nepřijímá od žáků ani od jejich zákonných zástupců dary či služby, které by mohly ovlivnit nestrannost jeho rozhodování a spravedlnost v rovném přístupu ke všem.
15. Učitel respektuje právo žáka a jeho zákonných zástupců na svobodnou volbu pedagogického zařízení. Zdrží se nečestných nebo nedůstojných praktik (aktivit), které by vedly k ekonomicky motivovanému zvyšování počtu žáků v pedagogickém zařízení, na němž je učitel hmotně zainteresován.

Učitel a ostatní učitelé

1. Učitel pomáhá vytvářet solidární kolektiv především s těmi učiteli, kteří se spolu s ním účastní výchovně vzdělávacího procesu. Týmovou výchovně vzdělávací práci chápe jako přirozený rámec svého pedagogického působení, ale nepřenáší odpovědnost za své pedagogické působení na pedagogický kolektiv.
2. Učitel vstupuje do kontaktů s ostatními učiteli a s pedagogickými institucemi a sdruženími, které mu mohou pomoci ke zkvalitňování vlastní pedagogické činnosti a ke zvyšování odborné kvalifikace.
3. Učitel přispívá praktickou pomocí, radou i konstruktivní kritikou ke zkvalitnění práce jiných učitelů.
4. Učitel zásadně nekritizuje ani žádným způsobem nezlehčuje práci jiných učitelů před žáky, jejich zákonnými zástupci a nepedagogickým personálem.

Zdroj: <http://www.sou-senov.wz.cz/dokumenty/eticky-kodex.pdf>

Název: Etika v souvislostech problémů dneška

Autor: Ladislav Zapletal

Monika Dohnanská

Recenzent: prof. PhDr. Jaroslav Oberuč, CSc., MBA

doc. Ing. Jozef Strišš, CSc., MBA

Počet výtisků: 400 ks

Rok: 2020

Počet stran: 170

Vydalo nakladatelství Nová Forma, s.r.o.

Písecká 413, 375 01 Týn nad Vltavou – Malá Strana

v roce 2016 jako svou xxx. publikaci.

www.novaforma.cz

Tisk: Nová Forma, s.r.o., Týn nad Vltavou, 2016

Vydání první.

Text neprošel jazykovou úpravou

ISBN

EAN

